

www.mruni.eu

AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO SU SAVO VAIKAIS PREVENCIJOS PRIELAIDOS

Brigita Kairienė

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Brigita Kairienė

AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO
SU SAVO VAIKAIS PREVENCIJOS
PRIELAIIDOS

■

Monografija

Vilnius

2013

UDK 343.5(474.5)

Ka-155

Monografijos sukūrimą parėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas ir Lietuvos mokslo taryba.

Recenzavo:

prof. habil. dr. Juozas Vytautas Uzdila, Lietuvos edukologijos universitetas

prof. dr. Rita Žukauskienė, Mykolo Romerio universitetas

doc. dr. Rokas Uscila, Mykolo Romerio universitetas

Autorės indėlis

doc. dr. Brigita Kairienė – 10,6 autorinio lanko

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukologijos instituto Edukologijos katedros 2012 m. gruodžio 13 d. posėdyje (protokolo Nr. 1EDK-5) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslo programos „Teisingumas, saugumas ir žmogaus teisės“ komiteto 2012 m. gruodžio 27 d. posėdyje (protokolo Nr. MPK1-3) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto tarybos 2012 m. gruodžio 20 d. posėdyje (protokolo Nr. 2222) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2013 m. sausio 16 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-41) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Turinys

Įvadas	5
1. AGRESIJOS REIŠKINIO ANALIZĖ.....	12
1.1. Agresijos samprata esant ugdomiesiems santykiams	12
1.2. Agresijos kilmės interpretacijos.....	17
1.3. Agresijos reiškinio tyrimų specializacija: samprata, metodologinės ir praktinės tyrimų problemos.....	27
2. AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO SU SAVO VAIKAIS PREVENCIJOS ASPEKTAI	42
2.1. Agresyvaus tėvų elgesio prevencijos samprata ir rūšys	42
2.2. Rizikos veiksniai patirti agresyvų tėvų elgesį šeimoje	50
2.3. Agresyvaus tėvų elgesio padariniai vaiko asmenybės raidai.....	58
3. AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO PREVENCIJOS PRIELAIDOS	69
3.1. Teisinės prielaidos.....	69
3.1.1. Tėvų ir vaiko santykių specifiškumas vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu	69
3.1.2. Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais viktimologinis aspektas.....	78
3.1.3. Vaiko teisinio statuso įgyvendinimo galimybės	88
3.2. Edukacinės prielaidos	102
3.2.1. Tėvų prusinimas – ugdomųjų nuostatų kaitos galimybės.....	102
3.2.2. Ugdomosios tėvų ir vaikų sąveikos plėtojimo perspektyva	110
3.3. Psichosocialinės prielaidos.....	120
3.3.1. Vaiko įgalinimas	120
3.3.2. Pagalba vaikui, patyrusiam tėvų agresiją.....	128

IŠVADOS	142
Preconditions of Prevention of the Parents' Aggressive Behaviour With Their Children. Summary	145
LITERATŪRA.....	156

ĮVADAS

Šiandien, nors mokslo ir technologijų raida itin sparti, žmonijai nepavyksta išsivaduoti iš tarpusavio santykių agresijos, pasireiškiančios įvairiausiomis formomis skirtingų socialinių santykių srityse. Agresyvų žmonių elgesį ne vieną tūkstantmetį mėginama pažaboti įvairiausiomis priemonėmis, tačiau nesėkmingai. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais taip pat nėra naujas reiškinys pasaulyje – tai liudija istoriniai, moksliniai šaltiniai. Vaikų aukojimas, žudymas, pardavimas vergovėn ir kitoks išnaudojimas žinomas nuo senų laikų. Ilgą laiką vaikų padėtis visuomenėje priklausė nuo suaugusiųjų valdžios ir valios elgtis su vaiku kaip tinkamiems ir toks elgesys visuomenėje nebuvo kvestionuojamas. Šiandieninėje visuomenėje vaiko padėtis keičiasi – agresyvus elgesys su vaiku, anksčiau laikytas savaime suprantamu ir priimtiniu, šiandien įgavo vertinamąjį pobūdį ir įvardijamas kaip nepriimtinas, smurtinis, prievartinis, žalojantis, trikdančias psichinę, socialinę vaiko raidą, pažeidžiantis vaiko teises, nederantis su vaiko interesais ir pan. Pripažinta, kad vaikų padėtis yra visuomenės išlikimo, raidos ir gerovės pagrindas (Noh, Wan Talaat, 2012).

Nors vaiko statusas keičiasi, postmodernioje visuomenėje galima apibrėžti visus egzistavusius elgesio su vaikais modelius (Tamutienė, 2004). Agresyvus elgesys su vaikais egzistuoja visose pasaulio šalyse, įvairiose kultūrose, socialinėse klasėse, nesvarbu, koks šalies gyventojų išsilavinimas, ekonominio išsivystymo lygis (UN A/61/299 General Assembly Sixty-first session Promotion and protection of the rights of children, 29 August, 2006).

Pirmieji pokyčiai, susiję su vaiko padėties šeimoje ir visuomenėje svarstymu ir vertinimu, prasidėjo XX a. pradžioje. Tačiau vienas esminių pasikeitimų įvyko Jungtinių Tautų organizacijai priėmus Vaiko teisių konvenciją, prie kurios prisijungė beveik visos pasaulio valstybės taip pripažindamos būtinybę apsaugoti vaiką. Jungtinių Tautų vaiko teisių

konvencijoje apibrėžtos dvi esminės nuostatos – pirma, vaikas tapo savarankišku teisės subjektu, antra, vaikui numatyta teisė pačiam aktyviai dalyvauti įgyvendinant ir ginant savo teises. Atsirado teisinis pagrindas vertinti suaugusiųjų elgesį su vaiku, o valstybinis įsipareigojimas tarptautinės bendruomenės akivaizdoje parodė vaiko vertės pripažinimą ir suteikė galimybę imtis ryžtingų veiksmų keičiant vaiko padėtį visuomenėje ir šeimoje.

Lietuvoje požiūrio į vaiką kaita prasidėjo kartu su valstybingumo atkūrimu ir pokyčiais daugelyje gyvenimo sričių: ekonomikoje – pereinant iš planinės į rinkos ekonomiką, politikoje – atsiradus partiniam pliuralizmui, visuomenėje – susidūrus su naujomis laisvėmis ir galimybėmis, taip pat ir pedagogikoje – pasikeitus ugdymo nuostatoms – susiformavus į vaiką orientuotam požiūriui. Taip sutapo, jog pedagogikai atsigręžus į vaiką paaiškėjo, kad jis – bene pažeidžiamiausias visuomenės narys, tačiau labiausiai stokojantis apsaugos šeimoje.

1992 m. sausio 8 d. Lietuva prisijungė prie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ir juridškai, morališkai įsipareigojo užtikrinti vaiko teises administracinėmis, teisinėmis, edukacinėmis ir kitomis priemonėmis. Vykdam tarptautinius įsipareigojimus Lietuvoje pradėta kurti vaiko teisių apsaugos sistema – priimti nacionaliniai įstatymai, reglamentuojantys vaiko teises, jų įgyvendinimą ir apsaugą, įsteigtos valstybės ir savivaldybių institucijos, nevyriausybinės organizacijos, dalyvaujančios vaiko teisių apsaugoje.

Nors intensyvi pažanga vaiko apsaugos srityje akivaizdi, kol kas galima svarstyti tik teisinius vaiko statuso pokyčius, bet ne visuomenėje ir juo lab šeimoje. Išlieka didelis atotrūkis tarp teisinių dokumentų, apibrėžiančių idealias sąlygas vaikams makrovyriausybiniu lygiu, ir jų įgyvendinimo bendruomenių bei šeimų mikrolygmeniu (Hundeide, Armstrong, 2011). Pasikeitęs valstybės požiūris į vaiką nepakeitė tėvų auklėjamųjų nuostatų savo vaikų atžvilgiu. Nors teisinė vaiko padėtis pasikeitė, priimti teisės aktai, veikia vaiko teisių apsaugos institucijų sistema, vaiko teisės šeimoje pažeidžiamos (Summary of the Report of the independent Expert..., 2006; Shapiro-Mendoza et al., 2009; Weber et al., 2009), vaikai nurodomi kaip pažeidžiamiausia visuomenės socialinė grupė (Pritchard, 2004; Brock, 2005; Dromantienė, Šalaševičiūtė, 2006; Summary of the Report of the

independent Expert..., 2006; Pritchard, Sayers, 2008). Vaikų skriaudimas įvardijamas kaip pasaulinė problema, turinti sunkių padarinių fizinei ir psichinei vaiko sveikatai, jo gerovei, raidai visą gyvenimą (Noh, Wan Talaat, 2012). Agresyvus tėvų elgesys įgavo masinį pobūdį – ir ne tik todėl, kad pastaruoju metu girdimi pranešimai apie itin smarkiai tėvų sužalotus vaikus. Tai tik reti atvejai, kuriuos užfiksuoja teisėsaugos institucijos ir vaikai patenka į sveikatos priežiūros įstaigas. Smurtinio elgesio aktai tampa vis žiauresni ir jie išvirtintina žmonių sąmonėje kaip kasdienis reiškinys, prie kurio įprantama (Gailienė, Kuklinskaitė, 2004). Daugelyje pasaulio valstybių atlikti tyrimai parodė, kad oficialiai skelbiami vaikų patiriamos agresijos mastai neatitinka tikrosios padėties (Theodore, Runyan, 1999; Bross, 2000; Oral, 2001; Preventing violence against children, 2009; Pereda et al., 2009; Žukauskienė, 2012), dėl nepakankamo vaikų mirčių išaiškinamumo vaikų mirtingumas dėl patirtos agresijos yra dažnesnis, nei skelbia oficiali statistika (Adinkrah, 2000; Kirschner, Wilson, 2001; Reece, Krous, 2001).

Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais išlieka aktuali problema ir Lietuvoje (Blažys, 1999; Liesienė et al., 2000; Gailienė, Kuklinskaitė, 2004; Grigutytė, Karmaza, Kemerienė, 2004; Kairienė, 2004; Tamutienė, 2004, 2005; Dapšys, Sakalauskas, 2005; Jonynienė, 2005; Jusienė, 2006; Kontautienė et al., 2007), ir pasaulyje (Bross, 2000; Dubowitz, Black, 2001; Gershoff, 2002; Bordin et al., 2006; Hochstadt, 2006; Miller-Perrin, Perrin, Kocur, 2009; Pritchard, Williams, 2010; Crespo, Andrade, Magalhães, 2011; Annerbäck et al., 2012).

Pasikeitęs vaiko teisinis statusas ne visuomet užtikrina suaugusiojo požiūrio į vaiką, taip pat ir elgesio su juo kaitą. Požiūris į vaiką yra esminis veiksnys, tiesiogiai susijęs su tuo, kaip suaugusieji elgiasi su vaiku, kaip jie tenkina jo poreikius, su galimybe save atskleisti, vaiko padėti visuo-
menėje ir šeimoje. Nors vaikas pripažintas aktyviu teisės subjektu, besinaudojančiu savo teisėmis, tačiau vaiko teises galima įgyvendinti tik per kitų asmenų – visų pirma tėvų, teises ir pareigas. Tėvų teisės ir pareigos siejamos su jų atsakomybe už vaiko gerovę atsižvelgiant į vaiko interesus. Galima teigti, kad vaiko teisių įgyvendinimo srityje (bent jau ankstyvojoje vaikystėje) vyrauja paternalistinis požiūris į vaiko teises, gerovę, lūkesčius, poreikius ir pan. (Kairienė, Žiemienė, 2007). Vadovaujantis pagarbos

vaikui principu, teisinės reformos turėtų keisti visuomenės mentalitetą (mąstymą) (Uzdila, 2001) siekiant pagarba vaiko orumui grindžiamo lygiaverčio santykio su suaugusiais visuomenės nariais.

Agresyvus tėvų elgesys su savo vaiku – daugialypis reiškinys, apimančias ir psichologinius, ir edukacinius, ir teisinius, ir medicininius aspektus. Teisiškai jis vertinamas kaip vaiko teisių pažeidimas ar nusikalstama veika, psichologiškai – kaip reiškinio raiškos padariniai vaiko raidai, medicinškai – kaip vaikui padaromi sužalojimai, edukaciškai – kaip ugdomojo santykio destruktivumas sutrikus šeimos funkcionavimui.

Nagrinėjant agresyvų tėvų elgesį su savo vaikais, dažniau pabrėžiamas vienas reiškinio aspektas: agresyvus tėvų elgesys su savo vaikas kaip vaiko teisių pažeidimai (Januškienė, Šimonis, 2001; Palavinskienė, 2001; Sagatys, 2003, 2006, 2008; Grinevičiūtė, 2007, 2008; Meilius, Jonaitis, 2007; Freeman, 2010), psichologinės sąveikos narių charakteristikos, reiškiniui turintys įtakos veiksniai ir padariniai (Felitti et al., 1998; Wolfe, 1999; Gershoff, 2002; Gailienė, Kuklinskaitė, 2004; Jusienė, 2006; Česnienė, 2003; Annerbäck et al., 2012; Žukauskienė, 2012), rečiau pabrėžiama edukacinė reiškinio problema (Straus et al., 1998; Ivanauskienė, 2002, 2008; Simons, Wurtele, 2010), tačiau stokojama sisteminio požiūrio, apimančio teisinius, psichosocialinius, edukacinius reiškinio raiškos ir prevencijos aspektus. Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais problemos kompleksškumas reikalauja sisteminio tarpdalykinio požiūrio į reiškinį ieškant prevencinių problemos sprendimo galimybių.

Tyrimo *objektas* – agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidos.

Šio darbo *tikslas* – remiantis sisteminiu požiūriu į reiškinį, atskleisti agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidas.

Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- Pagrįsti agresijos sampratos, apibūdinančios tėvų elgesį su vaiku, specifiškumą ir agresyvaus tėvų elgesio atpažinimo kriterijus; išskirti ir pagrįsti metodines ir praktines agresyvaus elgesio su savo vaikais problemas.

- Išnagrinėti agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais rizikos veiksnius ir padarinius vaiko asmenybės raidai.
- Atskleisti ir pagrįsti teisinės agresyvaus tėvų elgesio prevencijos prielaidas, pabrėžiant vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo galimybes.
- Atskleisti edukacines agresyvaus tėvų elgesio prielaidas, grindžiamas ugdomosios tėvų ir vaiko sąveikos plėtojimo galimybėmis.
- Atskleisti ir pagrįsti psichosocialines agresyvaus elgesio prevencijos įgalinimo ir pagalbos vaikui prielaidas.

Monografijoje remiamasi *metodologinėmis nuostatomis*:

Šiuolaikinės humanistinės filosofijos, kaip bendrosios teorijos, pozicija, aiškinančia, kaip žmogus turi veikti, kad išsaugotų kito žmogaus žmogiškumą (Morkūnienė, 1995a, b). Nagrinėjant edukacines agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais problemos sprendimo galimybes, remiamasi pagrindinėmis humanistinės filosofijos koncepcijomis – veikla, tobulėjimu ir atsakomybe. Ugdymas humanistiniu požiūriu yra procesas, padedantis tobulėti tarpusavyje sąveikaujančių ir ugdytinio – vaiko, ir ugdytojo – tėvo / motinos asmenybėms (Bitinas, 2000). Grindžiant edukacines prevencijos prielaidas, remiamasi pagrindiniais ugdomosios sąveikos bruožais – abipusiškumu, partneryste, lygiateisiškumu, lygiavertiškumu.

Sisteminio požiūriu į aplinką (Bronfenbrenner, 1979) ir socialine palaikymo teorija (Pierce, Sarason, Sarason, 1996; Pierce, 1997). Aplinką sudaro tarpusavyje sąveikaujančios mikrosistema, mezosistema, makrosistema. Socialinis ekologinis modelis šeimos funkcionavimą grindžia socialinės aplinkos įtaka. Aplinkos įtaka agresyviams tėvų elgesiui su savo vaiku nagrinėjama ir kaip rizikos, ir kaip apsauginių veiksnių atsiradimo galimybė. Kiekvienu lygiu taikant socialinį palaikymą ir vaikui, patyrusiam tėvų agresiją, ir tėvui, atlikusiam agresyvius veiksmus, ir šeimai, kaip sistemai, svarbios socialinių ryšių charakteristikos – kiekybinės – socialinio tinklo dydis, tankumas – ir kokybinės – ryšių abipusiškumas ir funkcionalumas. Taikant socialinį ekologinį modelį agresyvaus tėvų elgesio prevencijai, darbe laikomasi nuostatos: siekiant pakeisti tėvų požiūrį, sykiu keičiant ir elgesį su vaiku, reikia paveikti socialinės aplinkos, kurioje šeima funkcionuoja, veiksnius.

J. Bowlby (1951) prieraišumo teorija, psichosocialinę žmogaus raidą aiškinančia per santykius su aplinkiniais. Vaiko priklausomybė nuo tėvų iš esmės vertinama teigiamai – kaip saugaus prieraišumo formavimosi sąlyga, sudaranti sėkmingos vaiko socializacijos prielaidas. Prieraišumo teorijos nuostatos reikšmingos kaip psichosocialinės prevencijos prielaidos siekiant užtikrinti saugaus prieraišumo formavimąsi, stengiantis vaiką grąžinti į šeimą, įvaikinti arba steigiant alternatyvią globą.

A. H. Maslow (1970) motyvacijos teorija, aiškinančia agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais problemišumą per vaiko poreikių netenkinimą šeimoje. Agresyvus tėvų elgesys yra ne tik pamatinių vaiko poreikių netenkinimo, bet ir galutinio ugdymo (-si) tikslo – saviraiškos ir savęs aktualizavimo galimybių mažėjimo sąlyga.

Teisiniu personalizmu, pripažįstančiu visų asmenų lygybę savo vertybių, teisių atžvilgiu (Vaišvila, 2009). Esminė agresyvaus elgesio su vaikais prevencijos prielaida grindžiama vienoda, lygia vaiko ir suaugusiųjų verte, kai bet koks elgesys su vaiku paremtas pagarba vaiko orumui, kuriam esant agresyvus elgesys tampa neįmanomas.

Teorinės nuostatos padeda nagrinėti reiškinį visapusiškai atskleidžiant įvairius aspektus ir sujungiant juos į bendrą visumą. Darbe nesiekama problemos sprendimą pateikti kaip baigtinį reiškinio pažinimą. Be to, tai būtų sunku, nes kiekvienas atvejis unikalus ir reiškiniui įtakos turinčių veiksmų dermės padarinių raiška nepakartojama. Per reiškiniui įtakos turinčių veiksmų, tyrimo problemų, vaiko ir šeimos santykių ypatumų analizę siekiama ieškoti galimybių spręsti problemą vadovaujantis bendrosiomis nuostatomis ir esminiais principais. Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais reiškinio pažinimas reikalauja visybiško požiūrio į problemą įtraukiant veiklas, kurios padėtų suderinti tėvų ir vaikų interesus ir taip mažinti prieštaras bei gerinti sambūvį šeimose. Manoma, kad teorinėmis prielaidomis bus galima pateikti esmines išvalgas pagrindžiant praktinės prevencinės veiklos kryptis.

Rengiant monografiją taikyti *metodai*: mokslinės literatūros analizė – taikyta siekiant išnagrinėti reiškinį – skaidant nagrinėjamo reiškinio visumą į dalis, atskleidžiant agresyvaus tėvų elgesio raiškos ypatumus, pateikiant įtakos turinčių rizikos ir apsauginių veiksmų, padarinių charakteristikas, pagrindžiant agresyvaus tėvų elgesio problemos komplesišku-

mą ir atliekant tėvų bei vaikų santykio analizę išskaidžius santykio dalis, siekiant nustatyti tiriamo objekto ypatumus; abstrakcijos metodas – išskiriant agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais esminį pažinimo kriterijų – žalą, apibrėžiant tėvo ir vaiko sąveikos ryšius; indukcinis ir dedukcinis metodai – bendrinant teiginius; apibendrinimo metodas – išskiriant svarbiausias ir bendriausias reiškinių apibūdinančias teisines, edukacines, psichosocialines charakteristikas, konceptualizuojant prevencijos prielaidas.

Mokslinį monografijos naujumą ir teorinį reikšmingumą sudaro šie aspektai:

- išnagrinėtas ir pagrįstas agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais problemos kompleksiskumas remiantis psichosocialiniais, edukaciniais, teisiniais reiškinių raiškos aspektais;
- remiantis tėvų ir vaiko santykių specifiškumu, patikslinta agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais samprata;
- pagrįstos edukacinės agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidos, pabrėžiant ugdomosios tėvų ir vaiko sąveikos stiprinimo ir plėtojimo aspektą;
- pagrįstos teisinės agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidos, remiantis vaiko teisinio statuso įgyvendinimo perspektyva;
- pagrįstos psichosocialinės agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidos, remiantis pagalbos vaikui ir šeimai bei vaiko, kaip aktyvaus teisių subjekto, įgalinimo galimybėmis.

Praktinis monografijos reikšmingumas. Reiškinių prevencijos koncepcija, pagrįsta sisteminiu požiūriu į reiškinių, remiantis teisinių, edukacinių, psichosocialinių prielaidų analize, sudaro galimybes numatyti praktines agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos kryptis.

1. AGRESIJOS REIŠKINIO ANALIZĖ

1.1. Agresijos samprata esant ugdomiesiems santykiams

Šiame darbe nuspręsta pagrindine sąvoka, apibūdinančia netinkamą tėvų elgesį su vaiku, elgesį, sukeltą / galimai sukeltą neigiamus padarinius vaikui, įvardyti agresija. Tokį sprendimą lėmė keletas argumentų.

Pirma, agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais yra kompleksinė problema, kurią sprendžiant pasitelkiami įvairių mokslų – psichologijos, sociologijos, edukologijos, teisės, medicinos, socialinio darbo ir kitų – laimėjimai. Problema ta, kad nėra vienos sąvokos agresyviems veiksams nusakyti ir apibūdinti – stinga aiškumo ir apibrėžtumo. Vyrauja sąvokų sklaida, padedanti atskleisti vieną ar kitą svarbų nagrinėjamą reiškinio aspektą, tačiau, kita vertus, sukelti problemų išskiriant požymius ir kriterijus, kurie leistų atpažinti reiškinį, įvertinti jo raišką, pobūdį, mastą ir tuo remiantis įvertinti pagalbos vaikui ir šeimai, taip pat prevencijos poreikį ir kryptis.

Kaip teigia A. Vaišvila (2009), nuo kalbos priemonių tikslumo labai priklauso teisinio mąstymo aiškumas, tikslumas, o galiausiai – ir žmogaus teisių gynybos operatyvumas, rezultatyvumas, todėl aiškiai apibrėžti sąvokas ir išskirti reiškinį apibūdinančius kriterijus svarbu ne tik moksliniu, bet ir praktiniu požiūriu. Agresijos apibrėžties kriterijai leistų identifikuoti tėvų veiksmus ir nustatyti, kurie laikytini agresyviais, todėl intervencija į šeimą yra būtina ir neatidėliotina, kokia turėtų būti teikiama pagalba vaikui ir šeimai, kokias prevencijos priemones reiktų taikyti. Atliekant netinkamo elgesio su vaiku reiškinio analizę, svarbu remtis viena sąvoka, kuri būtų išeities pozicija analizuojant ir aiškinant kitas sąvokas, todėl pagrindine sąvoka pasirinkta *agresija*.

Antra, nors agresijos raiškos apibrėžčių gausu, laikomasi požiūrio, kad žmogaus agresyvumą visų pirma lemia psichiniai reiškiniai, todėl nuspręsta esmine sąvoka laikyti *agresiją*, o visas kitas sąvokas – išvestinėmis, vartojamomis siekiant atskleisti ar pabrėžti tam tikrus reiškinio požymius. Taigi kompleksinis požiūris į problemą reiškia ir kompleksinį jos sprendimą, kuris neįmanomas nesuvienodinus kalbos. Nuo to, kaip bus apibrėžtas nagrinėjamas reiškinys, priklausys, kaip bus sprendžiamos su juo susijusios problemos.

Remdamiesi kitų mokslininkų darbais, vadovausimės jų vartojamomis sąvokomis.

Agresyvumas, pasak akademiko A. Gaižučio (2001), turi daug pavidalų – tai ir fizinis įsiveržimas į kito žmogaus gyvenimą, ir labai rafinuota nepakanta kito žmogaus minčiai, kai žodžiu pakenkiama kur kas daugiau nei fiziniu veiksmu. Nors skiriamas ir neigiamas agresyvumas, turintis neigiamų padarinių, ir teigiamas agresyvumas, padedantis žmogui tam tikrais gyvenimo momentais apsiginti, susitelkti, tačiau pastaruoju metu galima pastebėti vis dažnesnę neigiamo agresyvumo raišką įvairių visuomeninių santykių srityje, taip pat ir šeimose (Bross, Burhans, Dweck, 2000; Jusienė, 2006; Kontautienė et al., 2007; Miller-Perrin, Perrin, Kocur, 2009; Pritchard, Williams, 2010; Annerbäck et al., 2012).

Tėvo autoriteto svarba, susijusi su agresyvia jo raiška, pabrėžiama bendruomenės tradicijose, Dievo įsakymuose, žmonių įstatymuose, siekiančiuose gilią senovę. Viktorijos laikų romanuose daugybė vaikų plakimų, mušimų, čiažymų pavyzdžių – Davidas Copperfieldas, Nicholas Nickleby, Oliveris Twistas, Jane Eyre – galima vardyti be galo (Freeman, 2010). Lietuvoje vaiko verksmas buvo raminamas raižant jį diržu (Žemaitė, 1995), nepaklusnūs vaikai plakami rykštėmis arba lazdomis (Stosiūnas, 1907). Pokyčiai visuomenės gyvenime automatiškai neimplikuoja tradicijos reliatyvumo, nepriešpriešina jos inovacijoms, neišstumia iš gyvenimo – visos naujovės paremtos praeities laimėjimais, o tradicija vienokiu ar kitokiu pavidalu funkcionuoja net tuomet, kai jos egzistavimas neigiamas (Stonkuvienė, 2008). Laikui bėgant tėvų ir vaikų santykiai šeimoje kito, tačiau negalima teigti, kad ugdant vaikus agresyvumo atsisakyta – veikiau pakito agresyvumo raiška – ji įvardijama *beržine koše, uždavimu diržu, rykštės pedagogika, vaiko perauklėjimu* ir pan. Tačiau tokio elgesio tiks-

las išlieka tas pats – priversti vaiką elgtis tam tikru būdu siekiant sudaryti vaiko psichikoje elgesio dominantę – kai kitą kartą kils noras netinkamai pasielgti, bus prisiminta bausmė, susijusi su nemaloniais išgyvenimais.

Agresyvumo problema egzistuoja šeimose, kur vaiko auklėjimas grindžiamas agresyvaus pobūdžio priemonių taikymu manant, kad tai veiksmingas būdas nutraukti nepageidaujamą vaiko elgesį (Žukauskas, 1998; Jusienė, 2006; Žukauskienė, 2012) ir priversti jį elgtis tam tikru būdu, nesusimąstant, koks mechanizmas „paleidžiamas“ į darbą ir kokį poveikį jis turės vaikui, jo fizinei ir psichinei sveikatai, jo santykiui su savimi ir aplinka, kokius elgesio padarinius turės ateityje.

Agresija paprastai apibrėžiama kaip bet koks tyčinis veiksmas siekiant pakenkti kitam (Berkowitz, 1989). Agresija yra ir veiksmai, įskaitant ir grasinimus, kurie gali būti priežastis patirti žalą. Ketinimas pakenkti skiria agresyvius veiksmus nuo neagresyvių. Tačiau, be ketinimo pakenkti intencijos, dar vienas kriterijus, reikšmingas atskiriant agresyvius veiksmus nuo neagresyvių, yra visuotinis susitarimas. Pavyzdžiui, sporte – bokso rungtyne svarbiausias tikslas yra įveikti priešininką smūgiais, kurie savo pobūdžiu priskiriami agresyviems, o ketinimas pakenkti yra neabejotinas – fiziniai sportininkų sužalojimai yra įprasti, o priešininko sužalojimo laipsnis dažniausiai susijęs su tikslu ir lemia kovos sėkmę. Tačiau čia svarbi agresyvių veiksmų vertinimo sąlyga yra visuotinis susitarimas, dėl kurio tokie veiksmai tampa masiniu reginiu, kai priešininką žalojančių veiksmų intensyvumas skatinamas ir palaikomas. Sportininkas ne tik nebaudžiamas, bet apdovanojamas, o gebėjimas sužeisti priešininką tampa jo pripažinimo prielaida. Taigi, svarbia sąlyga, ar agresyvūs veiksmai bus toleruojami, tampa visuotinis susitarimas arba pritarimas tokiems veiksams.

Tam tikrą visuotinę susitarimą, tiksliau – dalies visuomenės pritarimą, galima išvelgti ir tėvų auklėjamosiose nuostatose dėl agresijos, pavyzdžiui, fizinių bausmių, taikymo (Sakalauskas, 2001). Kitaip nei visuotinio pritarimo atveju, kai agresyviais veiksmais iškovojuojamas pripažinimas sąmoningai pasirinkus dalyvauti apylygių savo pajėgumu priešininkų kovoje, tėvų ir vaikų santykiuose aiškiai palaikoma *stiprioji* pusė (tėvas / motina), o ne silpnoji (vaikas), kuri negali pasipriešinti, apsiginti ir išsivaduoti iš baudėjo įtakos. Tokius nelygiaverčius savo padėtimi asmenų santykius lemia visuomenės ir valstybės suteiktos tėvams rūpintis savo vaikais galios,

kurių įvardijimas įprasmina vienos šalies aukštesnę padėtį kitos atžvilgiu – civilinėje teisėje tėvų teisės ir pareigos vaikui įvardijamos kaip tėvų valdžia (Žin., 2000, Nr. 74-2262). „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ valdžia apibrėžiama kaip *teisė ar galia pajungti savo valiai (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2011)*. Sąvokinė *valdžios* apibrėžtis nuteikia nelygiaverčiams santykiams – vieno viršenybės prieš kitą, turintį aukštesnę galią bei galią varžyti kito laisvę. Tėvų valdžios apibrėžtis preziūmuoja nelygiaverčius tėvų ir vaiko santykius, kai tėvų galia vaikui, agresyvus elgesys yra vienas iš būdų pasiekti viešpatavimą ir valdžią kito žmogaus atžvilgiu.

Tam, kad agresyviems tėvų veiksams būtų pritariama, reikia tokius veiksmus *pateisinti*. Dažniausiai einama paprasčiausiu keliu – subjektą, į kurį nukreipiama agresija, parodyti kaip oponentą, blogą, priešininką. Norom nenorom vaikas, kuriam tėvai taiko fizines bausmes, įvardijamas kaip *blogas* tikint, kad tik agresyviais veiksmais, pavyzdžiui, fizinėmis bausmėmis, galima *padaryti jį gerą*. Tačiau agresyvus elgesys su vaiku negali būti teisinamas vaiko nepaklusnumu ar siekiu jį išugdyti doru žmogumi. Tai veikiau rodo tėvų bejėgiškumą susidūrus su vaikų auklėjimo sunkumais ir nežinojimą, kaip spręsti iškilusią problemą. Taigi, dalies visuomenės pritarimas agresyviems tokio pobūdžio tėvų veiksams lemia, kad tėvų agresyvumas bendraujant su savo vaikais vertinamas su išlygomis. Tuomet bendra agresijos sąvokinė apibrėžtis apsunkina jos pritaikomumą konkreitiems veiksams, kai nagrinėjamas agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais.

Pedagogiškai vertinant tėvų elgesį su vaikais tenka tokius vaikų potyrius aiškinti pagal koordinatę agresyvūs – neagresyvūs. Pavyzdžiui, už nepaklusimą motina muša dukrą. Būtų galima teigti, kad motina naudoja fizinę ir tikriausiai psichologinę agresiją prieš vaiką. Paklausta, dėl ko ji taip baudžia dukterį, motina veikiausiai atsakys – dėl kilnių tikslų – perauklėti, atgrasyti, pamokyti. Tėvai, taikydami fizines bausmes, vaiko elgesio kontrolės ar korekcijos tikslais naudoja fizinę jėgą, siekdami vaikui sukelti skausmą, bet ne sužaloti (Straus, 2001). Remiantis anksčiau pateiktais apibrėžimais, jei nebuvo tyčinio ketinimo pakenkti, tokie veiksmai negali būti priskirti agresyviems. Tačiau ar galima teigti, kad motinos elgesys nebuvo agresyvus, jei vaikas patyrė fizinę agresiją, gal net buvo sužalotas. *Ketinimas pakenkti* paprastai yra rodiklis, dėl kurio veiksmai priskiriami agresyviems, tačiau analizuojant tėvų veiksmus vaiko atžvilgiu šis rodiklis neturėtų tapti esminis sprendžiant, ar tam tikri veiksmai yra agresyvūs,

nes tėvų ketinimai dažniausiai yra geranoriški, neturint tikslo vaikui pakenkti. Tačiau tokių veiksmų negalime priskirti netyčiniams, t. y. siejant su atsitiktinumu, nes tėvai sąmoningai elgiasi tam tikru būdu, suprasdami jų pobūdį ir galimus padarinius.

Žmonių elgesio įvairovė riboja galimybę suskirstyti veiksmus į tinkamus ir netinkamus, todėl atsiranda poreikis įvardyti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima veiksmus vertinti. Įvardijant veiksmus kaip agresyvius, žalos kriterijus galėtų būti esminis, tačiau kai kuriais atvejais žala ne visuomet iš karto pastebima arba ji gali pasireikšti latentiskai, nenuspėjamai ar vėliau suaugusiojo elgesyje (Gershoff, 2002; Miller-Perrin, Perrin, Kocur, 2009), todėl reikėtų vertinti ir galimybę pakenkti. Kai kurie autoriai, išskirdami agresyvius veiksmus, linkę pabrėžti ne tik padarytą žalą, bet ir vertinti žalos padarymo grėsmę vaikui (Straus, Gelles, 1990). Atliekamų veiksmų pobūdis, intensyvumas kartu su vaiko branda ir kitomis aplinkybėmis, kurias įvertinti sunku, kiekvienu konkrečiu atveju gali būti vis kitokie padariniams atsirasti, todėl, vertinant tėvų veiksmus prieš vaiką, žalos atsiradimo tikimybė turėtų būti pakankama sąlyga juos įvardyti kaip agresyvius.

Priskiriant fizines bausmes agresijai turėtų būti įvertinta ta aplinkybė, kad bet kokia fizinė bausmė žemina vaiko orumą (Geniušas, 1968; Bajoriūnas, 1997; Grinevičiūtė, 2008), užgauna jo savigarbą (Vabalas-Gudaitis, 1935), įžeidžia (Laužikas, 1958), diegia jam baimės, menkavertiškumo jausmą, skatina keršto troškimą, neapykantą, žeidžia savivertę (Žukauskienė, 2012). Tai, kad fizinės bausmės žemina vaiko orumą, rodo, jog žalos veiksnys yra, todėl diskutuoti, ar pliaukštelėjimas vaikui sukėlė skausmą ar kitokią fizinę žalą, beprasmiška.

Visuomeninių santykių srityje tiksliai ir aiškiai apibrėžtas požiūris į agresyvius veiksmus šeimyninių santykių srityje įgauna santykinę prasmę, todėl agresija aiškinama įvairiai. Tėvų ir vaikų santykių specifiškumas lemia, kad tokios agresijos formos kaip nepriežiūra arba ignoravimas būdingi tik šeimos narių santykiams ir nepriklauso visuomeninių santykių sričiai. Vadinasi, nusakant agresyvų tėvų elgesį su savo vaikais svarbu pabrėžti ir agresijos formą nusakant jos pobūdį.

Dėl paties agresijos reiškinio kaip tyrinėjimų objekto sudėtingumo ir įvairiapusiškumo (didelė veiksmų sklaida) sąvokinė agresijos apibrėž-

tis įgauna santykinę prasmę ir tampa diskutuotina, kai mėginama ją pritaikyti konkreitiems ir specifiniams veiksams. Todėl tėvų agresyviems veiksams apibrėžti siūloma vadovautis esminiu – žalos kriterijumi – ir objektyviai nustatomu, ir numanomu.

1.2. Agresijos kilmės interpretacijos

Agresija – daugiareikšmis ir daugiaprasmiškas reiškinys. Kaip teigia žymus etologas K. Lorenzas (1967), pasauliečiui agresija asocijuojasi su įvairiaisiais reiškiniais, susijusiais su kasdieniu gyvenimu, pradedant gaidžių ar šunų peštinėmis, berniukų kivirčiais ir baigiant karu ar atominė bomba. Įvairių autorių darbuose agresija apibrėžiama ir kildinama gana skirtingai. Diskusijos dėl agresijos kilmės tęsiasi ne vieną šimtmetį. Dar 1762 m. J. J. Rousseau išklė prielaidą, kad žmonės iš esmės yra geranoriškos būtybės, tačiau visuomeniniai apribojimai, draudimai tarsi primeta, išprovokuoja jų agresyvumą ir kitas ydas, kiti autoriai yra priešingos nuomonės – žmonės iš prigimties yra žiaurūs ir geba valdyti savo agresyvius instinktus tik paklusdami visuomeniniams įstatymams ir tvarkai (Аронсон, 1999).

Siekiant paveikti agresijos reiškinį, būtina išsiaiškinti jo kilmę. Nagrinėdami agresyvų tėvų elgesį su savo vaikais, aptarsime kelias agresiją aiškinančias teorijas.

Biologinės agresijos teorijos. Agresija yra įgimtas gebėjimas. Tai dalis žmogaus instinktyvios prigimties, todėl agresija neišvengiama. Tokią nuomonę rėmė S. Freudas. Pirmuose savo darbuose psichoanalizės pradininkas žmogaus elgesį priskiria savisaugos instinktui *Eros*, kurio energija (vadinama *Libido*) nukreipta į gyvybės išsaugojimą ir pratęsimą. Taigi, agresija vertinama kaip reakcija į gyvybės energijos blokavimą. Vėliau autorius teigia, kad, be gyvybės instinkto, yra ir mirties instinktas *Thanatos*. Mirties instinktas nukreiptas į naikinimą ir užtikrina žmogaus gyvenimo baigtį – mirtį. Į vidų nukreiptas mirties instinktas pasireiškia kaltės jausmu, savęs žalojimu, kraštutiniu atveju – suicidiniu poelgiu, į išorę (prieš žmones, gyvūnus ar daiktus) – priešišku, naikinimu, žudymu, t. y. siekiu sunaikinti gyvybę iki pirmapradės būsenos – negyvos materijos (Freud, 1962). Žmogaus elgesys priklauso nuo savisaugos ir savęs sunai-

kinimo instinktų konflikto. Agresijos potraukis pasireiškia ne tik savisauogos, bet ir kitomis aplinkybėmis.

Etologas K. Lorenzas (1967) agresiją vertina taip pat kaip ir bioenergetikai ir žmogaus polinkį į agresiją sieja su savisauogos instinktu. Autoriaus nuomone, žmogaus agresija yra įgimtas, natūralus, dinamiškas išlikimo instinktas, atsiradęs evoliucijos metu ir būdingas žmogui kaip ir kitoms gyvoms būtybėms. K. Lorenzas mano, kad šis instinktas nuolat kaupiasi agresyvios energijos pavidalu. Agresijos raiška priklauso nuo susikaupusios agresyvios energijos kiekio ir nuo tų jėgos paskatų, kurie katalizuoja energijos raišką. Kuo daugiau agresyvios energijos prisikaupia, tuo silpnesnių paskatų užtenka agresijai pasireikšti. Agresyvumo paskatos susilpnėjimas, leidus jam išsiveržti, lemia emocinės įtampos sumažėjimą, vadinamą katarsiu. Tačiau jeigu agresyvios energijos susikaupė daug, agresija gali pasireikšti spontaniškai, nesant paskatos (Lorenz, 1967).

Ir S. Freud, ir K. Lorenzo teiginiai apie biologinę agresijos prigimtį, kuri yra genetiškai nulemta kaip instinktyvių jėgų padarinys, užkerta kelią bet kokiems bandymams kontroliuoti, mažinti, o juo labiau panaikinti agresiją apskritai. Tačiau K. Lorenzas išvelgia galimybę kontroliuoti agresyvios energijos kaupimąsi. Autorius siūlo agresiją mažinti ją reiškiant socialiai priimtinais būdais, pavyzdžiui, sportu. Tačiau dažnai pastebimas agresyvus sportininkų elgesys verčia abejoti sporto galia mažinti agresijos raišką kasdiniame gyvenime.

Biologinė agresijos kilmė aiškinama instrumentinės agresijos – siekiant save įtvirtinti, dominuoti, raiška. Asmenys, pasižymintys agresyvumu ir polinkiu dominuoti, priskiriami epileptoidiniam psichopatijų ir akcentuacijų tipui (Viliūnas, 2008). Anot autoriaus, „vidiniuose rūšies santykiuose toks polinkis kovoti virsta nuolatinio hierarchinių santykių aiškinimusi. Individas su tokia konstitucija skirtas dominuoti ir vadovauti, jis, jei pavyksta nugalėti, – potencialus bandos vadas, dominuojantis patinas. Epileptoidas – tai žmogus su itin išreikštu dėmesiu pavaldumo santykiams, nenuilstantis kovotojas dėl aukštesnės hierarchinės padėties tarp individų, nepraleidžiantis progos pajungti kitus savo valiai“ (Viliūnas, 2008, p. 77). Šeiminiuose santykiuose tokie asmenys agresyviai elgiasi siekdami paveikti kitus, o vaikai, būdami silpnesni ir priklausomi nuo suaugusiojo, nereikalauja daug pastangų juos palenkti savo valiai.

Biologinės agresijos teorijos, agresyvumą siejančios su įgimta savi-sauga, nepaaiškina agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais. Tėvų santykiai su savo vaikais yra prigimtiniai, jų esmė yra savęs paties tęstinumas, savo prigimties išsaugojimas, todėl rūpestis vaikais, jų globojimas ir saugojimas prieštarauja agresijos vaikų atžvilgiu raiškai.

Išorinių paskatų teorijos. Išorinių paskatų teorijos šalininkai teigia, kad frustracija visuomet skatina agresijos raišką (Dollard et al., 1939). Autoriai agresiją traktuoja kaip įgimtą poreikį, atsirandantį dėl frustracijos. Frustracija suprantama kaip nemaloni, įtempta emocinė būseną, atsirandanti dėl negalėjimo patenkinti kokį nors poreikį ar pasiekti tikslą (Acus, Kraniauskas, 2007). Agresija aiškinama kaip organizmo reakcija į tikslingo ir aktyvaus elgesio blokavimą. Agresyvos reakcijos mastas tiesiogiai priklauso nuo frustracijos stiprumo. Frustruojamosios būsenos ar destruktivūs įvykiai lemia energijos kaupimąsi žmoguje. Agresyvi reakcija arba toks elgesys mažina agresyvos energijos kiekį. Agresyvų elgesį su vaiku tėvai neretai mėgina pateisinti reakcija į išorinį dirgiklį, pavyzdžiui, vaiko neklausymą, užsispyrimą, paaiškindami: *išvedė iš kantrybės, nesusivaldžiau* ir pan. Išorinės paskatos tėvų agresijai pasireikšti paprastai siejamos ir su aplinkos, ir vaikų, ir pačių tėvų rizikos veiksniais.

Tėvų ir vaikų santykiuose galima išvelgti tam tikrų abipusiškumo elementų, paremtų veikla, tikintis atlygio. Socialinių mainų teorijos požiūriu siekiama tokių santykių, kuriems esant trokštama nauda neviršytų investicijų. Tėvų ir vaikų santykiai paremti abipuse nauda – tėvai, auklėdami vaiką, tikisi, kad jis bus geras, tėvai galės didžiuotis jo laimėjimais. Taigi, tėvų lūkesčius atliepiantis vaiko elgesys yra atlygis už investiciją ir patirtus praradimus, susijusius su vaiko auginimu, priežiūra, auklėjimu, kurią tėvai išgyvena kaip džiugesį, didžiavimąsi, patirdami aplinkinių pritarimą. Tačiau jei vaiko elgesys, mokymosi rezultatai neatliepia tėvų lūkesčių, tėvai patiria frustraciją. Tai gali sukelti pyktį, agresiją vaiko atžvilgiu. Taigi, tėvų teisių ir pareigų vaikui įgyvendinimas priklauso nuo to, kiek vaiko socializacijos vyksmas atitinka tėvų kuriamą vaiko elgesio modelį.

Manoma, kad agresyvi reakcija, agresyvūs veiksmai yra saviskatos jėgos, sukeliančios adekvatų katarsiui poveikį – nemalonią būseną, padedančią mažinti įtampą. Saviskatinamasis agresijos pobūdis turėtų skatinti ir dažninti jos raišką. Todėl reakcijai silpninti buvo siūloma taikyti baus-

mes arba kitus nemalonus padarinius. J. Dollardas ir kiti (1939) teigia, kad bet kokio agresijos akto slopinimas tiesiogiai priklauso nuo bausmės, kurios tikimasi padarius agresyvų veiksma, dydžio. Tačiau kai frustratorius už agresiją grasina bausme – frustratoriaus bijomasi, agresija gali būti nukreipiama į kitą objektą ar subjektą. Pavyzdžiui, tėvų nubaustas vaikas agresiją gali nukreipti į kitus žmones ar daiktus.

Frustracijos teorijoje pateikiami du agresijos slopinimo būdai. Vienu atveju siūloma pašalinti frustracijos šaltinį, kad nebūtų aktualizuojamas agresijos motyvas – tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais požiūriu reiktų pašalinti visus įmanomus veiksnius, kurie gali turėti įtakos agresijos raiškai. Tai veikia neįgyvendinamas siekis, nes apsaugoti žmogų nuo frustracijų neįmanoma, juolab kai rizikos veiksniai siejami su objektyviai egzistuojančiais požymiais, pavyzdžiui, su vaiko ar tėvų savybėmis. Kitu atveju siūloma žmogui, patyrusiam frustraciją, leisti bent kiek išlieti agresijos ir taip pašalinti destruktivaus elgesio protrūkio artimiausiu metu galimybę. Tačiau kai kurie autoriai teigia, kad išsiveržus agresijai katarsio nepatiriama, jei agresijos objekto statusas aukštesnis negu agresyvią reakciją patiriančiojo; konkrečioje situacijoje agresija yra netinkama reakcija arba agresijos raiška (kaip reakcija) sukelia kaltės jausmą (Green, Qanty, 1977). Kai kurios frustruojamosios sąlygos agresyvios reakcijos nesukelia, atvirkščiai – skatina, pavyzdžiui, kūrybingą elgesį arba atsitraukimo, regresijos, reakcijas.

L. Berkowitzius (1977) patikslino frustracijos teoriją teigdamas, kad frustracija yra viena iš galimų paskatų, galinčių sukelti agresyvią žmogaus reakciją, o tiksliau – sužadinančių žmogaus parengties agresyviam veiksmui būseną. Agresyvus elgesys pasireiškia kartu su atitinkamomis aplinkos sąlygomis, veikiančiomis kaip papildoma paskata. L. Berkowitziaus agresiją aiškinantis mechanizmas asocijuoja su sąlyginių refleksų modeliu. Aplinkos paskata gali skatinti agresyvią reakciją tuomet, kai jis susijęs su teigiamu agresijos paskatinimu arba asocijuojasi su anksčiau patirtu nemaloniu išgyvenimu ar diskomfortu. Paskatos, nuolat susijusios su veiksniais, skatinančiais agresiją, arba su pačia agresija, gali provokuoti agresyvius veiksmus tų asmenų, kurie jau patyrė frustraciją. Kai kuriais atvejais agresijos skatinimo veiksniai gali būti tam tikro charakterio ar išvaizdos žmonės, net daiktai. Pavyzdžiui, žmonės, turintys fizinių trūkumų, gali

būti paskata agresijos raiškai agresyviai nusiteikusiems žmonėms, nes pats defektas arba liga asocijuojasi su skausmu, kančia. Vaikai, turintys negalią, priskiriami rizikos patirti agresyvų elgesį grupei (Fluke et al., 2008; Cavalcante, Goldson, 2009; Kahn, Schwalbe, 2010).

Kitas frustracijos teorijos papildymas susijęs su agresijos slopinimu. L. Berkowitziaus (1989) nuomone, dėl frustracijos atsiradęs agresijos sužadimas gali būti nuslopintas tik tuomet, kai bus padaryta žala frustratoriui, t. y. agresyvus sužadimas veikia tol, kol veikia agresyvi paskata. Kitaip nei J. Dollardas ir kiti (1939), L. Berkowitzius (1989) teigia, kad katarsis patiriamas ne tada, kai agresyviais veiksmais atsikratoma dalies agresyvios energijos, o kai agresyviai nusiteikęs asmuo tikslingai nukreipia veiksmus į frustratorių ir jį pažeidžia. Taip asmuo pasiekia tikslą, atsakydamas agresyviais veiksmais į sužadimą. Tačiau jei agresyvūs veiksmai nepasiekia tikslo ir frustracijos šaltinis nepažeidžiamas, tokia būseną ima dar labiau frustruoti ir gali tik dar labiau sužadinti agresiją.

D. Zillmanno (1983) teigimu, agresijos raišką lemia sužadimas, kuris nuo vieno šaltinio gali būti perkeltas kitam šaltiniui. Taigi, emocinė individo reakcija gali stiprėti arba silpnėti. Kadangi sužadimas negali staiga išnykti, nors individo reakcija gali rodyti jo silpimą, sužadimas gali būti perkeltas į kitas, nepriklausomas emocines reakcijas. Nustatyta, kad sužadimą, dėl kurio pasireiškia agresija, gali sukelti fizinė veikla, filmai, kuriuose rodoma agresija. Todėl ši teorija yra pavadinta sužadavimo perkėlimo teorija.

Frustracijos teorija papildyta tolerancijos frustracijai samprata. Ji aiškinama kaip tam tikras slenkstinis dydis, kurį viršijus pasireiškia skirtingos elgesio formos (Suslavičius, Valickas, 1999). Tolerancija frustracijai yra kintama (priklausoma nuo situacijos) ir individuali (toje pačioje situacijoje žmonės gali toleruoti skirtingą frustracijos laipsnį). Individualus tolerancijos frustracijai viršijimas laikomas tada, kai didėjant frustracijai žmogus nebegali konstruktyviai spręsti probleminės situacijos.

Socialinio išmokymo agresijos teorijos. Biheivoristų siūlomas agresijos aiškinimas iš esmės prieštarauja S. Freudo ir K. Lorenzo apibūdinimams: agresyvus žmogaus elgesys nėra genetiškai nulemtas ir būtinas. Tokio, agresyvaus, elgesio veikiau išmokstama.

A. Bandura (1973) agresiją priskiria išmokstamai specifinei socialinio elgesio formai. Autoriaus nuomone, frustracija tik sukelia bendrą individo emocinio sužadavimo būseną reakcijai pasireikšti. Reakcijos pobūdis priklauso nuo išminktų reakcijų į frustraciją. Agresyvių modelių stebėjimas gali mokyti stebėtojus elgtis agresyviai. Išmoktas elgesys gali pasireikšti ne iš karto, o susiklosčius panašiai situacijai. Tai leidžia paaiškinti skirtingą žmonių elgesį (reakciją) į tokią pačią situaciją (frustraciją). Pritaikius šį aiškinimą tėvų ir vaikų santykiams, galima pagrįsti, kodėl tėvai, patys vaikystėje patyrę agresyvų savo tėvų elgesį, frustracinėse situacijose (pvz., vaikui nepaklusus) su savo vaikais elgiasi agresyviai (Cigno, Burke, 1995; Jusienė, 2006). Tėvų, kurie vaikystėje nepatyrė agresyvaus elgesio šeimoje, reakcija panašiomis aplinkybėmis dažniausiai nėra agresyvi.

Žmogus agresyvaus elgesio gali išmokti dvejopai: dėl tiesioginės patirties ir modeliavimo (mokymosi stebint) būdu. Manoma, kad vaikai agresyvaus elgesio išmoksta iš savo tėvų patirdami tokį elgesį su jais ir gaudami agresyvaus elgesio pastiprinimą iš aplinkos (Patterson, 1982; Patterson, DeBaryshe, Ramsey, 1989). Agresyvaus elgesio pastiprinimas reiškiasi dvejopai – agresyviai besielgiančių tėvų nebaudžiamumu, kita vertus, visuomenės požiūriu į vaikus, kaip nelygiaverčius sąveikos dalyvius, už kurių ugdymą yra atsakingi suaugusieji – visų pirma tėvai, todėl kokiomis priemonėmis pateisinamas galutinis siekis – išugdyti vaiką – visuomenei menkai rūpi.

A. Bandura (1973, 1977, 1983), papildęs socialinio išmokimo teoriją pažintiniu individo vertinimu, nurodo: agresiją lemia teigiami agresyvaus elgesio padariniai, skatinantys tokį elgesį. Agresyvų elgesį gali skatinti materialūs daiktai, pinigai, socialinis pritarimas ar aukštas postas, palanki kitų žmonių nuomonė (Бэрн, Ричардсон, 1998). Žmogus įvertina galimus agresyvaus elgesio pranašumus ir lygina su tokio elgesio padariniais. Taigi, agresyvią reakciją lemia numatomi padariniai, o ne frustracijos ar apskritai nemalonus būsenos. Toks A. Banduros aiškinimas neigia nusikalstamumo plėtrą, nes neigiami agresyvaus elgesio padariniai – nuteisimas ir bausmės paskyrimas kalėti ar mirtis – turėtų sulaukyti nuo tolesnės agresijos, nusikaltimų. Tačiau net įvykdytos mirties bausmės visuomenėje nesumažina nusikaltimų, už kuriuos tokia bausmė skiriama (Гусейнов, Апресян, 1999; Clark, 2004).

Kalbant apie fizines vaiko patiriamas bausmes – bausmės sukeliama neigiami padariniai turėtų sulaukyti jį nuo pakartotinio nepaklusimo tėvams ar mokytojams ir apskritai nuo kitokio nepageidaujamo elgesio. Tai, kad fizinės bausmės dažniausiai nėra vienkartinis aktas, rodo, jog agresijos padariniai vaiko nesulaiko nuo neigiamos reakcijos ir fizinės bausmės nesukuria pageidaujamo efekto. Biheavioristinių sampratų diskursas riboja partneriškus ugdytojų santykius su vaikais bei įtvirtina vaiko, kaip socialiniai nevisaverčio individo, sampratą (Juodaitytė, Palubaitytė, 2007).

Įvairi agresijos raiška gali skirtingai veikti žmogaus elgesį (Bandura, 1977, 1983). Gali būti išmokstama naujų elgesio formų. Skirtingi modelių elgesio tipai gali būti modifikuojami į naują elgesio modelį. Tai paaiškina vis naujų agresyvumo formų atsiradimą ir neadekvatų agresijos taikymą siekiant tikslo. Prie tokių agresijos raiškų priskirtinos fizinės bausmės dar vis taikomos vaikams šeimose, kurias vargu ar būtų galima priskirti adekvacioms esant bet kokiam vaiko prasižengimui.

Pasireiškianti agresija gali skatinti rinktis išmoktas agresyvias reakcijas, jei atliekant draudžiamus agresyvius veiksmus nepatiriami nemalonūs padariniai ar bausmės. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais yra paplitęs ir labai retai baudžiamas reiškiny (Žėkas, 2008). Be to, anksčiau išmoktos agresyvumo formos gali būti laikinai prislopinamos, jei joms nepritariama (pvz., smerkiamos aplinkinių), o esant palankioms aplinkybėms gali būti atkuriamos ir įgyvendinamos (Suslavičius, Valickas, 1999). Tokia padėtis yra būdinga agresyviams tėvų elgesiui su savo vaikais, kai agresyvios reakcijos pasireiškia dažniausiai namuose, be pašalinių stebėtojų, vaikai vengia kreiptis į policiją, todėl toks elgesys nustatomas ir už jį baudžiama labai retai (Grinevičiūtė, 2011).

Agresijai silpninti ir slopinti siūloma pašalinti agresyvaus elgesio modelius arba stiprinimo sąlygas, pavyzdžiui, atpildą arba pastiprinimą. Taikant tokį būdą, sunkumų atsiranda nustatant tikrą pastiprinimo šaltinį (Suslavičius, Valickas, 1999). Jei pastiprinimą išskirti keblu, patariama taikyti nesuderinamos reakcijos metodą, t. y. ignoruoti agresijos raišką ir stiprinti prosocialias reakcijas (Baron, 1986). Tačiau toks metodas veiksmingas ir gali būti taikomas tik tada, kai agresyvumas nėra intensyvus. Ne visada įmanoma ignoruoti agresyvų elgesį, todėl siūloma taikyti nutraukimo metodą (kai agresija silpninama draudžiant mėgstamą veiklą,

pavyzdžiui, vaikui atimant malonumus) arba modeliavimo metodą – rodant prosocialius konflikto sprendimo būdus. Dar vienas minimas tėvų dažnai naudojamas vaikų agresyvaus elgesio slopinimo būdas – bausmės. Bausmės tampa agresijos modeliu, kuris tik skatina agresijos raišką (Bates, 1994). Todėl siūloma sukurti neagresyvią aplinką ir rodant prosocialaus elgesio modelius, ir naikinat priežastis konfliktui atsirasti.

Kognityvios agresijos teorijos. K. A. Dodge'o ir bendraautorių (Dodge et al., 1986) agresijos teorija pagrįsta prielaida, kad žmogaus reakcija į gaunamas paskatas iš aplinkos pasireiškia kaip informacijos perdirbimo proceso funkcija. Jei informacija perdirbama adekvačiai, žmogaus elgesys yra socialiai kompetentingas. Tačiau jei informacijos perdirbimo procese atsiranda trūkumų, padidėja tikimybė, kad žmogus reaguos netinkamai (agresyviai) (Dodge et al., 1986). Informacijos perdavimo procesas buvo išskaidytas į šešis žingsnius – paskatų kodavimą, mintinę jų reprezentaciją, tikslų išsiaiškinimą, galimų reakcijų generavimą, įvertinimą ir įgyvendinimą (Crick, Dodge, 1994).

Paskatų kodavimo etape žmogus, rinkdamas informaciją apie įvykį, pastebi paskatas. Jei žmogus pastebi mažai paskatų ir jo dėmesys atkreipiamas tik į priešiško ženklo, padidėja tikimybė, kad į paskatas žmogus atsakys agresyvia reakcija. Pavyzdžiui, agresyvūs tėvai, atkreipdami dėmesį į mažesnę paskatų skaičių (pastebi tik vaiko nepaklusnumą), interpretuoja paskatas kaip priešiškas ir atsako į juos agresyviai.

Mintinės paskatų reprezentacijos etape vyksta jų interpretacija. Tą patį įvykį įvairūs žmonės gali aiškinti skirtingai. Pavyzdžiui, vaiko nepaklusnumui priskiriami priešiški ketinimai (nors iš tikrųjų vaiko ketinimai yra geranoriški) ir išprovokuoja tėvų realią atsakomąją agresyvią reakciją. Tokia netinkama ketinimų interpretacija sukelia netinkamą reakciją, tačiau patys tėvai to nesupranta, nes suvokia savo elgesį kaip adekvatų vaiko ketinimams ir elgesiui. Pavyzdžiui, tėvai, apibūdindami siekiamą vaiko elgesį, vartoja sąvokas *paklusnus*, *geras*, *mandagus* („*būk gera mergaitė*“, „*turi visada būti paklusnus, mandagus*“ ir pan.). Šios sąvokos abstrakčiai nusako visuomenėje priimtino elgesio kategorijas, apimančias daugybę jas apibūdinančių savybių, kurias kiekvienas asmuo supranta skirtingai. Tėvai paprastai neįvardija sąvokas apibūdinančių savybių, – tiesiog jas vartoja, tikėdamiesi, kad vaiko elgesys atitiks tas savybes. Tačiau vaikas

tėvus supranta konkrečiai. Jei, bendraudami su mažais vaikai, tėvai vartoja abstrakčias jų elgesį apibūdinančias kategorijas, labai abejotina, ar vaikas supranta jų turinį, nes abstrakčiai mąstyti jis pradeda maždaug vienuoliktais gyvenimo metais ir šis mąstymas susiformuoja dažniausiai penkiolikos metų paaugliams (Žukauskienė, 2012). Taigi, jei tėvai klausia „Ar buvai gera mergaitė?“, vaikas dažniausiai atsako teigiamai ne todėl, kad siekia nuslėpti negerą poelgį ar apgauti tėvus, o todėl, kad gerumo savybė dar nėra įsisąmoninta.

Tikslų išsiaiškinimo etape agresyvi reakcija gali pasireikšti tada, kai keliama tikslai neatitinka konkrečios socialinės padėties reikalavimų ir / ar nukrypsta nuo prosocialių elgesio normų arba dėl nepakankamos keltų tikslų koordinacijos (Suslavičius, Valickas, 1999). Antai prosocialaus elgesio normos neleidžia vaiko bausti fiziškai, tačiau tėvai, neadekvačiai įvertinę paskatą, nutaria bausti vaiką fizine bausme, bet kartu neketina jo žaloti.

Galimų reakcijų generavimo etape, remdamasis ilgalaikėje atmintyje sukaupta informacija, žmogus pasirenka vieną arba keletą atsakomųjų reakcijų, kurių kokybę lemia generuojamų reakcijų kiekis ir pobūdis. Jei tėvų generuojama informacija apsiriboja tik keliomis agresyvaus pobūdžio reakcijomis – pavyzdžiui, šaukti, įžeisti arba smogti, tai į vaiko nepaklusimą jie reaguos pasirinkta reakcija, nors šiuo atveju galimi pozityvūs problemos sprendimo būdai. Čia būtų galima išvelgti vieną iš agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais mažinimo būdų – suteikti tėvams kuo daugiau informacijos apie vaikų raidos, auklėjimo ypatumus, pedagoginio poveikio būdus, kad būtų sukuriama atitinkama žinių struktūra ir jos pagrindu ugdomas nusiteikimas adekvačiai reaguoti į vaiko elgesį.

Reakcijų įvertinimo etape agresyvų elgesį gali sukelti paviršutiniškas ar pernelyg teigiamas tokios reakcijos vertinimas. Tėvai, agresyviai elgdamiesi su savo vaikais, nemano, kad jie vaikus žaloja arba kad toks jų elgesys turės neigiamų padarinių ateityje. Reakcijų įgyvendinimo etape pasirinkta reakcija keičiama į veiksmus.

Vaikystėje patirta fizinė ar kitokia agresija yra rizikos veiksnys, galintis lemti agresyvaus elgesio kūrimąsi ateityje. Siekiant mažinti agresijos raišką, siūlomi įvairūs socialinių ir pažintinių įgūdžių lavinimo metodai, remiantis agresyvių žmonių informacijos perdirbimo trūkumais bei netikslumais: atkreipti dėmesį į nepriešiškas orientuojamąsias paskatas; tiks-

liai apibrėžti ir interpretuoti problemą, kitų žmonių poelgius; į problemą pažvelgti iš skirtingų pozicijų; numatyti galimas reakcijas; pasirinkti veiksmingiausią neagresyvią reakciją; įgyvendinti prosocialią reakciją (Suslavičius, Valickas, 1999).

L. R. Huesmanno (1986; 1988) agresijos teorijoje keliamą prielaidą, kad žmogaus elgesys priklauso nuo scenarijų, kurie yra išmokstami ankstyvųjų asmenybės raidos stadijų metu. Šie scenarijai saugomi ilgalaikėje atmintyje ir taikomi kaip elgesio bei socialinių problemų sprendimo vadovai. Agresyvaus elgesio scenarijai išmokstami tiesiogiai arba netiesiogiai dėl patiriamų palankių pastiprinimų arba stebint kitų žmonių reakcijas. Agresyvaus elgesio atkūrimas susijęs su aplinkos ypatumais, identiškais tiems, kurie buvo užfiksuoti koduojant bei įsimenant elgesio scenarijų (Huesmann, 1986, 1988). Vaikai gerai įsimena agresyvų tėvų elgesį, kuriuo „lengvai pasiekiamas tikslas“ (pozityvus pastiprinimas), t. y. trumpam sutramdomas nepaklusnus vaikas. Būdami suaugę, panašiomis aplinkybėmis jie atkuria užfiksuotą agresyvų elgesio scenarijų. Atkuriamo agresyvaus elgesio scenarijaus taikymas priklauso nuo jo tinkamumo įvertinimo: padarinių, gebėjimo atlikti veiksmus, vidinių savireguliacijos standartų atitikties (Huesmann, 1988; Huesmann, Guerra, 1997). Jeigu scenarijus prieštarauja interiorizuotoms elgesio normoms ar individualiems elgesio tinkamumo standartams, tai jo taikymo tikimybė maža. Taigi ankstyvoji vaiko agresyvos patirties įtaka tolesniam jo elgesiui gali būti neutralizuojama kuriant tinkamo elgesio standartus.

Apžvelgus įvairias agresijos teorijas, galima daryti išvadą: nors atlikta daugybė tyrinėjimų, iki šiol nėra bendros nuomonės nei dėl agresijos genezės, nei dėl agresyvų elgesį lemiančių priežasčių. Agresija yra sudėtingas daugelio priežasčių nulemtas reiškinys, todėl nėra vienos, visoms situacijoms tinkančios teorijos, kuri pagrįstų visus agresijai turinčius įtakos veiksnius. Manoma, kad agresyvaus žmogaus elgesio kilmę ir raišką aiškinančių teorijų gausa tik patvirtina reiškinio sudėtingumą ir agresijai turinčių veiksnių įvairovę. Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos požiūriu agresyvų elgesį aiškinančių teorijų analizė reikšminga vertinant veiksnių, turinčių įtakos agresyviam tėvų elgesiui su savo vaikais, prevencinį poveikumą.

1.3. Agresijos reiškinių tyrimų specializacija: samprata, metodologinės ir praktinės tyrimų problemos

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais reiškinys kompleksiškas, todėl būtinas sisteminis požiūris į problemą, kurią sprendžiant būtų galima pasitelkti įvairių kryptių mokslų tyrimus. Problema ta, kad skirtingų mokslų atstovai, tirdami ir nagrinėdami reiškinį, vartoja panašias, bet ne tapačias sąvokas. Vartojamų sąvokų neapibrėžtumas ir nevienodumas sukelia tokias metodologines problemas, kaip duomenų palyginimas, tiriamųjų imties apibūdinimas, tiriamųjų grupių parinkimo kriterijų nustatymas (Leventhal, 1981, 1982; Mash, Wolfe, 1991; Kinard, 1994).

Nagrinėjant agresyvų tėvų elgesį su savo vaikais, svarbi tiksli sąvokų apibrėžtis. Joje integruojama agresyvaus elgesio su vaikais šeimoje raiška, pagrindinės agresijos formos. Todėl prieš apibrėžiant sąvoką svarbu nustatyti praktines tyrimų problemas, susijusias su sąvokų ir agresijos formų panaudojimu.

Agresyvaus tėvų elgesio su vaikais išaiškinamumo ir vaiko apsaugos problema siejama su metodologiniais ir praktiniais sunkumais, tokiais kaip:

- *vaiko* sampratos sklaida;
- skirtingas agresijos reiškinio įvardijimas ir interpretacija;
- vaiko patirtos agresijos formos konstatavimas;
- kriterijų, nusakančių agresyvų elgesį su vaikais, nevienodumas (apibūdinamieji veiksmai);
- agresijos paplitimo nustatymas;
- fizinės bausmės, kaip auklėjimo priemonės, priskirtinumas / nepriskirtinumas agresijai;
- prevencijos priemonių taikymo kriterijų nustatymas ir išmatavimas.

Pagalba vaikui, patyrusiam agresyvų tėvų elgesį, daugeliu atveju galima vykdant intervenciją į šeimos gyvenimą teisinėmis priemonėmis, todėl būtina tiksli nagrinėjamos situacijos apibrėžtis. Esama sąvokų, apibrėžiančių tą patį reiškinį arba subjektą, gausa ir teisės aktuose, ir mokslinėje literatūroje įpareigoja kaskart aiškintis ir tikslinti vartojamos sąvokos specifiškumą ir ją apibūdinančius kriterijus.

Teisinis vaiko statusas apibrėžiamas vaiko amžiumi – 18 metų. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau (Žin. 1995, Nr. 60-1501). Lietuvos Respublikos teisės aktuose atsižvelgta į Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatą, nurodant vaiko amžiaus ribą – vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų (Žin., 2002, Nr. 35-1275; Žin. 2006, Nr. 72-2688).

Civilinėje teisėje 18 metų amžius prilyginamas asmens pilnametystei, kuri siejama su asmens civilinio veiksnio kategorija, suteikiančia asmeniui galimybę savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (Žin., 2000, Nr. 74-2262). Asmens nepilnametystei nurodyti vartojamos nepilnamečio, skiriant nepilnamečio iki 14 metų ir nepilnamečio nuo 14 metų tarpnius, siekiant nurodyti asmens neveiknumą ar dalinį veiknumą, bei vaiko sąvokos.

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje vaiko amžius neapibrėžtas, tačiau vartojamos ir vaiko (26, 38, 39 str.), ir nepilnamečio vaiko sąvokos (39 str.) (Žin. 1992, Nr. 33-1014). Kituose teisės aktuose nepilnamečio sąvoka turi kiek kitokią prasmę. Pavyzdžiui, nepilnamečio sąvoka baudžiamojame teisėje siejama su baudžiamosios atsakomybės amžiumi – 16 metų, o asmenys, sulaukę 14 metų, atsako už tam tikras nusikalstamas veikas (Žin., 2000, Nr. 89-2741). Jaunesni nei 14 metų nepilnamečiai pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako. Jiems apibūdinti vartojama mažamečio sąvoka, tačiau tame pačiame teisės akte taip pat vartojamos vaiko, naujagimio sąvokos, nors jas apibrėžiančios amžiaus ribos nenurodomos.

Sąvokinė vaiko apibrėžtis nepakankama nurodant vaiko teisinės apsaugos laikotarpį – apibrėžiant vaiko sąvoką nurodoma maksimali vaiko amžiaus riba – 18 metų. Ji sutampa su vaiko teisinio statuso pabaiga, tačiau vaiko amžiaus pradžia neapibrėžta, todėl neaišku, kada prasideda teisinė vaiko apsauga. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracijos ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos preambulėse užsimenama, kad vaiko amžiaus pradžia, nuo kada prasideda vaiko teisinė apsauga, yra iki jo gimimo – „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos, tiek iki gimimo, tiek ir po jo“ (Žin. 1995, Nr. 60-1501), tačiau konkreti vaiko teisinio statuso pradžia nenurodoma. Tarptautiniuose dokumentuose

teisė į gyvybę pripažįstama deklaratyviai, paliekant valstybėms pačioms nuspręsti teisės į gyvybę pradžią, tačiau Lietuvoje vaisiaus teisė į gyvybę beveik neginama (Kavoliūnaitė, 2005).

Vaiko sąvoka psichologinėje, edukologinėje, teisinėje literatūroje apibrėžiama ir vartojama skirtingai. Tradiciškai psichologijoje skiriami kūdikystės (laikotarpis nuo gimimo iki kol išmokstama vaikščioti), ankstyvosios (iki 7 metų) ir vidurinėsios (7–11 metų) vaikystės, paauglystės (apie 12–18 metų, skiriant ankstyvąją (nuo 11–12 iki 14 metų), viduriniąją (apytikriai nuo 14 iki 16 metų) ir vėlyvąją (nuo 16 iki 18–19 metų) paauglystę) laikotarpiai, po jų prasideda suaugusiojo žmogaus gyvenimo tarpsniai (Žukauskienė, 2012). Edukologijoje pateikiamas šiek tiek kitoks skirstymas: vaikas įvardijamas kaip bręstantis 1–12 metų žmogus, paauglystės laikotarpis apima 11–15 metus, nuo 15 iki 22 metų laikotarpis priskiriamas jaunystei (Jovaiša, 2007). Pagal Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymą jauno žmogaus amžiaus tarpsnis apibrėžtas plačiau ir apima nuo 14 iki 29 metų (Žin. 2003, Nr. 119-5406). Taigi, jaunuolio arba jauno žmogaus sąvoka gali būti vartojama ir apibūdinant asmenį iki 18 metų, kurio teisinis statusas prilyginamas vaikui, ir suaugusįjį.

Teisinių vaiko statusą apibrėžiantis laikotarpis – santykinė kategorija, nes vaiko raidos požiūriu aštuoniolikos metų laikotarpis iš esmės skiriasi vaiko gebėjimu pačiam įgyvendinti savo teises – vienoks yra tik ką gimusio vaiko, kuris yra visomis prasmėmis priklausomas nuo kitų asmenų, todėl jo atžvilgiu vyrauja paternalistinis požiūris į vaiką – suaugęs (dažniausiai vaiko tėvai) sprendžia visus su vaiko priežiūra, auklėjimu susijusius klausimus. Tačiau visiškai kitokios vaiko galimybės įgyvendinant savo teises yra subrendusio ir gebančio vertinti kitų asmenų požiūrį į jį bei elgesį su juo, kai vaiko savarankiškumas, ne tik fizinė, bet ir psichinė bei socialinė branda, prilygsta suaugusiojo. Vartojamos sąvokos skirtinguose šaltiniuose apibrėžiamos skirtingu vaiko amžiaus tarpsniu ir įgauna kitokią prasmę. Skirtingai apibrėžiama vaiko sąvoka apunkina galimybę įvertinti vaiko galimybę pačiam vaikui aktyviai dalyvauti įgyvendinant ir ginant savo teises bei naudotis kitais įstatymo numatytais apribojimais ar galimybėmis (globos, rūpybos nustatymu, baudžiamuoju amžiumi, veiksnio lygmeniu, emancipacija ir kt.), siejamomis ne tiek su teisiniu vaiko statusu, kiek su konkrečiu jo amžiumi. Taigi, vaiko statuso apibrėžimas vaiko amžiumi

nėra tikslus aktyvaus vaiko teisių turėtojo statuso požiūriu, nes neatspindi jo raidos.

Mokslinė agresijos reiškinių analizė neįmanoma be sąvokinio apibūdinimo, interpretacijų bei prasmių apibrėžtumo. Metodologinė ir praktinė problema siejama su agresijos apibrėžtyse vartojamu skirtingu to paties arba panašaus reiškinių įvardijimu bei skirtingai įvardijamais reiškinį apibrėžiančiais kriterijais. Sąvoka *agresija* vartojama įvairiame kontekste ir įgauna plačią semantinę raišką. Pavyzdžiui, kasdienybėje priešiškas elgesys vadinamas agresija (vaikų peštynės, žūlūs kaimynų berniai, šantažas ir t. t.). Taip įvardijami ir prievartos veiksmai (plėšimai, prievartavimai, žudymai ir kt.) bei plačiu mastu vykstantys kraupūs aktai (teroro išpuoliai, karai, genocidas ir kt.). Tokia veiksmų gausa, įvardijama viena sąvoka, ap-sunkina jos apibrėžiamumą.

Sąvoka *agresija*, reiškianti ketinimą, elgesį, procesą, veiksmą, pabrėžiant elgesio pobūdį, kartais įvardijama kaip agresyvus elgesys. Atsi-žvelgiant į nagrinėjamo objekto specifiškumą, *agresyvus elgesys* autorių vartojamas įvairiai: pabrėžiant nukrypimą nuo vyraujančių socialinių normų – asocialus (Vabalas-Gudaitis, 1936; Valickas, 1997), pabrėžiant asmens santykį su teisės normomis – delinkventinis (Paulauskas, 1988), nusikalstamas (Dereškevičius, 1976), atsižvelgiant į veiksmo intensyvumą – afektyvus, agresyvus, destruktivus (Aramavičiūtė, 1975), prievartinis (Blažys, 1999; Kvieskienė, 1999), kaip vyraujančių normų pažeidimas – socialinis nukrypimas (Acus, Kraniauskas, 2007), ardantis ryšius, supriešinantis destruktivus (Uzdila, 2001), smurtinis (Kwast, Laws, 2007; Kiguolytė, Valickas, 2008; Pivorienė, Jurkonytė, 2008; Pruskus, 2009), žiaurus elgesys su vaiku (Grinevičiūtė, 2008), agresyvus (Miller-Perrin, Perrin, Kocur, 2009), piktnaudžiavimas vaiku (Kempe et al., 1962; Gil, 1970; Green, 1980; Асаиова, 1997), išnaudojimas (Žėkas, 2008), namų smurtas (Leliūgienė, 1997), netinkamas (Berger, Brooks-Gunn, 2005; Hamilton-Giachritsis, Browne, 2005; Fallon et al., 2011). Problema ta, kad autoriai ne visuomet apibrėžia vartojamą sąvoką arba ją apibrėžia akcentuodami tam tikrus reiškinių aspektus, kuriuos jie nagrinėja, arba skirtingas sąvokas vartoja kaip sinonimus (Pivorienė, Jurkonytė, 2008; Miller-Perrin, Perrin, Kocur, 2009). Tačiau nėra bendro susitarimo, įvardijant ir

apibrėžiant tėvų veiksmus prieš vaikus, kurie yra nepriimtini ir dėl kurių reikalinga pagalba tėvui bei vaikui.

Ir mokslškai, ir praktiškai svarbūs yra reiškinį apibūdinantys kriterijai, kuriais remiantis būtų galima atpažinti reiškinį, įvertinti jo raišką, pobūdį, mastą. Vertėtų panagrinėti keletą dažniausiai vartojamų apibrėžčių. E. Kwastas ir S. Lawsas (2007) teigia, kad apie smurtą galima kalbėti tada, kai kas nors naudoja savo jėgą arba savo galios statusą, siekdamas ką nors įskaudinti, ir tai yra priešinga netyčiniam veiksmui. R. Kiguolytės ir G. Valicko (2008) nuomone, smurtas suprantamas ne tik kaip aukščiausio laipsnio agresijos raiškos forma, bet ir kaip visos tyčinės individo pastangos, siekiant padaryti kitiems fizinės, materialinės arba psichologinės žalos. A. Gaižučio (2001) nuomone, nereta *smurto* apibrėžtis, vartojama agresyviems veiksams įvardyti, galbūt labiau tiktų ypač žiauriam elgesiui, sukeliančiam sunkius padarinius, apibūdinti.

Paprastai agresija vadinamas priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo rodymas, jėgos vartojimas prieš kitą žmogų, žmonių grupę. Tokio elgesio tikslas – pakenkti kitam žmogui psichologiškai arba fiziškai (Psichologijos žodynas, 1993). L. Berkowitziaus nuomone (1989), agresija kyla iš išorinių paskatų pakenkti kitam. Pateikiama kita psichologijoje vartojama apibrėžtis: agresija yra bet koks fizinis arba žodinis elgesys, siekiant pakenkti ar sunaikinti, kilęs iš priešiškumo, arba kaip iš anksto numatyta priemonė tikslui pasiekti (Myers, 2000). Agresija įvardijama kaip puolimas, turint tikslą ką nors fiziškai sužaloti arba psichiškai paveikti (Kučinskis, Kučinskienė, 2000).

Žiaurų elgesį su vaiku K. Grinevičiūtė (2008) apibrėžia kaip kiekvieną netoleruotiną, pavojingą tyčinį elgesį, vaikui sukeltą fizinį arba psichinį skausmą, ir apima fizinio smurto panaudojimą: smūgius, kitokius veiksmus, dėl kurių asmuo kenčia fizines arba dvasines kančias, laisvės apribojimą, kankinimą, psichinę ir seksualinę prievartą; žiaurus elgesys su vaiku siejamas ir su kitais neteisėtais poveikio psichikai būdais, kuriais gali būti žeminama vaiko garbė ir orumas.

Iš pateiktų trijų sąvokų – smurto, agresijos ir žiauraus elgesio su vaiku – apibrėžčių galima išskirti du visoms apibrėžtims būdingus kriterijus – tyčiškumą ir žalą. Apibrėžtyse pabrėžiamas tyčiškumas, arba ketinimo pakenkti intencija, kaip esminis, skiriant agresyvius veiksmus nuo

neagresyvių. Veiksmai, kuriuose nėra tikslo kitam pakenkti, nepriklauso agresyviems, netgi tuo atveju, kai jie sukelia tokius pat žalingus padarinius kaip ir agresyvūs. Skiriant agresyvius ir neagresyvius veiksmus reikšmingas veikslių motyvas. Pavyzdžiui, gydytojo veiksmai, sukeltys skausmą, nėra agresyvūs. Šiuo atveju lemia būtinumas suteikti pacientui skausmą gydymo tikslu. Todėl būtent ketinimo intencija tampa skiriamąja agresyvių ir neagresyvių veikslių riba. Tačiau sunku skirti agresiją (netgi gydytojo), pagrįstą priešiškais motyvais ir geranoriškumu, nes patys ketinimai yra pernelyg asmeniškai ir neprieinami nešališkam stebėtojiui. Nagrinėdami tėvų veiksmus prieš vaiką, jų ketinimą pakenkti savo vaikui aptiktume itin retai. Čia dažniausiai pasitaikanti agresija psichologijoje vadinama instrumentine agresija (Fanti, Frick, Georgiou, 2009; Ollendick et al, 2009). Ji pasireiškia ne piktybišku siekiu pakenkti ar kaip apsauginė reakcija į pavojų, o taikoma kaip priemonė tikslui pasiekti. Kai siekis neutralus arba net pozityvus, agresyviai elgiamasi stengiantis vaiką auklėti. Tačiau jei nėra tikslo vaikui pakenkti, ar tokie veiksmai nelaikytini agresyviais? Tėvų santykių su vaikais atveju svarbu analizuoti veiksmus, nulemtus sąmoningu apsisprendimu elgtis tam tikru būdu. Turėtų būti vertinami patys veiksmai bei jų pobūdis ir tais atvejais, kai tikslas yra pozityvus.

Kitas įvardijamas kriterijus agresyviems veiksmams įvardyti – žala. Kai vertinami tik veiksmai vaiko atžvilgiu, iškyla jų kvestionavimo problema – kokie veiksmai yra tinkami, priimtini, o kokie – ne. R. Žukauskienės nuomone (2012), vaikui daroma žala pripažįstama ir tada, kai jis netinkamai auklėjamas – nesudaroma skatinanti ir lavinanti aplinka, normalios sąlygos tobulėti. Šiuo atveju žalai įvardyti užtenka vertinti veiksmus. Įvardijant veiksmus kaip agresyvius, žalos rodiklis galėtų būti esminis, kai vertinimo kriterijus yra rezultatas – buvo ar nebuvo padaryta žala. Be to, vaikas dažniausiai patiria kelias netinkamo elgesio su juo formas, todėl nustatyti, kuri forma lėmė padarinį, sunku (Petrenko et al., 2012). Diskutuotini tampa žalos matavimo kriterijai. Antai fiziniai sužalojimai ne visada išoriškai matomi, o jeigu ir būna, tai dažniausiai greitai išnyksta (pvz., mėlynės, gumbai). Beje, išoriškai matomi sužalojimai gali būti ne tokie žalingi nei nematomi, tarkime, stiprus kūdikio purtymas. Kai kuriais atvejais žala ne visuomet iš karto pastebima arba ji gali pasireikšti vėliau (Miller-Perrin, Perrin, Kocur, 2009). Be fizinio žalos veiksnio, dar

yra ir psichologinis, kurio poveikį nustatyti labai sunku, gal net neįmanoma. Taigi, jei veiksmų padariniai nepasireiškia, ar galima tokių veiksmų nepriskirti agresyviems?

M. A. Strausas, R. J. Gellesas (1990), išskirdami agresyvius veiksmus, linkę pabrėžti ne tik padarytą žalą, bet ir vertinti žalos padarymo grėsmę vaikui. Tokio paties požiūrio turi būti laikomasi esant ir fizinei, ir psichologinei, ir seksualinei agresijai, ir nepriežiūrai. Pavyzdžiui, šeimoje vaikas neprižiūrimas – badmiriauja, šąla, jam susirgus – nekviečiamas gydytojas arba vaikui nesuteikiama parama, jis stokoja dėmesio, meilės. Šiuo atveju vaikui nesuteikiami fiziologiniai, saugumo, prierašumo, meilės, bendravimo poreikiai. Čia sunku įžvelgti tiesioginio priešiško, jėgos vartojimo ar ketinimo pakenkti – toks elgesys įprastas skiriant agresyvius veiksmus nuo neagresyvių. Pagal pateiktas agresijos apibrėžtis šie veiksmai lyg ir nebūtų priskiriami agresyviems, nes jokie žalojamieji veiksmai neatliekami. Čia tėvų ir vaiko santykių specifiškumas, apibūdinamas tėvų pareiga užtikrinti vaiko gerovę, lemia, kad vertinami ne tik atliekami veiksmai vaiko atžvilgiu, bet ir jų *neatlikimas*, jei dėl to vaikas patiria žalą. Vertinant tėvų santykį su vaiku, žalos veiksnys arba jo tikimybė tampa esminis priskiriant tokius veiksmus agresyviems, nes ketinimo pakenkti sąlygos gali ir nebūti. Kitu atveju galbūt užtektų tik ketinimo pakenkti prielaidos, kad veiksmai būtų įvertinti kaip agresyvūs. Jei niekas nenukentėjo – žala nepadaryta, tai dar neįrodo, kad nebuvo pavartota agresija – užmačia pakenkti galėjo ir nepavykti.

Apibendrinant galima pasakyti, kad atskiriant agresyvius ir neagresyvius veiksmus, sąvokinėms apibrėžtims būdingi du kriterijai – tyčiškumas ir žala. Agresyviems tėvų veiksmams vaiko atžvilgiu apibrėžti ketinimo pakenkti kriterijus paprastai nėra svarbus, o agresyviu tėvų elgesiu daromos žalos kriterijus turėtų apimti ir padarytą žalą, ir galimos žalos grėsmę vaikui.

Pasak E. M. Kinardo (1994), kiekvienas agresyvumą patiriantis vaikas būna išgyvenęs kelias agresyvumo formas – ir muštas, ir žemintas, ir neišleistas iš namų. Tokiu atveju daugybės vaiko patirtos agresijos formų konstatavimas tampa diskutuotinas. Atliekant tyrimus pageidautina, kad tėvų elgesio formos ir jų motyvai būtų griežtai apibrėžti, tačiau praktikoje tai retai daroma. Konkrečiu atveju vaikas gali patirti ne tik įvairias, bet ir skirtingu laiku agresyvumo formas. Pavyzdžiui, jei vaikas fiziškai nu-

kentėjo dėl seksualinės agresijos, tai neaiškus tampa agresyvumo formos konstatavimas. Ar tai ir fizinė, ir seksualinė ar tik seksualinė agresija? Be to, beveik visada tokie veiksmai susiję su psichologine agresija. Kitu atveju, jei konstatuojama nepriežiūra, tačiau anksčiau buvo ir fizinės agresijos atvejų, tai neaišku, kokią agresijos formą galiausiai konstatuoti – nepriežiūrą ar kompleksinę – fizinę agresiją ir nepriežiūrą.

Tokiais atvejais, kai agresyvumas pasireiškia keliomis formomis, sunku nustatyti, kokia agresyvumo forma turėjo įtakos žalai, t. y. vaiko raidos padariniui, atsirasti. O gal tai visų vaikui taikomų agresyvumo formų padarinys? Kai kurie mokslininkai teigia, kad psichologinės agresijos elementai yra sudėtinė visų kitų agresyvumo formų dalis (Claussen, Crittenden, 1991; Blažys, 2001; Noh, Wan Talaat, 2012). Vadinasi, psichologinė agresija turi būti fiksuojama kartu su bet kokia kita agresijos forma – t. y. įvardijant kompleksinę kelių agresijos formų agresiją. Tačiau įvardijus agresijos formą kaip kompleksinę negalima nuspręsti, kokia pagrindinė agresijos forma vyravo, t. y. ar vaikas buvo sumuštas – fizinė agresija, ar badavo, valkatavo – nepriežiūra. Be to, vertinant agresijos raišką neaišku, kas yra svarbiau – patys veiksmai (jų pobūdis, intensyvumas, dažnumas) ar padaryta žala, juolab kad padariniai gali pasireikšti ir iš karto po agresyvių veiksmų, ir / arba praėjus tam tikram laikui. Tačiau ir šiuo atveju būtų sunku nustatyti, kokie veiksmai sukėlė padarinius ir kokie padariniai gali pasireikšti vėliau.

Daugelis tyrėjų konkrečiu atveju išskiria tik vieną agresyvumo formą, tačiau jos diagnozavimas ne visuomet sutampa su įvairių tarnybų, dirbančių pagalbos ar prevencinį darbą su vaikais, patiriančiais agresiją šeimoje, diagnoze. Pavyzdžiui, jei tėvai yra alkoholikai ir diagnozuojama nepriežiūra darant prielaidą, kad šiuo atveju nėra nei fizinės, nei seksualinės, nei psichologinės agresijos. Šiuo atveju mokslininkai linkę išvelgti psichologinę agresiją (Kinard, 1994). C. M. Allenas, B. J. Jacobsonas (1988), tyrinėdami seksualinius nusikaltimus vaikams, susidūrė su seksualinės agresijos apibrėžimo sunkumais ir seksualinės agresijos santykio su kitomis agresyvumo formomis nebuvimu. Dažniausiai seksualinės agresijos atveju kitos agresyvumo formos neminimos, t. y. įvardijama tik, ekspertų manymu, pagrindinė agresijos forma. Psichologų vadinama seksualinė – emocinė – fizinė agresija, teisininkų įvardijama dar kitaip – tvirkinimu, išžaginiu,

seksualiniu prievartavimu, seksualiniu priekabiavimu. Taigi, iš veiksmų apibrėžties eliminuojami fizinės ir emocinės agresijos komponentai.

E. M. Kinardas (1994) savo išvadose išskyrė tris dažniausiai pasitaikančias agresijos formų sąsajas, kurias kiti autoriai savo tyrimuose dažniausiai įvardija kaip atskiras agresijos prieš savo vaikus formas:

1. Seksualinė agresija su ar be fizinės agresijos, su ar be psichologinės agresijos. Abiem atvejais ji apibrėžiama kaip seksualinė agresija.
2. Fizinė agresija su ar be psichologinės agresijos, apibrėžiama kaip fizinė agresija.
3. Psichologinė agresija, su seksualine arba fizine agresija, dažniausiai apibrėžiama kaip psichologinė agresija.

Diagnostiniai netikslumai, kai ne visos agresijos formos nustatomos, neleidžia įvertinti problemos masto. Daugelyje pasaulio valstybių atlikti tyrimai rodo, kad oficialiai skelbiami vaikų patiriamos agresijos mastai neatitinka tikrosios padėties (Theodore, Runyan, 1999; Bross, 2000; Oral, 2001). Be to, atskirais tyrimų duomenimis, tyrimų rezultatai skiriasi. Tai lemia reiškinių latentiniškumas bei metodologinės priežastys – sąvokų apibrėžtys, pasirinkti tyrimo metodai, respondentų atrankos kriterijai ir pan. (Bordin et al., 2009; Leeb et al., 2012).

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais nustatymo problemos siejamos su reiškinių latentiniškumu. Latentiniai nusikaltimai yra tie, kurie realiai padaromi, bet neįtraukiami į oficialiai registruojamą rejestrą; jais nesiremiam darant nusikaltimų apibendrinimus (Kuklianskis, 2005). T. Žėkas (2008), nagrinėjantis latentinių nusikaltimų išaiškinamumą, teigia, kad dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kėsiniama į vaiko gerovę, fiksuojami tik pavieniai atvejai, tačiau ne visos užregistruotos nusikalstamos veikos pasiekia teismus.

Dėl nepakankamos vaikų mirčių analizės vaikų mirtingumas dėl patirtos agresijos yra dažnesnis, nei skelbiama oficialioje statistikoje (Straus et al., 1998; Adinkrah, 2000; Kirschner, Wilson, 2001; Reece, Krous, 2001; Pritchard, Williams, 2010). Manoma, patirtos agresijos, pasibaigusios vaiko mirtimi, atvejai neužfiksuoti tokius atvejus priskyrus neišaiškintų vaikų mirčių kategorijai (Creighton, 1993), įvertintos kaip teismo klaidos

(Pritchard, 2004). Abejonių dėl tikrosios vaiko mirties priežasties kelia ir pranešimai apie vaiko savižudybę (Stanistreet et al., 2001; Pritchard, Hansen, 2005). Ne visada pavyksta nustatyti vaikui padarytos žalos tikrąją priežastį – ar tai nelaimingas atsitikimas, ar sužalojimai atsirado dėl agresyvių veiksmų (Sibert et al., 2002; Barnes et al., 2005; Bjornstig et al., 2006; Newton, Vandeven, 2006; Schnitzer et al., 2008; Shapiro-Mendoza et al., 2009; Weber et al., 2009). Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais nustatymo, o sykiu ir pagalbos vaikui bei šeimai galimybes riboja informacijos apie įvykį gavimo problema, siejama su šeimos gyvavimo pobūdžiu ir uždaramu. Apibendrintų tyrimų duomenimis, apie 10–15 proc. atvejų kaltais dėl vaiko mirties laikomi šeimos nariai (Pritchard, 2004; Pritchard, Sayers, 2008). Taigi, dar atsiranda ir diagnostinė, t. y. reiškinio paplitimo įvertinimo, problema – kiek gi vaikų patiria agresiją šeimoje ir kokios agresijos formos vyrauja?

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais paplitimo mastą įvardyti sunku, nes įvairūs šaltiniai pateikia gana skirtingą informaciją. 2001 m. Lietuvos nacionalinio UNICEF komiteto organizuoto vaikų ir jaunimo tyrimo „Jaunimo balsai“ duomenimis, fizinės ir psichologinės agresijos raiška būdinga 65 proc. Lietuvos šeimų, o Vakarų Europoje – 55 proc. šeimų. 14 proc. Lietuvos vaikų teigia, kad agresyviai jų šeimose elgiamasi dažnai. Dažnesnė agresija nustatyta didesnėse šeimose (68–76 proc.), mažose šeimose, auginančiose vieną vaiką – apie 57 proc. Šio tyrimo metu taip pat nustatyta, kad dauguma vaikų yra prieš fizinę agresiją kaip problemos sprendimo būdą (72 proc. Lietuvoje ir 86 proc. Vakarų Europoje). Pačiame tyrime apibendrinama, kad „Lietuvos vaikai, palyginti su Vakarų Europa, labiau toleruoja fizinį ir psichologinį smurtą šeimose ir mano, kad tokiais priemonėmis galima išspręsti kylančias problemas. Tai, matyt, pirmiausia yra dažniau jų pačių patirto smurto padarinys (tiek šeimose, tiek kitais atvejais)“ (Žin., 2004, Nr. 24-739). Kito tyrimo duomenimis, 80 proc. ir daugiau vaikų maždaug iki 12 metų amžiaus šeimose patiria fizinę agresiją (Kairienė, 2002).

Duomenų skirtingumą lemia tyrėjų pasirenkami kriterijai ir apibrėžiami veiksmai. Pavyzdžiui, esant didelei veiksmų įvairovei prie seksualinės agresijos gali būti priskiriami bučiniai, glamonės, kurie yra įprasti tarp šeimos narių, tačiau nebūtinai siekiant seksualinio pasitenkinimo; atlie-

kamų veiksmų raiška – ar fiksuojami tik tam tikri tėvų veiksmai, ar tik tie atvejai, kai fiziniai sužalojimai buvo nustatyti; duomenų šaltinis – tėvai, vaikai, pedagogai, socialinių tarnybų darbuotojai; respondentų patirtis – asmeninė, klausiant apie dabartinę patirtį ar apie patirtį vaikystėje arba apie kitų asmenų patirtį.

Palyginti su fizinės ar seksualinės agresijos tyrimais, psichologinės agresijos paplitimui nustatyti skiriama mažiau dėmesio. Priežasčių gali būti keletas. Pirma, psichologinės agresijos pobūdis lemia, kad sunku įvardyti kriterijus, apibūdinančius agresyvius veiksmus. A. Oweisas, K. M. Diabatas (2005) žodinių piktnaudžiavimą išskyrė į kategorijas, t. y. teisimas ir kritikavimas, kaltinimas ir priekaištavimas, įžeidus, užgaulus pyktis, nuvertinimas, ignoravimas, sumenkinimas, draudimas, grasinimas, piktnaudžiavimas, pajuoka, seksualinis priekabiavimas. Pateikta plati veiksmų raiškos įvairovė apimant ir priimtinus veiksmus, priskiriamus socialinei kontrolei, pavyzdžiui, draudimą. Tam, kad būtų galima įvertinti, ar veiksmai tinkami, reikšmingos ir kitos sąlygos, kurioms esant vienoks ar kitoks elgesys suprantamas kaip netinkamas ar neadekvatus tam tikrai situacijai. Antra, psichologinės agresijos padariniai reiškiasi labai įvairiai – tai priklauso nuo vaiko amžiaus, lyties, aplinkos sąlygų. Be to, psichologinio smurto padariniai nepalieka aiškių žymių, kaip fizinio, todėl sunkiau atpažįstamas (Noh, Wan Talaat, 2012). Kitaip nei kitos agresijos formos, reakcija į psichologinę agresiją gali būti labai individuali, pavyzdžiui, vaiko reakcija į rėkimą gali skirtis iš esmės – jautresniam vaikui gali sukelti daugybę neigiamų išgyvenimų, o tose šeimose, kur tėvų rėkimas ant vaiko yra įprasta bendravimo forma, vaikas gali nekreipti dėmesio. Trečia, psichologinės agresijos padariniai gali pasireikšti ir tuoj po agresyvių veiksmų, ir praėjus kuriam laikui, ar net suaugus, todėl gana sunku nustatyti priežasties – agresyvaus elgesio ir padarinio ryšį. Ketvirta, psichologinė agresija gali reikštis kaip auklėjimo stilius šeimoje arba naudojama kaip auklėjamoji priemonė siekiant vaiko paklusnumo. Pavyzdžiui, tėvai gąsdina vaiką baubais, raganomis arba vaikui iškelia sąlygą: „Jei neklausysi, aš tavęs nemylėsiu / paliksiu / uždarysiu tamsiame kambaryje“ ir pan. Emocinės žalos kriterijai dar nėra aiškiai apibrėžti (Noh, Wan Talaat, 2012). Tokiu atveju svarbu vertinti ne tik pačius tėvų veiksmus, bet ir vaiko amžių, jautrumą, šeimos mikroklimatą, intonaciją ir pan.

Teisinėje literatūroje dažniau vartojamos smurto, prievartos sąvokos (Sakalauskas, Ūselė, 2007; Grinevičiūtė, 2011). Vienas teisės aktų, kuriame įvardijami teisiškai nepriimtini tėvų ar juos pakeičiančių asmenų veiksmai prieš vaiką, yra Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kurios 19 straipsnio 1 dalyje minimi šie veiksmai: „Valstybės dalyvės, siekdamos apginti vaiką nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globiančio asmens, imasi visų reikiamų teisinių, administracinių, socialinių ir švietimo priemonių“ (Žin., 1995, Nr. 60-1501). Nors konvencijos straipsnyje minimos visos agresyvaus elgesio su vaiku formos, kurias vaikas gali patirti šeimoje – fizinė, psichologinė, seksualinė bei nepriežiūra, tačiau papildomai išskirti veiksmai sudaro prielaidas interpretuoti. Tai pasunkina tokių veiksmų klasifikavimą. Pavyzdžiui, įžeidimas paprastai priskiriamas psichologiniam smurtui, todėl jo išskyrimas sukelia abejonių tokio veiksmo apibūdinimu. Atskirtos priežiūros nebuvimo ir nerūpestingo elgesio sąvokos verčia susimąstyti dėl kriterijų išskyrimo apibūdinant kiekvieną iš jų – priežiūros nebuvimas suponuoja sąmoningus veiksmus – šiuo atveju – veiksmų neatlikimą, o nerūpestingas elgesys labiau sietinas su neatšargiais veiksmais pašalinant tyčios kriterijų.

Nustatyti agresyvaus tėvų elgesio su vaikais paplitimą sunku, nes problemiška gauti piminę informaciją apie įvykį. Kaip teigia L. Rupšienė (2001), tiriant vaikų patiriamą smurtą, susiduriama su gaunamos informacijos patikimumo problema – respondentai vengia pripažinti arba nurodyti smurto atvejį. Minimos šios aplinkybės: vengiama pranešti apie ką tik įvykusio smurto atvejį institucijai, kai smurto auka yra vaikas; vengiama pranešti apie smurto atvejį, jei nutuokiama, kad pranešimas sukels padarinių aukai ar smurtautojui – gali įsikišti socialinės tarnybos, auka ar prievartautojas gali būti iškelti iš namų ir pan. Be to, kaip teigia autorė, vengiama net anonimiškai pripažinti, kad šeimoje pastaraisiais metais buvo smurtaujama.

Preveniškai svarbu išskirti veiksnius, turinčius įtakos fizinei agresijai prieš vaiką. Dėl sąvokos neapibrėžtumo sunku atskirti fizinį piktnaudžiavimą vaiku ir fizinę bausmę – pastaroji traktuojama kaip poveikio, auklė-

jamoji priemonė (Kinard, 1994). Kitaip nei visuomeninių santykių, tėvų ir vaiko santykių atveju, fizinė agresija prieš vaiką neretai naudojama kaip auklėjamoji priemonė, todėl įprastai agresijai nustatyti būtinas ketinimo pakenkti kriterijus nevertinamas (Mulaney, Mebert, 2010).

Fizinė tėvų agresija prieš savo vaikus pasireiškia dvejopai: visų pirma smurtu, kai padaromi ypač žiaurūs, dažniausiai išoriškai matomi fiziniai sužalojimai, kurių destruktivumu neabejojama. Todėl tokie nustatyti aktai įgauna teisinį vertinimą bei visuotinį pasmerkimą. Kita, pedagogiškai labiau diskutuotina agresija – fizinės bausmės kaip vaikų auklėjamoji priemonė, kuri yra priimtina visuomenėje (Leliūgienė, 1997; Summary of the Report of the independent Expert..., 2006). Problemiška tai, kad fizinės bausmės tarsi nepriskirtinos agresijai, todėl veiksmai, dėl kurių vaikas nepatiria itin sunkių sužalojimų, veikia laikomi auklėjimo priemone nei agresyviais veiksmais. Nors šiuolaikinė pedagogika ir psichologija neigia bet kokią agresiją auklėjimo procese (Jovaiša, 1993, 1994; Matulienė, 1997; Uzdila, 2001; Ivanauskienė, 2008), tačiau tyrimai rodo, kad prieš vaikus ji naudojama (Summary of the Report of the independent Expert..., 2006).

Praktinė tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais prevencijos taikymo problema siejama su aiškių pagalbos teikimo kriterijų nustatymu ir išmatavimu (Pritchard, Williams, 2010). Alternatyviosios globos tikslas – užtikrinti vaikui saugumo, poreikių ir interesų tenkinimo reikalavimus, tačiau esami kriterijai nepakankami įvertinti vaiko žalos patyrimo tikimybę namuose ar alternatyviojoje globoje (Bath, Haapala, 1994; Blythe et al., 1994; Maluccio and Ainsworth, 2003; Biehal, 2007; Boothby et al., 2012). Tyrimai rodo, kad alternatyvi globa, kurios tikslas – užtikrinti tinkamas vaiko raidos sąlygas, ne visada atitinka vaiko saugumo reikalavimą – vaikų globos namų auklėtiniai, kuriems nustatyta globa dėl patirto smurto šeimoje, bendraudami su tėvais, vis tiek patiria smurtą (Kairienė, 2005), fiziologiniai, saugumo poreikiai vaikų globos namuose patenkinami tik iš dalies (Kairienė, 2007).

Agresijos tyrimai nukreipti į reiškinių pažinimą – veiksmų, turinčių įtakos jos atsiradimui ir raiškai nagrinėjimą, tačiau stokojama tyrimų, analizuojančių agresijos prevencijos galimybes. Kaip teigia R. A. Baronas ir D. R. Richardsonas (1998), daugumos mokslininkų nuomone, agresiją galima kontroliuoti taikant „negatyvų“ metodą – t. y. pašalinant veiksmus, turinčius įtakos agresijos raiškai. Tačiau įtakos agresijai turinčių veiksmų

yra labai daug, be to, kiekvienu konkrečiu atveju dažniausiai veikia keletas veiksnių, taigi, eliminuoti visų neįmanoma (Бэрон, Ричардсон, 1998). Prevencijos priemonės sunku vertinti dėl vertinimo kriterijų matavimo problemų – tiriamųjų pasirinkimo kriterijų, rezultato ir taikytų priemonių sąsajų, t. y. ar rezultatas pasiektas dėl padaryto poveikio ar dėl kitų veiksnių (Davidson-Arad, 2010). Kiekvienas konkretus vaikas pagalbą priima skirtingai, t. y. jo reakcija į įvykius iš esmės yra nuspėjama, negalima iš anksto numatyti, kokia reakcija į sprendimus ir įvykių raidą būtų esant kitokiam sprendimui teikti pagalbą.

Agresija – ypatinga neigiamo elgesio su vaiku atmaina, todėl reikalauja savitos apibrėžties. Darbe laikomasi tokių agresijos ir jos formų apibrėžčių bei apibūdinamųjų veiksmų:

Agresyvus tėvų elgesys su savo vaiku – neatsitiktinis, žalojantis / gali būti žalojantis vaiką veikimas / neveikimas, pasireiškiantis fiziniu, seksualiniu, psichologiniu pobūdžiu bei nepriežiūra.

Svarbiausios agresyvaus tėvų elgesio su savo vaiku formos:

Fizinė agresija – tai bet kokie neatsitiktiniai fiziniai veiksmai, kuriuos vykdo vienas iš tėvų arba globėjas ir dėl kurių vaikas patiria žalą arba kyla grėsmė ją patirti.

Seksualinė agresija – vaiko išnaudojimas siekiant seksualiai pasitenkinti arba pasipelnyti (turėti naudos).

Nepriežiūra – nuolatinis vieno iš tėvų arba globėjo negebėjimas ap rūpinti vaiko – maistu, drabužiais, būstu, medicinos priežiūra, teikti jam išsilavinimą, saugumą ir globą.

Psichologinė agresija:

- psichologinis ignoravimas – tai vieno iš tėvų arba globėjo negebėjimas vaikui suteikti tinkamą paramą, dėmesį, prierašumą – empatiją, pripažinimą, laimingus išgyvenimus;
- žiaurus psichologinis elgesys – nuolatinis žeminimas, įžeidinėjimas, tyčiojimasis ir šaipymasis iš vaiko.

Agresiją prieš vaiką šeimoje nusako ją apibūdinantys veiksmai:

Fizinė agresija: stumdymas, mušimas, griebimas, purtymas, smūgiai rankomis, kumščiu, galva, spyriai, smūgiai daiktais, smaugimas, dusinimas, kandžiojimas, tąsymas už plaukų, daiktų mėtymas į vaiką, ginklų

vartojimas, vaiko mėtymas, surišimai mušant, trukdymas miegoti, kūno žalojimas (kaulų laužymas ir kt.), deginimas, plikymas verdančiu vandeniu, nuodijimas, skandinimas, žudymas. Fizinėi agresijai priskiriamas vaiko įtraukimas į alkoholio, narkotikų vartojimą.

Seksualinė agresija: viliojimas, seksualinio pobūdžio prisilietimai, glamonėjimas, seksualinio pobūdžio įžeidinėjimas, seksualinis užpuolimas, oralinis, analinis, genitalinis kontaktas, incestas, vertimas žiūrėti pornografiją, vaiko panaudojimas pornografijai ar prostitucijai, lytinių organų apnuoginimas prieš vaiką, vaiko stebėjimas jam apie tai neįtariant, kai jis nusirengia, šlapinasi ar tuštinasi.

Nepriežiūra: negebėjimas patenkinti būtiniausių vaiko poreikių – užtikrinti maisto, drabužių, šilumos, švaros, saugumo, būsto, medicinos pagalbos, išsilavinimo, saugių gyvenimo sąlygų.

Vertinant nepriežiūros veiksmus, atkreiptinas dėmesys, kad tėvų veiksmai vykdant vaiko priežiūrą turi būti vertinami kaip minimalių sąlygų užtikrinimas vaikui. Vaiko priežiūrai gali būti naudojami ne tik šeimos, bet ir kiti ištekliai. Tuomet vertinama, kaip šeima geba pasinaudoti teikiama ištekliais (Reid, 2006). Vaiko priežiūros įgyvendinimas gali kelti abejonių, jeigu skiriasi tėvų ir kitų asmenų, turinčių pareigą atlikti tam tikrus veiksmus užtikrinant vaiko priežiūrą, požiūriai. Pavyzdžiui, dėl vaiko skiepavimo, gydymo būdo, mitybos ir kitais klausimais.

Psichologinė agresija:

- psichologinis ignoravimas – jausmų ignoravimas, atstūmimas, nesikalbėjimas, dėmesio nesuteikimas, nepripažinimas, neapykantos, nemeilės vaikui demonstravimas.
- žiaurus psichologinis elgesys – žeminantis juokavimas, įžeidinėjimas, jausmų sumenkinimas, šaukimas, pravardžiavimas, žeminimas, grasinimas susidoroti, gąsdinimas, bauginimas, diskriminavimas, judėjimo apribojimas, vaiko kaltinimas dalykais, dėl kurių nėra jo kaltės, reikalavimai, neatitinkantys vaiko raidos, gebėjimų, agresyvaus elgesio stebėjimas¹.

1 Prie psichologinės agresijos priskirtini atvejai, kai vaikas nėra tiesioginė įvykio auka, tačiau stebi smurtą prieš artimus jam žmones. Kasmet maždaug 133–275 milijonai vaikų liudija matytą agresiją tarp tėvų (Summary of the Report of the independent Expert..., 2006).

2. AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO SU SAVO VAIKAIS PREVENCIJOS ASPEKTAI

2.1. Agresyvaus tėvų elgesio prevencijos samprata ir rūšys

Prevencija apibūdinama kaip galimybių pasireikšti šalinimas, užbėgimas už akių (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2011*). Edukologijoje prevencija apibrėžiama kaip visuma įvairių auklėjimo metodų, kuriais siekiama užbėgti už akių įvykiams, prieštaraujantiems moralės ir teisės normoms (Jovaiša, 2007). Prevencijos reiškiniui apibūdinti vartojamos ir kitos sąvokos – kontrolė, profilaktika, kelio socialiniam reiškiniui užkirtimas, kova su neigiamu socialiniu reiškiniu (Jatkevičius, 2003). Nepaisant sąvokų sklaidos, prevencijos esmė lieka ta pati – sutrukdyti žalingam įvykiui pasireikšti.

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos pobūdį lemia prevencijos lygmuo, apibūdinantis prevencijos paskirtį, tikslą, turinį, prevencijos „adresatus“ (asmenis, grupes, kuriems taikomos prevencijos priemonės), prevencijos taikymo laiką. Prevencijos paskirtis gali būti bendroji, specialioji, individualioji (Uscila, 2010). Bendroji siejama su ekonominėmis, teisinėmis, politinėmis, organizacinėmis ir kitomis priemonėmis, kurių tiesioginė panaudojimo sritis nėra prevencinė, tačiau jos stiprina prevencijos prielaidas ribodamos arba šalindamos veiksnius, sukeliančius agresijos raiškos didėjimą, t. y. skatinančios ekonomikos augimą, gerinančios materialinę gyventojų padėtį, švietimo, kultūros, demokratijos plėtrą. Teisinėmis priemonėmis reglamentuojamos vaiko teisės, numatoma tėvų ir kitų asmenų atsakomybė už vaiko teisių ir interesų įgyvendinimą, apibrėžiami elgesio su vaiku šeimoje ir kitose aplinkose kriterijai. Teisinių priemonių reglamentavimas ir priėmimas priklauso nuo visuomenės raidos, politinės valios, požiūrio į vaiką, tėvystę, šeimą kaitos, globalizacijos

procesų poveikio šeimos institutui ir pan. Specialioji prevencijos paskirtis siejama su bendrųjų reiškinių įtakos turinčių veiksmų ir sąlygų šalinimu. Individualioji prevencija apima prevencijos priemonių taikymą konkrečiu atveju arba konkrečiam asmeniui.

Nurodant prevencijos „adresatus“, skiriama bendroji, rizikos grupių ir individualioji prevencija. Remiantis tokiu skirstymu, bendroji prevencija „adresato“ neturi, nes ji nukreipta į visus visuomenės narius, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai gali būti susiję su neigiamu reiškiniu. Rizikos grupių prevencija siejama su prevencijos priemonių parinkimu ir taikymu konkrečioms socialinėms grupėms, pasižyminčioms tam tikrais požymiais, didinančiais tikimybę agresyviai elgtis arba tapti agresyvaus elgesio auka (agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais rizikos veiksniai aptarti 2.3. poskyryje). Individualioji prevencija nukreipta į asmenis, atlikusius agresyvius veiksmus ir / ar patyrusius agresyvų elgesį.

Prevencijos priemonių taikymo laikas nurodo prevencijos tipo – pirminės, antrinės ar tretinės – taikymą. Pirminės (ankstyvosios) prevencijos tikslas – padėti išspręsti problemas, kurios galėtų turėti įtakos viktimizacijai. Antrinės prevencijos (arba intervencijos) tikslas – paveikti veiksmus, turinčius įtakos agresyviai tėvų elgesiui su savo vaikais. Prevencijos priemonės nukreiptos į agresiją sukeliančius veiksmus įvykio metu ar prieš pat jį, imantis kompleksinių veiksmų (kompleksiniai veiksmai suprantami kaip įvairių sričių specialistų – medikų, teisininkų, psichologų, socialinių darbuotojų / pedagogų, pedagogų suderinta veikla) ir siekiant kuo labiau sumažinti jų poveikį (Renk et al., 2002). Tretinės prevencijos tikslas – užkirsti kelią agresyvaus tėvų elgesio pasikartojimui, patyrimui ir šalinti agresyvaus elgesio padarinius.

Norint, kad tam tikras socialinis reiškinys pasiduoėtų paveikumui, pirmiausia būtina jį pažinti. Kaip išėties pozicija, reiškinio pažinimas prasideda nuo teorinių nuostatų, kuriomis aiškinama, dėl kokių priežasčių reiškinys atsiranda, kas jį lemia. Darbe buvo aptartos agresijos kilmės psichologinės teorijos ir mėginta pažvelgti, kuriomis teorijomis galima paaiškinti tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais atsiradimą (žr. 1.2. poskyrį).

Kitas, ne mažiau svarbus reiškinio pažinimo aspektas yra jo raiškos specifiškumas, nusakantis reiškinio charakteristikas ir bruožus, kurie nebūdingi kitiems socialiniams santykiams ir reikšmingi reiškinio pažinimui

bei prevencijai. Pavyzdžiui, išskirtinis tėvų ir vaikų santykį apibūdinantis bruožas yra tai, kad už šį santykį – jo pobūdį, eigą, kitas aplinkybes yra atsakingas suaugusysis. Kitų socialinių santykių dalyviai paprastai ta atsakomybe dalijasi vienodai. Tačiau tėvų ir vaiko santykių atveju, nors abiejų dalyvių vertės vienodos, vaikas yra nebrandus. Problema ta, kad agresyvų elgesį su vaiku tėvai linkę pateisinti jų elgesio supratimų neatitinkančiu vaiko elgesiu, būdo bruožais – *neklausė, ne taip pasielgė*, mėgindami perduoti atsakomybę vaikui dėl savo elgesio su juo. Kitaip tariant – vaikas tampa pats kaltas, kad su juo tėvai taip elgiasi. Žymus lenkų gydytojas, psichologas, pedagogas, rašytojas Janusz Korczakas, visame pasaulyje labiau žinomas kaip žmogus, Antrojo pasaulinio karo metais (1942) žuvęs vokiečių stovyklos Treblinkoje dujų kameroje kartu su 200 našlaičių, savo globotinių, kalbėdamas apie suaugusiojo požiūrį į vaiką, teigė: vaikas kaltas dėl visko – kad trikdo mūsų poilsį, užgauna ambicijas, mažina patogumą, įkyri ir pykdo, atima laiką ir mintis. Mes nepripažįstame jo netinkamo elgesio be blogos valios; vaikas nežino, neišgirdo, nesuprato, ne taip išgirdo, suklydo, jam nepavyko ko nors atlikti – visa tai – vaiko kaltė. Vaiko nesėkmės ir bloga savijauta, kiekviena sunki akimirka – tai kaltė ir pikta valia (Korczak, 1948). Tokios tėvų nuostatos rodo išankstinį nusiteikimą neįvertinant, kad kiekvieną vaiko veiksmą lemia jo amžius, raida, supratimas, patirtis, žinojimas, kurie negali prilygti suaugusiajam.

Tačiau tėvų ir vaiko santykių specifiškumas – tai tėvų, kaip prigimtinių vaiko ugdytojų, atsakomybė ne tik už galutinį rezultatą, bet ir už procesą – *kaip* vaikas ugdomas. Vaiko ugdymas – tai ne tik poveikio vaikui priemonių ir būdų parinkimas. Svarbiausia – tėvų ir vaiko santykių pobūdis – kokiomis nuostatomis jie grindžiami, ar tie santykiai išlaiko pagarbą vaikui, ar jis laikomas lygiaverčiu santykio dalyviu. Esant tokioms santykio charakteristikoms, agresijos raiška būtų negalima.

Reiškiniai pažinti prevenciškai svarbūs socialinių reiškinių veikiantys veiksniai siekiant juos pašalinti arba riboti jų poveikį, kad išnyktų ar sumažėtų neigiamo reiškinio raiška ir poveikis (Schramm, 2012). Kiekvienu konkrečiu atveju būtina išsiaiškinti visus tėvų agresyviu elgesiui turinčius įtakos veiksnius, nesvarbu, kada jie pradėjo veikti, kiek truko, kokios buvo sąlygos. Prevenciškai svarbiausia – veiksmų poveikumas, t. y. įvertin-

ti, kurių veiksmų poveikis gali būti paveikiamas prevencijos priemonėmis, o kurių – ne. Pavyzdžiui, atrodytų, kad tėvų agresijos patirtis vaikystėje yra prevenciškai nepaveikiamas veiksnys, tačiau jo poveikį agresyviai elgesiui su vaiku rasti galima mažinti padedant tėvams suprasti jų elgesio žalą vaikui ir pagrindžiant, kad toks elgesys su vaiku, siekiant tam tikro vaiko elgesio, yra neveiksmingas. Tai būtų pirmasis žingsnis supažindinant agresyviai besielgiantį tėvą / motiną su reiškiniumi siekiant, kad jis pripažintų savo elgesį kaip netinkamą. Prevencija susijusi su socialinių požiūrių ugdymu(-si) ir praktikomis, kuriomis siekiama sumažinti tikimybę, kad tam tikri žalingi įvykiai įvyks (Pitch, 2010). Tėvų ir vaiko ryšys, laikantis požiūrio, kad jis yra prigimtinis ir kad jo paskirtis – vaiką globoti, auginti, saugoti, padėti jam vystytis, socializuotis, pažinti pasaulį, plėtojamas išskirtinai pozityviais, kilniais tikslais. Tai reiškia, kad tėvai neturi ketinimų žaloti savo vaikų, todėl prevencijos prielaidos visų pirma grindžiamos pozityviosiomis šio ryšio nuostatomis siekiant skatinti ir aktyvinti esminę prigimtinio ryšio paskirtį. Agresyvus tėvų elgesys gali rasti dėl nežinojimo, kaip elgtis su vaiku, juolab jei pats tėvas / motina vaikystėje patyrė savo tėvų agresiją. Taigi prevencijos tikslas visų pirma grindžiamas prigimtinio tėvų ir vaiko ryšio paskirtimi, požiūrio į vaiką kaitą siejant su vaiko apsaugos, globos, pagalbos jam nuostatomis. Tačiau požiūrio į vaiką kaita būtų netikslinga, jei vaikus ugdantiems tėvams nebūtų teikiama edukacinė pagalba. Kitaip tariant, tik pabrėždami neigiamus agresyvaus elgesio su vaiku akcentus, galime pasiekti požiūrio į vaiką kaitos, tačiau vargu ar pasikeitų elgesys su vaiku, jei tėvų ugdomosiose nuostatose neatsirastų edukacinių prielaidų ugdomiesiems santykiams su vaiku atkurti ir stiprinti.

Vis dėlto nors už tėvų ir vaiko santykius yra atsakingi tėvai, vaikas yra taip pat aktyvus santykių dalyvis, galintis dalyvauti savo paties apsaugos procese, todėl į vaiką nukreiptas prevencijos tikslas visuomet siejamas su vaiko galimybių apsaugoti save didinimu (Walsh, Brandon, 2012). Su vaiku susijusios prevencijos prielaidos grindžiamos vaiko teisinio statuso, t. y. vaiko teisių ir interesų įgyvendinimu, ir paties vaiko, kaip aktyvaus teisių turėtojo, vaidmeniu.

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais raiškos, tėvų ir vaiko santykių specifiškumo, reiškiniumi įtakos turinčių veiksmų, padarinių analizė leido išskirti dvi prevencijos kryptis. Viena nukreipta į reiškiniumi įtakos

turinčių veiksmų atsiradimo ir poveikio naikinimą arba mažinimą, kita – į apsauginių veiksmų paiešką ir jų poveikio didinimą. Kaip teigia J. Buzaitytė-Kašalynienė (2005), tradicinėje, į problemą nukreiptoje paradigmoje paprastai kaupiami duomenys apie padarinius vaikui – vaiko raidos ir elgesio nukrypimus, patologijas, pagal kuriuos vaikai skirstomi į grupes ar tipus, tačiau toks grupavimas neduoda užuominų, kaip užkirsti kelią šiems padariniams atsirasti, todėl svarbu remtis B. Bernardo atsparumo paradigma, nukreipta į prevencinį poveikį, neleidžiant atsirasti problemai arba siekiant mažinti rizikos veiksmų poveikį (Buzaitytė-Kašalynienė, 2005).

Prevencijos strategijos pasirinkimą lemia prevencijos tikslai, apimtis, specifiskumas, trukmė ir kitos charakteristikos, todėl kiekvienu konkrečiu atveju jos elementai skiriasi. Kaip jau minėta, agresyvus tėvų elgesys su savo vaiku – daugialypis reiškinys, apimantis ir įvairius aspektus, todėl savo ruožtu tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais problema yra kompleksinė, kurią lemia reiškiniui įtakos turinčių veiksmų daugialypiškumas, raiškos įvairovė ir padarinių sudėtingumas. Reiškinio prevencija grindžiama teisinėmis, edukacinėmis, psichosocialinėmis prielaidomis. Tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidų turinys pagal prevencijos lygį pateiktas 1 paveiksle.

Teisinių prielaidų turinys grindžiamas vaiko teisinio statuso samprata, siekiant įgyvendinti vaiko teises ir interesus, apima visus tris prevencijos lygius. Vaiko teisinio statuso samprata siejama ne tik su vaiko teisių ir interesų turinio suvokimu, bet ir įprasminimu realiame gyvenime, t. y. vaikai turėtų suprasti savo teisinio statuso vertę ne tik sužinant savo teises, bet ir suprantant, kad jo teisės gali ir turi būti ginamos net ir tada, kai jas pažeidžia tėvai. Vaiko teisinio statuso įprasminimas sukuria prielaidas įgalinti vaiką priešintis neigiamam reiškiniui kartu mažinant vaiko pažeidžiamumą. Antriniu lygmeniu aktyvaus vaiko dalyvavimo vaidmuo padidėja vaiką įtraukiant į jo paties apsaugos procesą teikiant informaciją apie įvykį, liudijant. Kartais tik vaiko parodymais yra grindžiamas kaltinimas, todėl vaiko liudijimui skiriamas ypatingas dėmesys. Be to, nagrinėjant įvykį prevenciniai veiksmai nukreipiami ir į vaiko apsaugą nuo antrinės bei pakartotinos viktimizacijos.

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaiku teisinės prevencijos prielaidos grindžiamos tinkamu tėvų valdžios įgyvendinimu, kuris apima vaiko tei-

Pirminė prevencija

Teisinės prielaidos:

Teisinės sąmonės
ugdymas
Vaiko teisinio statuso
samprata (įgyvendinant
vaiko teises ir interesus)
Tėvų valdžios
įgyvendinimas
Vaiko viktimizavimo
raiškos mažinimas

Edukacinės prielaidos:

Agresijos reiškinių
pažinimas (raiška,
veiksniai, padariniai)
Vaiko lygiavertiškumo ir
orumo pripažinimas
Ugdomosios sąveikos
tarp tėvų ir vaiko
atkūrimas ir stiprinimas

Psichosocialinės prielaidos:

Šeimo ryšių kūrimas,
stiprinimas
Šeimos kaip
mikrosistemos
funkcionavimo skatinimas
Saugaus prieraišumo
formavimas

Antrinė prevencija

Teisinės prielaidos:

Vaiko įgalinimas aktyviai
įgyvendinti ir ginti savo
teises
Vaiko liudijimo
kompetencijų didinimas
Vaiko apsauga nuo
antrinės viktimizacijos
Atstovavimas vaiko
teisėms ir interesams

Edukacinės prielaidos:

Agresijos reiškinių
pažinimas (raiška,
veiksniai, padariniai)
Vaiko lygiavertiškumo ir
orumo pripažinimas
Ugdomosios sąveikos
tarp tėvų ir vaiko
atkūrimas ir stiprinimas

Psichosocialinės prielaidos:

Šeimo ryšių (at)kūrimas,
stiprinimas
Įvykių aiškinimo stilių
taikymas
Socialinio tinklo
panaudojimas

Tretinė prevencija

Teisinės prielaidos:

Vaiko apsauga nuo
pakartotinos
viktimizacijos
Šeimos ryšių atkūrimas /
stiprinimas, šeimos
funkcionavimo atkūrimas
Vaiko, tėvų ir kitų šeimos
narių teisių ir interesų
įgyvendinimas

Edukacinės prielaidos:

Agresijos reiškinių
pažinimas (raiška,
veiksniai, padariniai)
Vaiko lygiavertiškumo ir
orumo pripažinimas
Ugdomosios sąveikos
tarp tėvų ir vaiko
atkūrimas ir stiprinimas

Psichosocialinės prielaidos:

Šeimo ryšių (at)kūrimas,
stiprinimas
Šeimos kaip mikrosis-
temos funkcionavimo
atkūrimas
Socialinio tinklo
panaudojimas

1 pav. Tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidų turinys pagal prevencijos lygius

sių ir interesų užtikrinimą šeimoje, vaiko poreikių ir interesų autonomišką vertinimą. Tėvystės raiškos teisinio vertinimo paskirtis gali būti siejama su esminiu teisės bruožu – elgesio taisyklių laikymosi privalomumas susiklosto ne tik dėl socialinės prievartos grėsmės ar dėl abipusės individų naudos, bet ir dėl socialinio saugumo poreikio, kuris yra viena svarbiausių žmogaus gyvenimo vertybių, įgyvendinimo procese (Šlapkauskas, 2009). Tėvų ir vaikų ryšio esmė yra darnos, abipusio supratimo, pagalbos ir palai-kymo santykių kūrimas. Bendroji agresyvaus tėvų elgesio pirminė preven-cija orientuojama į visuomenės švietimą siekiant didinti visuomenės narių veiklumą, iniciatyvą ir pilietinę atsakomybę.

Edukacinių prielaidų pirminė prevencija grindžiama prielaida, kad asmuo, gavęs informaciją apie neigiamo reiškinio raiškai turinčius įtakos veiksnius, rizikos grupes bei požymius ir padarinius, susiformuos neigiamas nuostatas dėl to reiškinio. Pirminės prevencijos priemonė paprastai yra švietimas suteikiant informaciją apie reiškinį ir atkreipiant dėmesį į problemą, t. y. siekis kontroliuoti dabarties procesus, kad neigiami įvykiai nenutiktų ateityje arba pavyktų jų išvengti (Lin et al., 2011). Visuome-nės švietimas apie šio reiškinio raišką, įtakos turinčius veiksnius, rizikos grupes, vaiko viktimiškumo charakteristikas ir padarinius siekiant skatinti visuomenės nepakantumą agresijos reiškiniui, ypač prieš tuos visuomenės narius, kuriuos apsaugoti reikia labiausiai – vaikus.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (19, 37 str.) reikalauja, kad valstybės narės teisinėmis, administracinėmis, socialinėmis ir švietimo priemonėmis siektų, kad vaikai būtų apsaugoti nuo bet kokio pobūdžio smurto ar išnaudojimo. Konvencijoje itin pabrėžiamas vaiko, kaip teisių turėtojo, statusas. Viena vertus, jis siejamas su vaiko nebrandumu, pažeidžiamumu, kita vertus, – su galimybe vaikui aktyviai naudotis savo teisėmis ir jas ginti. Pastaroji sąlyga numato agresyvaus tėvų elgesio preven-cijos galimybes. Viena iš jų – teisinis vaikų švietimas. Vaiko įgalinimas, vykdamas teisinį švietimą, įmanomas visais prevencijos lygiais ir apima vi-sas socialines grupes.

Teisinio švietimo tikslas – kurti teisinę valstybę. Teisinę valstybę at-spindi ne tiek sukurta teisinė sistema, kiek veikiau visuomenės santykiai su ja – ar visuomenė, visuomeniniai santykiai, visų piliečių gyvenimas ir veikla atitinka žmogaus teisių ir laisvių idealus, ar visuomenės nariai yra

aktyvūs įgyvendindami teises ir laisves ir gindami jas, ar savo ruožtu valstybė patikimai juos saugo. Kurti teisinę valstybę – ne tik teisininkų, bet visos visuomenės reikalas. Teisinis visuomenės švietimas bei švietimas agresijos reiškiniu klausimu sudaro prielaidas įtraukti visuomenės narius į agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencinę veiklą. Visuomenės pagalba gali būti vertinama keleriopai. Pirma, sprendžiant reiškiniu išaiškinamumo problemą – visuomenės narių aktyvumas galėtų padėti nustatant vaikų patiriamos agresijos šeimoje atvejus. Antra, visuomenės požiūriu į tėvų elgesį su savo vaikais ir agresiją apskritai kaita. Įstatymais nustatyto reglamentavimo neužtenka, kad pasikeistų tėvų elgesys su savo vaikais, būtina požiūriu į vaiką kaita, kad visuomenės narių sąmonėje atsirastų pagarba kiekvienam jos nariui.

Kokybinė teisinio švietimo išraiška – teisinė sąmonė. Teisinė sąmonė – tai sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias susikuria tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie tai, ar galiojantys įstatymai sutampa ar nesutampa su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu (Vaišvila, 2009). Galima teigti, kad teisinė sąmonė, būdama subjektyvia kategorija, apibrėžia asmens santykį su teise formuodama kiekvieno asmens požiūrį į teisę. Kaip teigia V. Šlapkauskas (2009), teisė yra socialinė institucija, kurią atskleidžia dvi dedamosios – žmonių bendrija (socialinė grupė, organizacija, pvz., valstybė) ir jos puoselėjamų privalomo elgesio taisyklių visuma. Teisinio švietimo, kaip teisinės sąmonės ugdymo, priemonės tikslas turėtų apimti ne tik siekį įgalinti vaiką aktyviai įgyvendinti savo teises, bet ir pasirengti sąmoningam suaugusiojo gyvenimui, nukreiptam pagarbos, lygybės, orumo pripažinimo, saugaus sambūvio linkme.

Edukacinės prevencijos prielaidos apima tėvų ir vaiko ugdomojo ryšio kūrimą ir stiprinimą, pasireiškiantį lygių savo verte asmenų sąveika bei pagarba kito asmens orumui. Psichosocialinių prielaidų požiūriu reikšmingas vaiko įgalinimas padedant jam įveikti patirto įvykio sunkumus – vertinanant patį įvykį bei stiprinant apsauginius veiksmus.

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais kompleksiskumas lemia ir kompleksinį reiškiniu prevencijos pobūdį, pasižymintį keliais aspektais.

Pirma, prevenciją nukreipti į visas šeimos ekosistemas stiprinant ryšius jų viduje ir tarp sistemų. Mikrosistemos lygmeniu prevencijos prielaidos nukreipiamos į vaikų ir tėvų santykių, grindžiamų ugdomąja sąveika, atkūrimą ir stiprinimą, kartu siekiant atkurti šeimos kaip mikrosistemos funkcionavimą, nes šeimos funkcionavimas yra svarbi intervencijos į šeimą ir prevencijos vykdymo prielaida (Shlonsky, Wagner, 2005). Mezosistemos lygmeniu pabrėžiami šeimos ir kitų institutų (ugdymo įstaigų, religinių bendruomenių ir kt.) tarpusavio ryšiai. Makrosistemos lygmeniu reiškinio prevencija orientuojama į požiūrio ugdymą ar kaitą – neigiamo požiūrio į agresijos reiškinį kūrimą, požiūrio į vaiką, kaip lygiavertį sąveikos dalyvį, ugdymą pabrėžiant būtinumą pripažinti visų sąveikos narių lygybę, pagarbą jiems ir orumą.

2.2. Rizikos veiksniai patirti agresyvių tėvų elgesį šeimoje

Yra ne viena teorija, mėginanti paaiškinti agresyvių tėvų elgesį su savo vaikais, įvertinti psichologinius ir psichosocialinius agresijos rizikos veiksnius, kurių raiška susijusi su stresinėmis situacijomis. Socialiniai reiškiniai teigiamos ar neigiamos įtakos konkrečiam reiškinio atsiradimui ar raiškai tiesiogiai nedaro (Clarke, Corinsh, 1985; Corinsh, Clarke, 1986; Agnew, 1995), net jei nagrinėjami socialiniai reiškiniai patys savaime vertinami neigiamai. Socialinio reiškinio poveikis priklauso nuo sąveikos su kitais reiškiniais. Sąveikaujant vieniems reiškiniams efektas gali būti vertinamas teigiamai, kitiems – neutraliai, dar kitiems – neigiamai. Klaidinga manyti, kad vienas ar kitas reiškinys tiesiogiai lemia agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais atsiradimą ar skatina jo raišką. Socialiniai reiškiniai egzistuoja kaip žmogų supanti aplinka, tačiau ar reiškinys taps įtakos turinčiu veiksmu kitam reiškiniui atsirasti, priklausys ne tik nuo sąveikos su kitais veiksniais, bet ir nuo individualių asmens savybių.

D. Cicchetti, F. A. Rogoschas (1994) teigia, kad, vertinant vaiko raidą įvairių sistemų kontekste, vystymosi psychopatologijos vaidmuo yra didžiausias. Šios sistemos apima biologinius, psichologinius ir kitus procesus, vykstančius tam tikroje aplinkoje, visuomenėje, kultūroje. Žmogaus

gyvenime šie procesai sąveikauja. Tokia koncepcija paaiškina tiesioginį priežasties ir padarinio, t. y. agresyvaus elgesio ir tam tikro raidos padarinio, ryšį. Anksčiau tyrinėjant buvo remiamasi vienu atveju – tėvo aukos, vaikystėje patyrusios netinkamą elgesį, istorija kaip priežastiniu veiksmu agresyviam elgesiui su vaiku atsirasti (Steele, Pollock, 1968). Dabar manoma, kad netinkamą tėvų elgesį su vaiku lemia daugelio veiksnių sąveika. J. Belsky (1980, 1993), pateikęs netinkamo tėvų elgesio su vaiku modelį, daro prielaidą, kad netinkamas elgesys su vaiku yra labiau tikėtinas, jeigu yra keturių lygių veiksnių įtaka: psichologiniai tėvų ypatumai, šeimos aplinka ir jos raida, socialinė šeimos narių aplinka, visuomenės požiūris į netinkamą elgesį su vaiku.

Veiksniai, didinantys agresijos raiškos tikimybę, vadinami rizikos veiksniais. Rizikos veiksnių nustatymas ir įvertinimas lemia vaiko gerovės sąlygas ir intervencijos į šeimą bei prevencijos poreikį (Shlonsky, Wagner, 2005; Fallon et. al., 2011). Toliau aptariami tėvų, vaikų ir aplinkos rizikos veiksniai. Nagrinėjant mokslininkų atliktus tyrimus, vartojamos jų pateiktos sąvokos.

Tėvų rizikos veiksniai. Autoriai, nagrinėdami *mušamo vaiko sindromą*, mėgino apibūdinti agresyvių tėvų bruožus: impulsyvūs, nesubrendę (Cohen et al., 1966), rigidiški, tėvai tironai (Merrill, 1962), narciziški (Pollock, Steele, 1972), šeimos ir draugų atstumti (Steele, Pollock, 1968; Gelles, 1979), sunkiai bendraujantys su sutuoktiniu (Kempe et al., 1962). Čia minimos psichosocialinės priežastys – tėvų bendravimo problemos. Tėvai, turintys bendravimo sunkumų su aplinkiniais, veikiausiai neišvengs problemų ir su savo vaikais. Todėl galima daryti prielaidą visų pirma apie psichologinės agresijos taikymą vaikui. Tikėtina, kad tėvų nesusikalbėjimas su vaiku, jo raidos ypatumų neišmanymas, elgesys veikia juos frustruojamai. Tai skatina taikyti ir fizinę agresiją.

Tikslesni duomenys apie tėvų, agresyviai besielgiančių su savo vaikais, asmenines savybes ir psychopatologiją, buvo gauti stebint psichiatrinį gydymą ir tėvų bendravimą su vaikais. Dauguma tokių tėvų patys vaikystėje patyrė fizinį smurtą, atstūmimą, deprivaciją, nepriežiūrą (Gelles, 1979; Wind, Silvern, 1994; Cigno, Burke, 1995; Jusienė, 2006). Žiaurus elgesys su vaiku kyla dėl savęs (vieno iš tėvų) susitapatinimo su žiauria, atstumiančia motina (Steele, Pollock, 1968). Tokių tėvų elgesį paaiškinti galima sociali-

nio išmokymo teorija. Tėvai, būdami vaikai, matė ir patys patyrė agresyvių tėvų elgesį, todėl savo vaikams taiko išmokus socialinius modelius. V. A. Titarenko (Титаренко, 1972), E. P. Adomavičienė (Адомавичене, 1980) teigia, kad tėvai savo vaikams taiko tuos pačius auklėjimo metodus, kurie buvo taikomi jiems vaikystėje. Tačiau galimi ir priešingi atvejai, kai netinkami tėvų elgesio pavyzdžiai atmetami: savo vaikui stengiamasi duoti tai, ko patiems trūko vaikystėje (Aramavičiūtė, 1978).

D. Rapoportas, A. Roubergue'as (1988) tyrimais nustatė, kad 60 proc. tėvų, žiauriai besielgiančių su savo vaikais, būdingi psichiniai sutrikimai (depresija, nerimas, klaidėjimas, alkoholizmas ir kt.), socialinės ekonominės ir su jomis susijusios kitos problemos bei sunkios deprivacijos patirtis vaikystėje. 15 proc. tokių tėvų, neturėjusių aiškių psichinių sutrikimų, vis dėlto buvo reikalinga psichologinė pagalba.

C. E. Hamilton-Giachritsisas ir K. D. Browne'as (2005) nustatė ryšį tarp tėvų sunkumų, tokių kaip psichinės sveikatos problemos, savęs žalojimas, protinė negalia ir pan., ir šeimos stresorių, tokių kaip didelė šeima, nepastovus gyvenimo būdas ir pan., kurie visiems šeimos vaikams didina tikimybę patirti netinkamą elgesį.

Daugelyje tyrimų nurodomas stiprus prievartos ir alkoholizmo (Fluke et al., 2008) bei narkomanijos (Garbarino, Sherman, 1980; Leventhal, 1982; Greenland, 1987; Kasim et al., 1994) ryšys. Tėvų piktnaudžiavimas narkotinėmis medžiagomis daugiau nei du kartus padidina riziką vaikams patirti fizinį ir seksualinį smurtą (Walsh, MacMillan, Jamieson, 2003). Tokiems tėvams būdinga žema savivertė, prasta impulsų kontrolė (National Research Council, 1993). Jie nepasitiki savo tėviškais gebėjimais, jaučiasi nevykėliai. B. F. Steele'as, C. B. Pollockas (1968) aprašė tendencinę tokių tėvų elgesį – neigimą, susitapatinimą su agresoriumi.

Rizikos grupei priskiriami tėvai, turintys mažai žinių apie vaikų auklėjimą, keliantys vaikui nerealius reikalavimus (Адомавичене, 1980; Nicol, 1988; Helfer, Kempe, Krugman, 1997; Dubowitz, Black, 2001; Berger, Brooks-Gunn, 2005). Sergančių bronchine astma vaikų motinų išsilavinimo ir vaiko auklėjimo būdų analizė parodė, kad yra išsilavinimo ir fizinio bausmių taikymo ryšys: kuo menkesnis motinų išsilavinimas, tuo dažniau jos taiko fizinės bausmės vaikus (Bieliauskaitė, Garckija, Jusienė, 2009). Pastaruoju atveju pabrėžiama pažintinių veiksnių svarba vaikų

agresijai šeimoje patirti, t. y. kaip tėvai supranta ir aiškina vaiko elgesį. Kai kurie tėvai įprastą, atitinkantį vaiko amžių elgesį laiko tyčiniu, provokuojančiu agresyvią reakciją. Toks tėvų požiūris į vaiko veiksmus gali būti aiškinamas dvejopai. Visų pirma vaiko raidos ypatumų nežinojimu, t. y. psichopedagoginių žinių stoka. Tėvai ne itin gerai žino, kokį vaiko raidos tarpsnį ir kokius vaiko poreikius atspindi jo elgesys, kaip tėvai turėtų elgtis su tokiu vaiku, kokius auklėjimo metodus taikyti. Pavyzdžiui, *sukręsto kūdikio sindromo* prevencijos prielaidos siejamos su tėvų ir kitų vaikus prižiūrinčių asmenų žinojimu apie sindromo raiškos mechanizmą, susijusį su anatominėmis vaiko savybėmis (Martin et al., 2006) ir gebėjimu tinkamai reaguoti į nenuraminamo vaiko rėkimą įvertinant riziką vaiką sužaloti (Fanconi, Lips, 2010; Russell, 2010; Fujiwara et al., 2012). Kita aiškinamoji prielaida galėtų būti susijusi su klaidingu tėvų įsitikinimu aiškinant vaiko elgesį (Žukauskienė, 2012). Tėvai susikuria tam tikrą įsitikinimų sistemą, paaiškinančią vaiko veiksmus, ir ja remdamiesi bendrauja su vaiku. Todėl svarbu, kad susidaryta nuomonė apie vaiką atitiktų tikrovę, t. y. galimybes atliepti tėvų jam keliamus reikalavimus ir lūkesčius.

C. Greenlandas (1987) apibūdino tėvus, kuriems būdingas fizinis vaikų išnaudojimas: anksčiau išnaudoję, nesirūpinę vaiku, socialiai izoliuoti, menkai išsilavinę, mėginę nusižudyti. A. H. Greenas (1976) nustatė, kad motinoms, žiauriai besielgiančioms su savo vaikais, būdinga nepagarba sau, stiprus narciziškumo jausmas, tapatumo nepastovumas ir nestabilumas. Dauguma jų pačios buvo patyrusios agresiją šeimoje. Vaikystėje tapatumo raiškoje vyravo neadekvati savivertė, sau priskiriama „bloga“ savybė. Tėvų depresija, kaip ir žema savivertė, gali veikti agresyvių elgesį su savo vaikais ir yra vertinama kaip agresijos rizikos veiksnys bei vaikystėje patirtos prievartos rezultatas (Wind, Silvern, 1994; Cigno, Burke, 1995).

Šeimų, kuriose vyrauja incestiniai santykiai, tėvai apibūdinami taip: incesto iniciatorius, dažniausiai tėvas – alkoholikas ar linkęs į fizinę agresiją. Motina pasyvi – arba incestinių santykių šalininkė, arba besistenianti iš savo sąmonės išstumti akivaizdžią informaciją apie incestą, arba, žinodama tai, nesiima jokių veiksmų nutraukti seksualinę prievartą prieš vaiką. Toks motinos elgesys aiškinamas depresija (Browning, 1977), baimė dėl padarinių sau ar kitiems vaikams (Draucker, 1992), neapykanta vaikui iš pirmos santuokos, pavyduliavimu dukrai (paauglei). Dažniau-

siai tokiose šeimose nėra meilės, prieraišumo, artumas pasireiškia tik lytinių santykių metu (Galdston, 1971; Nuttall, Jackson, 1994). Incestas gali būti vertinamas kaip požymis, reiškiantis pažeistą šeimos funkcionavimą (Lusting et al., 1966; Reid, 2006). Paprastai tokie tėvai prastai atlieka motinos, tėvo, vyro, žmonos socialinius vaidmenis šeimoje. Kartų skirtumai, išlaikantys socialinius ir psichologinius vaidmenis tarp šeimos narių, incesto šeimose išnyksta, nors išoriškai matomi socialiniai vaidmenys dažniausiai lieka (Maisch, 1973).

A. Rosenfeldas ir kt. (1979) aukos ir nukentėjusiojo vaidmenį priskiria ne tik vaikui, bet ir tėvams – savo praeities, panašios į jų vaikų dabartį, aukoms. Incestinė tėvų patirtis vaikystėje tarsi iškreipia jų tėviškumą, padėdama sukurti panašius santykius su savo vaikais. Incestinius santykius galima įvardyti kaip ciklinius, t. y. persiduodančius iš kartos į kartą tarp aukos – tėvo ir aukos – vaiko.

Rizikos grupės vaikai, kuriems taikoma agresija. Šeimoje dažniausiai agresyviai elgiamasi su vienu vaiku, toks vaikas vertinamas kaip sunkus arba kaip našta. Kūdikystės ir ankstyvos vaikystės amžius, kai vaikas labiausiai pažeidžiamas, priklausomas ir reikalingas globos, yra lemiamas ir kritinis tiems tėvams, kurie linkę elgtis agresyviai (Fluke et al., 2008; Ruiz-Casares, Trocme, Fallon, 2012). Kūdikių veiksmas ypač frustruoja tėvus ir globėjus ir yra rizikos veiksnys patirti *sukrėsto kūdikio sindromą* ar smurtą (Fujiwara et al., 2012). Tyrimais nustatyta, kad daugiausia fizinės agresijos atvejų pasitaiko pirmaisiais vaiko gyvenimo metais – tokį elgesį lemia vaiko irzlumas, rėkimas – dėl to motinos prieraišumas vaikui mažėja (Moss, Robson, 1970). Išsivysčiusiose šalyse kūdikių iki vienerių metų rizika būti nužudytiems tėvų tris kartus didesnė negu vaikų nuo 1 iki 4 metų ir du kartus didesnė negu vaikų nuo 5 iki 14 metų (Summary of the Report of the independent Expert..., 2006).

Agresyvus elgesys būdingas motinoms, nepakančioms vaiko riksmui, galinčioms vaiką palikti vieną. Pernelyg ramūs, pasyvūs, lėčiau besivystantys vaikai gali taip pat frustruoti motinas ir paskatinti jas elgtis agresyviai (Bell, Ainsworth, 1972). Jei natūralus vaiko raidos procesas (irzlumas, rėkimas) motinai sukelia nemalonius išgyvenimus, tai galima įžvelgti kartu veikiančius ir kitus rizikos veiksnius, tokius kaip nepakankamas motinos

pasirengimas motinystei, nuovargis, pagalba, palaikymo stoka, gal net depresija po gimdymo.

Rizikos grupei priklauso nenorimi, neplanuoti, nelaukti, ne tos lyties vaikai, taip pat vaikai, turintys fizinių ar psichinių sutrikimų, neįgalūs vaikai, apsigimę ar protiškai atsilikę (Gelles, 1979; Leventhal, 1996; Fluke et al., 2008; Cavalcante, Goldson, 2009; Kahn, Schwalbe, 2010), turintys sveikatos problemų (Scholz, 2011), gimę mažo svorio (Berger, Brooks-Gunn, 2005). Tėvai juos priima kaip naštą, fiziniai ir psichiniai sutrikimai trukdo formuoti prierašumui (National Research Council, 1993), o tėvai, linkę į narciziškumą, vaikuose tarsi išvelgia pažeistą savo atvaizdą. Tyrimais nustatyta, kad paprastai populiacijoje vaikų protinis atsilikimas siekia 2–3 proc., o tarp vaikų, patiriančių agresiją, protiškai atsilikusių yra apie 20–40 proc. (Cigno, Burke, 1995). Nepageidaujami, ligoti arba neįgalūs vaikai tampa dar labiau pažeidžiami, kai susiklosto papildomos stresinės aplinkybės, pavyzdžiui, susergera tėvai arba jų netenkama. Stresas, susijęs su pokyčiais šeimoje ar darbe, darbo, pajamų praradimu, sveikatos problemomis, išskiriamas kaip atskiras veiksnys vaikui patirti agresiją, tačiau kaip kompensacinis veiksnys, mažinantis tėvų agresiją, nurodoma artimųjų parama ir palaikymas (Dubowitz, Black, 2001).

B. Simonsas ir kt. (1966), C. Greenlandas (1987) rizikos grupei priskiria neišnešiotus vaikus: jautrius, nepatrauklius, reikalaujančius didesnės ir sudėtingesnės globos, turinčius daugiau medicinos problemų. Sumažėjęs socialinis bendravimas su tokiais vaikais gali tapti frustruojamąja sąlyga tėvams, linkusiems į agresyvumą ir turintiems daug vilčių dėl vaiko. Ilgalaikis motinos ir vaiko išskyrimas po gimdymo mažina vaiko ir motinos prierašumą. K. Cigno, P. Burke'as (1995) nustatė, kad neišnešioti vaikai, paimti iš intensyviosios terapijos, pirmaisiais savo gyvenimo metais aštuonis kartus dažniau patiria fizinę prievartą negu išnešioti vaikai.

Vaiko lytis taip pat gali būti priskiriama patiriamos agresijos, susižalojimų ar nepriežiūros rizikos grupei. Lyginant 0–19 metų mergaičių ir berniukų mirtingumą dėl sužalojimų, berniukų mirtingumas du kartus viršija mergaičių mirtingumą visose amžiaus grupėse (Borse et al., 2008).

Vis dar diskutuojama, ar hiperaktyvius vaikus reikėtų priskirti rizikos grupei. Vieni autoriai linkę manyti, kad vaikų hiperaktyvumas, nepaklusnumas yra priežastis, lemianti tėvų agresyvumą (Ulba, 1996), kiti hiper-

aktyvumą įvardija kaip fizines bausmes patyrusių vaikų adaptacijos problema, kylančią viduriniojoje vaikystėje ir paauglystėje (Valickas, 2001). Vaikas gali išprovokuoti fizinę agresiją savo hiperaktyvumu, agresyviu ir impulsyviu elgesiu, kuris yra netinkamo elgesio su juo rezultatas. Hiperaktyviems vaikams būdingas didesnis impulsyvumas ir mažesnis paklusnumas. Tokios aplinkybės frustruoja tėvus ir gali sukelti agresiją. Be to, vaikas mėgdžioja agresyvų tėvų elgesį siekdamas sustabdyti tokį elgesį su juo. Taigi susidaro uždaras netinkamo elgesio su vaiku ratas.

Aplinkos rizikos veiksniai, skatinantys tėvų agresyvumą. Tėvų negebėjimą tinkamai rūpintis vaiku galima paaiškinti įvairiai: situotinio neaktimi, situotinio ar kitų šeimos narių paramos praradimu, liga (fizine, psichine), laiko stoka (dirbant, gimus kitam vaikui), darbo praradimu, persikraustymu, finansinėmis problemomis ir t. t. Dažnai sunku nustatyti, ypač nepriežiūros atveju, ar iš tikrųjų tėvai negeba rūpintis vaiku, ar jiems neleidžia socialinės sąlygos (Wind, Silvern, 1994; Cigno, Burke, 1995). Aplinkos rizikos veiksniais neretai priskiriamas žemas šeimos socialinis, ekonominis statusas, ekonominis nestabilumas, bedarbystė, skurdas (Kempe et al., 1962; Gelles, 1979; Greenland, 1987; Pūras, 1996; Berger, Brooks-Gunn 2005; Leschied et al., 2006; Kahn, Schwalbe, 2010), tradicinio šeimos instituto nykimas, pasireiškiantis alternatyvių šeimos modelių ir bešeimių namų ūkių kūrimu, dažnėjančiomis skrybomis, vaikų gimimu ne santuokoje, vieniša motinyste (Česnuitytė, 2004; Dromantienė, Česnuitytė, 2011). J. Spinetta, D. Rigleris (1972) teigia, kad negalima remtis aplinkos veiksniumi kaip vieninteliu ir pakankamu konstatuojant agresyvų elgesį su vaiku. Aplinkos veiksnys dažniausiai padidina agresyvaus elgesio tikimybę, kai veikia ir kiti veiksniai – vaiko elgesio / psichinės sveikatos problemos kartu su mažas pajamas turinčių šeimų padėtimi laikoma rizikos veiksniumi vaikui patirti netinkamą elgesį (Jaudes, Mackey-Bilaver, 2008).

Aplinkos rizikos veiksniais priskiriami nepilnamečiai tėvai ir tėvai iki 21 metų. Čia pabrėžiamas ne pats tėvų amžius, o su juo susijusios problemos: sunki finansinė padėtis, ribotos žinios apie vaiko raidą, auklėjimą, menkas išsilavinimas, bedarbystė (Greenland, 1987; Wind, Silvern, 1994; Cigno, Burke, 1995). Aplinkos rizikos grupei priskiriamos vienišos mo-

tinios, dažniausiai turinčios finansinių sunkumų ir stokojančios paramos (Wind, Silvern, 1994; Greenland, 1987; Tempel, 2009).

Seksualinė agresija prieš vaikus šeimose siejama su šeimos struktūros požymiais, ypač su patėvio vaidmeniu. Kaip teigia A. Maslauskaitė (2005), pati nesaugiausia šeimos aplinka vaikams yra ta, kurioje motina gyvena ne su biologiniu vaiko tėvu, o su kuo nors kitu. Patėviai penkis kartus dažniau naudoja seksualinę agresiją prieš podukras negu biologiniai tėvai (Finkelhor, 1984). Rizikos veiksniais patirti nepriežiūrą įvardijamas nestabilumas, susijęs su namiškių kaita (National Research Council, 1993) persikėlimu į naujus namus, kūdikio gimimu, šeimos nario suėmimu ir pan. (McDaniel, Slack, 2005).

Rizikos veiksnių patirti tėvų agresiją analizė rodo, kad dažniausiai keli veiksniai, o ne vienas lemia vaiko patiriamą agresiją šeimoje. Toks veiksnys kaip vaiko hiperaktyvumas tampa rizikos veiksnium tuomet, kai kartu yra kitas rizikos veiksnys – pavyzdžiui, pedagoginis tėvų neišprusimas. Todėl vaikų patiriamą agresiją šeimoje reikėtų vertinti kompleksiskai, kaip sudėtinę kelių veiksnių įtaką.

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais rizikos veiksnių analizė svarbi reiškinio pažinimui ir bendrajai reiškinio prevencijai, vykdant visuomenės švietimą – siekiant atkreipti dėmesį į reiškinio problemas ir keisti požiūrį į vaiką. Tačiau agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais riziką didinantys veiksniai kiekvienu konkrečiu atveju yra skirtingi, jų raiška, pobūdis bei intensyvumas taip pat skirtingi. Todėl kalbant apie individualią reiškinio prevenciją rizikos veiksnių analizė svarbi įvertinti, ar prevencijos priemonėmis galima pašalinti arba sumažinti veiksnio poveikį, t. y. kurie reiškiniumi įtakos turintys veiksniai gali pasiduoti poveikiui, kad į juos būtų galima nukreipti prevencijos priemones. Jei rizikos veiksnio poveikio sumažinti ar panaikinti neįmanoma (tėvų liga, vaiko negalia), tuomet stiprinami apsauginiai veiksniai.

2.3. Agresyvaus tėvų elgesio padariniai vaiko asmenybės raidai

Išnagrinėta mokslinė literatūra (medicininė, psichologinė, pedagoginė) padeda teigti būdingiausias agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais formas, nurodyti jų padarinius.

Fizinės agresijos padariniai. Pirmą kartą atkreiptas dėmesys į agresyvų elgesį su vaiku C. H. Kempe'ui ir kt. (1962) išspausdinus straipsnį „Sumušto vaiko sindromas“, kuriame pateikti klinikiniai fizinio smurto prieš mažamečius vaikus požymiai. Kad ir kokio amžiaus būtų vaikas, fizinė agresija visuomet sukelia neigiamus padarinius (Lewis et al., 1989; Malinosky-Rummell, Hansen, 1993), kurie gali baigtis vaiko sužalojimu, neįgalumu ar mirtimi (Kempe et al., 1962). Agresyvus elgesys veikia ne-saugaus prieraišumo formavimąsi (Žukauskienė, 2012). Fizinę agresiją patiriančių vaikų pažintinė branda atsilieka nuo bendraamžių, jiems būdinga prasta savikontrolė, neigiami emociniai išgyvenimai. Paauglystės laikotarpiu aktuali prisitaikymo problema, akivaizdesnis tampa išsiblaškymas, hiperaktyvumas, nedraugiškumas, nepasitikėjimas kitais.

P. Ulba (1996), fizinę agresiją priskirdamas psichikos raidą žalojan-tiems veiksniams, nurodo, kad dėl tokio elgesio ikimokyklinio amžiaus vaikams (nuo trejų metų) kyla baimė. Baimė gali būti vertinama kaip ne-saugumo būseną dėl patiriamos fizinės agresijos. Baimė veikia ontogene-ziška naujas psichinės veiklos sritis, dėl to kenčia mąstymas – jis tampa chaotiškas, nenuoseklus, prislopintas. Be to, gali sutrikti pažintiniai vaiko procesai, pavyzdžiui, kalba, gali atsirasti mikčiojimo, logofobijos, elekty-viojo, rečiau totalaus mutizmo reiškinių. Dėl fizinės agresijos gali sutrikti miegas – vaikas sunkiai užmiega, pablogėja miego kokybė, sapnuoja koš-marus, šlapinasi į lovą, jam išsivysto somnabulizmas (vaikšto miegodamas). Nors vaikų, patiriančių fizinę agresiją, intelekto nepakankamumas nėra didelis, tačiau išryškėja specifiniai bruožai, vertinami kaip intelekto veiklos sutrikimai, ribojantys socialinę adaptaciją (Ulba, 1996). Agresi-ją patyrusių vaikų pažintinė branda dažniau atsilieka nuo bendraamžių (Crespo, Andrade, Magalhães, 2011) – jie prasčiau suvokia kitų žmonių emocinius išgyvenimus, agresyviai elgiasi su bendraamžiais, jiems būdin-ga prasta savikontrolė ir neigiami emociniai išgyvenimai (Valickas, 1997).

Fizinė tėvų agresija prieš vaikus siejama su didele vaikų sveikatos apsaugos problema (Annerbäck et al., 2012), autorių minimas fizinės agresijos poveikis vaiko psichinei sveikatai (Bordin et al., 2006). Vaikystėje, paauglystėje patirta fizinė agresija gali pasireikšti asocialiu elgesiu, depresija, suaugusiojo gyvenime – agresyvumu, asocialiu elgesiu, alkoholizmu, depresija (Gershoff, 2002). E. P. Adomavičienė (Адомавичене, 1980) kaip fizinių bausmių padarinius nurodo fizinių bausmių sukeltą psichinę būseną, kuri, dažnai kartodamasi, gali tapti charakterio bruožu: pykčiu, noru kerštauti, užsispyrimu, nusivylimu, pasyvumu, veidmainiavimu, nepasitikėjimu žmonėmis. Tokie bruožai būdingi agresyvios elgsenos vaikams.

A. Didžiokienė ir N. Žemaitienė 2002–2003 m. atliko tyrimą, siekdamas atskleisti fizinį smurtą patyrusių vaikų psichologinę savijautą. Tyrime dalyvavo 10–16 metų rizikos grupės vaikai, atrinkti remiantis mokyklose esančiais socialiai ir pedagogiškai apleistų moksleivių sąrašais. Remdamosi tyrimo duomenimis, autorės daro išvadą, kad fizinį smurtą patyrę moksleiviai, palyginti su jo nepatyrusiais, pasižymi blogesne psichologine savijauta, žemesniais vidinės darnos bei savęs vertinimo rodikliais. Suicidiniai polinkiai tarp fizinį smurtą patyrusių moksleivių buvo šešis kartus dažnesni negu tarp jo nepatyrusiųjų (Didžiokienė, Žemaitienė, 2005).

Fizinių bausmių ir vaikų elgesio sunkumų sąsajos yra visuotinai pripažintos (Bieliauskaitė, Garckija, Jusienė, 2009; Annerbäck et al., 2012). Agresyvus vaikų elgesys kaip šeimoje patirtos fizinės agresijos padarinys minimas daugelio autorių (Bandura, Walters, 1959; Windom, 1991; Gershoff, 2002). Toks vaikų elgesys gali būti aiškinamas kaip agresyvaus tėvų elgesio modeliavimas arba / ir kaip reakcija į frustraciją (agresijos patyrimą), kuri paprastai pasireiškia aplinkiniams. Motinos arba tėvo (patėvio) taikoma emocinė ir fizinė agresija minima kaip veiksnys, didinantis vaiko galimybę pasirinkti gyvenimą gatvėje. Jis siejamas su kitomis vaiko elgesio problemomis – rūkymu, alkoholio, psichotropinių medžiagų vartojimu, agresyviu elgesiu, elgetavimu, vagiliavimu (Kontautienė, Melnikova, Šilienė, 2007).

Komplikuotas fizinės agresijos padarinys, o būtent agresyvus, delinkventinis elgesys pasireiškia kaip socialinė problema (Malinosky-Rummell, Hansen, 1993; Leliūgienė, 2003; Braslauskienė, Jonutytė, 2005). Tokia reakcija aiškinama tuo, jog agresyvi aplinka šeimoje būsimeis delinkven-

tams turi įtakos priešiškos aplinkos sampratos susikūrimui, iškreiptam jos suvokimui ir neleidžia susidaryti pozityviems socialiniams įgūdžiams bei įpročiams, o tai savo ruožtu didina vaiko viktimiškumą, pavyzdžiui, tampant prekybos vaikais auka (Kelly, Regan, 2000; Sipavičienė, 2004; Kairienė, Kučinova, 2008).

Kaip galimas tėvų fizinės agresijos padarinys nurodomas polinkis į suicidiškumą, t. y. agresiją, nukreiptą į save (Malinosky-Rummell, Hansen, 1993; Kairienė, 2004; Didžiokienė, Žemaitienė, 2005). Tyrimu nustatyta, kad septyniolikmečių vaikų, patyrusių tėvų agresiją, savimonės raiškiai dažniau būdingos suicidinės mintys dėl nesutarimo su tėvais, palyginti su nepatyrusiais bei mažesnę agresijos patirtį turinčiais vaikais; patirtos agresijos dažnumas proporcingas suicidinių minčių dėl nesutarimo su tėvais dažnumui – didėjant agresijos potyriui, daugėja suicidinių minčių (Kairienė, 2004).

Pradėjus lankyti mokyklą, bendravimas su smurtą patyrusiais vaikais tampa problemiškas ir jų bendraamžiams, ir ugdytojams (Abromaitienė, Liaudinskienė, 2004). P. Dereškevičius, V. Rimkevičienė, V. Targamadžė (2000), tyrinėdami mokyklos nelankymo sociokultūrinės priežastis, nurodo, kad šeimose, kuriose vaikai žiauriai baudžiami fizinėmis bausmėmis už atsitiktinai pastebėtus nusižengimus, tėvai nebendrauja su savo vaikais, negyvena jų rūpesčiais, panaudoja vaikus savanaudiškiems tikslams, įtraukia į socialiai nepriimtina veiklą ir pan. Tokių šeimų nepilnamečiai vaikai linkę mesti mokyklą.

Fizinės agresijos padariniai pasireiškia ir vaikystėje, ir suaugusiojo gyvenime (Margolin, Gordis, 2000; Gershoff, 2002), pavyzdžiui, savo šeimoje. Moterų, vaikystėje patyrusių fizinę agresiją savo tėvų šeimoje, galimybę vėl tapti prievartos auka santuokoje nurodo G. Purvaneckienė (1997). Autorės atlikti tyrimo rezultatai atskleidžia smurto, patirto vaikystėje ir suaugusios moters gyvenime, ryšį: tarp smurto tėvų šeimoje nepatyrusių moterų tik 13 proc. patiria sutuoktinio smurtą, o tarp moterų, kurios bent kartą buvo smarkiai sumuštos tėvų šeimoje, net 46 proc. patiria sutuoktinio smurtą.

Kaip specifinis tėvų fizinio smurto prieš savo vaikus padarinys įvardijamas *sukrėsto kūdikio sindromas*. Tai neatsitiktinė smegenų trauma, priskiriama pagrindinei vaikų sergamumo ir mirčių dėl vaiko sužalojimo

grupei (Adamsbaum, Husson, 2012). Sukręsto kūdikio sindromu apibūdinami sužalojimai, kuriuos patyrė naujagimiai ir kūdikiai dėl fizinių veiksmų. Pastebėta, kad vaikai, kuriems nustatyti tokie pažeidimai kaip subduralinė hematoma, smegenų pažeidimai, tinklainės hemoragija, ilgųjų kaulų lūžiai, neturėjo išorinių traumų ar sumušimų požymių. Svarbiu kriterijumi nustatant sukręsto kūdikio sindromą yra vaiko tėvų ar globėjų skirtingas aiškinimas apie įvykį (Gerber, Coffman, 2007).

Sužalojimai atsiranda kratant vaiką. 3–4 mėnesių (Liesienė et al., 2003), kituose šaltiniuose – iki 8 mėnesių (Adamsbaum, Husson, 2012), iki 12 mėnesių (Fanconi, Lips, 2010) amžiaus vaikai priskiriami didžiausios sukręsto kūdikio sindromo rizikos grupei. Stiprūs sužalojimai vaiką purtant atsiranda dėl anatominų ypatumų, būdingų tokio amžiaus vaikams: galva santykinai didelė, palyginti su kūnu, kaklo raumenys silpni, kaukolė minkšta, didelė subarachnoidinė ertmė ir didelis skysčio kiekis smegenyse (Moll, Niwald, 2012). Smarkiai purtant vaiką (kartais papurytas vaikas metamas į lovytę), dėl silpnų kaklo raumenų galvos judėjimo kryptis nesutampa su pečių kryptimi (galva juda tarsi paskui kūną, atsilikdama nuo jo), o dėl esamų ertmių kaukolėje smegenis veikia stipri stabdymo jėga.

Sukręsto kūdikio sindromo požymiai gali būti įvairūs: atsisakymas valgyti, vėmimas, springimas, traukuliai, išgaubtas momenėlis, dirglumas, neramumas, galimi gyvybinių funkcijų sutrikimai, subduralinė hematoma, sulaužyti šonkauliai, sulaužytas mentikaulis, sulaužytos spinalinės stuburo ataugos, sulaužytas krūtinkaulis, krūtinės kontūzija, „skardinės ausies“ sindromas, pasireiškiantis vienos ausies tinimu, vidaus organų sužalojimai – kasos pažeidimas, dvylikapirštės žarnos hematoma (Liesienė et al., 2003). Dažniausiai minimos komplikacijos – subdurinis kraujavimas, akies tinklainės kraujavimas ir smegenų patinimas (Gerber, Coffman, 2007; Fanconi, Lips, 2010; Talarowska et al., 2010; Burg, 2012; Moll, Niwald, 2012). Sukręsto kūdikio sindromo sužalojimų pobūdis gali būti labai įvairus, tačiau jis įvardijamas kaip grėsminga gyvybei būklė ir kartais baigiasi kūdikių mirtimi (Balci et al., 2011).

Psichologinės agresijos padariniai. Psichologinė agresija ar netinkamas emocinis elgesys su vaiku yra viena iš sunkiausių ir labiausiai paplitusių vaikų išnaudojimo ir nepriežiūros forma, apimanti ir neveikimą – ignoravimą, kai reikia socialinės sąveikos, ir veikimą – atstūmimą, bauginimą,

gali būti verbalinio ir neverbalinio pobūdžio, siekiant arba nesiekiant pakenkti (Hibbard, Barlow, Macmillan, 2012). Psichologinės agresijos raiška įvairi ir pagal atliekamus veiksmus gali būti priešinga. Pavyzdžiui, dėmesio nesuteikimas, nesikalbėjimas – t. y. veiksmų nebuvimas ir žeminimas, įžeidinėjimas, bauginimas – stiprios išraiškos veiksmai. Taip pat galima skirti tiesioginę agresiją, kai žodžiais asmuo puolamas ar žeidžiamas, verčiama patikėti netiesa, ir netiesioginę agresiją, kai melagingai kalbama apie asmenį (Grady, 2003). Žodinis piktnaudžiavimas yra blogiau nei fizinis, jo poveikis klastingesnis, nes paveikia ne tik emocijas, bet ir protą (Noh, Wan Talaat, 2012). Taigi, ir psichologinės agresijos padariniai taip pat įvairūs.

R. P. Rohneris (1986), tyrinėdamas psichologinį tėvų ignoravimą, nurodo šiuos padarinius vaikams:

- padidėjusi priklausomybė – gynybiška nepriklausomybė. Didėjant emociniam tėvų atstūmimui, vaikas, mėgindamas labiau suartėti su tėvais, savo santykius su jais reiškia padidėjusia priklausomybe. Jei vaikas ir toliau nesulaukia emocinio atsako iš tėvų, padidėjusi priklausomybė transformuojasi į gynybišką nepriklausomybę – tai reakcija į atstūmimą;
- agresyvus elgesys. Agresyvus elgesys atsiranda kartu su gynybiška nepriklausomybe kaip reakcija į frustuojamąsias sąlygas;
- emocinis nejautrumas (uždarumas, apatiškumas, abejingumas). Vaikui, nepatyrusiam empatiško emocinio bendravimo su tėvais, nesusiformuoja atitinkami socialiniai įpročiai bendraujant su kitais žmonėmis. Psichologinę tėvų agresiją patyręs vaikas bendraudamas pasirenka atstumą kaip savisaugos reakciją;
- žema savivertė. Dėl tėvų atstūmimo vaikas jaučiasi nevertas jų meilės, todėl pradeda nepasitikėti savimi;
- neigiamas pasaulio suvokimas. Patirdamas tėvų nedraugiškumą, priešišumą, vaikas to paties tikisi ir iš kitų;
- emocinis nestabilumas. Patiriamas emocinis atstūmimas kaip nuolatinis stresorius mažina vaiko gebėjimą atsispirti neigiamam aplinkos poveikiui.

Šeimų atstumtiems vaikams gali pasireikšti psichopatija, neurozės (Bliumas, 1990). V. Aramavičiūtės (1978) teigimu, esant nenormaliems emociniams vaiko ir tėvų ryšiams, gali sutrikti vaiko psichofizinė, emocijų, valios ir charakterio raida.

Pirmą kartą 1980 m. atlikti tyrimai leido nustatyti emocines ilgalaikes pasekmes vaikams dėl neadekvataus tėvų atsako į emocinius vaiko poreikius. Pavyzdžiui, jeigu tėvai nuolat vengia atsiliepti į kūdikio verksmą ir kitus jo siunčiamus signalus, net jei jo fiziologiniai poreikiai patenkinami, laikui bėgant toks vaikas pradeda vengti kitų žmonių, laikytis atokiai, jis dažnai nesugeba plėtoti empatijos ir gebėjimo rūpintis kitais (Parenthood in America, 2000). Nors tėvai nebuvo jo fiziškai apleidę, tačiau jis nesulaukė emocinio atsako, kai jam labiausiai jo reikėjo. Bendraudami su tėvais ar kitais jais besirūpinančiais asmenimis, vaikai sužino apie savo vertę, galią sąveikauti su aplinkiniu pasauliu.

Psichologinės agresijos padariniai priklauso nuo agresijos taikymo trukmės, intensyvumo, vaiko amžiaus, vaiko santykio su agresyviai besielgiančiu tėvu, vaiko charakterio savybių. R. Žukauskienė (2012) teigia, kad emocinis smurtas laikomas tikru arba tikėtinais stipriu, žalingu poveikiu emociškai ir elgesio raidai, jį sukelia nuolatinis arba didelis emocinis žalojimas arba atmetimas. Bet koks vaiko atžvilgiu taikomas emocinis smurtas yra kartu ir emocinis žalojimas. Emocinio smurto padariniai pasireiškia žema asmens saviverte (Esteban, 2006; Noh, Wan Talaat, 2012), savęs kaltinimu, nesaugumu (Moore, Pepler, 2006), sukelia elgesio problemų (Moore, Pepler, 2006; Keller, Fox, 2009), ypač paauglystėje (Pagani et al., 2009), sutrinka asmens prisitaikymas prie aplinkos bei asmeniniai santykiai (Žukauskienė, 2012).

L. Bulotaitė, R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2000) išskiria psichologinės agresijos požymius, pasireiškiančius vaiko elgesio pokyčiais. Tai: sutrikusi kalba – vaikas mikčioja, sunkiai kalba; psichosomatiniai negalavimai – galvos, pilvo skausmai, pykinimas, alpimas, virškinimo sutrikimas ir pan.; nevalingas šlapinimasis ir tuštinimasis (būdingas jaunesnio amžiaus vaikams); depresija; destruktivus elgesys ir autodestruktivus elgesys; nepasitikėjimas savimi, labai žema savivertė, polinkis atsiskirti; perdėtas nuolankumas suaugusiesiems; pasyvumas, iniciatyvos neturėjimas; melavimas; ne pagal amžių suaugęs arba ne pagal amžių vaikiškas.

Seksualinės agresijos padariniai. Seksualinės agresijos prieš vaikus padarinių sunkumas priklauso nuo įvairių veiksnių – veiksmų pobūdžio, intensyvumo, trukmės, vaiko amžiaus, vaiko santykių su skriaudėju, šeimos reakcijos nustačius įvykį, teikiamos pagalbos kokybės, vaiko viktimiškumo (Walsh, Brandon, 2012). Seksualinės agresijos padarinius būtų galima išskirti į dvi grupes. Pirmajai priskirtini padariniai, pasireiškiantys vaikams, antrajai – suaugusio žmogaus gyvenime.

Pagrindiniai požymiai, liudijantys, kad vaikas patyrė seksualinę agresiją, yra vaiko elgesio ir nuotaikų pokyčiai, šeimos funkcionavimo ypatumai ir paties vaiko pasakojimas apie patirtą prievartą (Blažys, 1999). S. R. Dubé'o ir kt. (2005) teigimu, seksualinę prievartą patyrusiems vaikams būdingas didesnis pažeidžiamumas, gėda, kaltė, neigiamas savęs suvokimas, psichikos sutrikimai, savižudybės, sveikatos problemos.

Seksualinę agresiją patyrusio vaiko elgesys dažniausiai pakinta ne daug. Tai gali pastebėti tik gerai vaiką pažįstantis, dėmesingas žmogus. Seksualinė agresija vaikui sukelia labai sunkią emocinę traumą, tačiau padarinių elgesio reakcijos gali būti labai įvairios. Tai priklauso nuo vaiko amžiaus, brandos laipsnio, vaiko ir agresoriaus santykių, seksualinės agresijos pobūdžio, trukmės ir kt. Kuo ilgiau vaikas patiria seksualinę agresiją, tuo padariniai vaikui yra sunkesni. Elgesio pokyčiai dažniausiai pasireiškia ne kaip reakcija į pačią agresiją, o kaip reakcija į stresinę situaciją. Todėl gali būti sunku nustatyti tikrąją elgesio pokyčio priežastį. Elgesys gali pasikeisti dėl įvairių stresinių situacijų – tėvų skrybų, artimojo netekties ir pan. Kiti autoriai seksualinės prievartos padarinius sieja su save žalojančiu elgesiu – rūkymu, besaikiu alkoholio vartojimu, mintimis apie savižudybę ir mėginimu nusižudyti (Lin et al., 2011).

Vienas iš dažnai minimų seksualinės agresijos padarinių yra seksualizuotas vaiko elgesys (Gasparavičiūtė, 2001; Grigutytė, Karmaza, Kemerienė, 2004). Anot D. D. Gasparavičiūtės (2001), pirmalaikė ir anomali elgesio seksualizacija – tai vienas iš patikimiausių požymių, kad vaikas patyrė seksualinę prievartą: perdėtas domėjimasis sekso temomis, seksualinė agresija prieš kitus vaikus, seksualizuotas bendravimas su bendraamžiais, suaugusiaisiais, gyvūnais ar žaislais, vieša ar įkyri masturbacija, seksualiai provokuojantis elgesys. Seksualaus pobūdžio elgesys yra būdingas vaiko raidai, tačiau seksualinę agresiją patyręs vaikas dažniau negu jo bendra-

amžiai elgiasi seksualiai arba seksualus elgesys būna nebūdingas jo amžiaus arba lyties vaikui – seksualizuotas vaiko elgesys pasižymi dažnumu ir įvairove, yra agresyvaus pobūdžio, lytinio akto imitavimas ir mėginimas imituoti lytinį aktą su kitais vaikais pasitelkiant įvairius daiktus (Grigutytė, Karmaza, Kemerienė, 2004). Išskiriami somatiniai simptomai: vaikščiojimo, sėdėjimo, koordinacijos sutrikimai, lytiškai plintančios ligos, genitaliniai ar analiniai sužalojimai ar skausmai (patinimai, kraujavimas), niežulys, neseniai atsiradę somatiniai negalavimai (ypač pilvo skausmai), valgymo sutrikimai, naktimis sapnuojami košmarai, nevalingas šlapinimasis arba tuštinimasis, burnos gleivinės pažeidimai, gerklės subraižymas (oralinio kontakto atveju), nemalonus kvapas (nesirūpinimas asmens higiena) (Gasparavičiūtė, 2001).

K. A. Kendall-Tackettas, L. M. Williamsas, D. Finkelhoras (1993) nurodė požymius, dažniau pasireiškiančius seksualinę prievartą patyrusiems negu prievartos nepatyrusiems vaikams:

- ikimokyklinukams – baimė, naktiniai košmarai, bendra potrauminė stresinė būseną, internalizacija (apatija, depresija, baimė, susikaustymas), eksternalizacija (agresyvumas ar pernelyg didelis prieraišumas, asocialus, nekontroliuojamas elgesys), seksualus elgesys, nepaaiškinami riksmo priepuoliai, taip pat somatiniai negalavimai – galvos, skrandžio skausmai;
- mokyklinio amžiaus vaikams – baimė, neurotinė būseną, agresija, naktiniai košmarai, problemos mokykloje, hiperaktyvus ir regresyvus elgesys;
- paaugliams – depresija, bėgimas iš namų, suicidai, sąmoningas žalojimas, somatiniai negalavimai, delinkventiškas elgesys, narkotikų vartojimas, žema savivertė, agresyvus elgesys. Šie elgesio pokyčiai nepatvirtina seksualinio vaiko išnaudojimo fakto, o tik leidžia įtarti išnaudojimo galimybę, tačiau požymių nebuvimas nepatvirtina prievartos nebuvimo, be to, padariniai gali pasireikšti vėliau.

Vaikystėje patirtos seksualinės agresijos padariniai, pasireiškiantys suaugusiojo gyvenime, paprastai nustatomi retrospektyvinių tyrimais, tačiau manoma, kad tikrasis padarinių mastas ir įvairovė niekada nebus atskleistas dėl baimės, gėdos ar siekiant apsaugoti artimuosius. Seksualinės

agresijos padarinių įvairovė labai plati – nuo ekshibicionizmo iki išprievartavimų ir pasireiškia iki 20 proc. moterų ir iki 10 proc. vyrų (Finkelhor, 1994; Fleming, 1997; Dunne et al., 2003; Dube et al., 2005; May-Chahal, Cawson, 2005; Pereda et al., 2009). Tyrimų duomenimis, seksualinę agresiją vaikystėje patyrusių moterų skaičius svyruoja nuo 12 iki 35 proc., vyrų – nuo 4 iki 9 proc. (Von Fraunhofer, 2006). Vaikystėje seksualinę prievartą patyrusiems asmenims, palyginti su neturinčiais tokios patirties, dažniau pasireiškia šeimos gyvenimo problemos, tokios kaip skyrybos, smurtas šeimoje bei depresija, mėginimai nusižudyti, narkotinių medžiagų vartojimas, piktnaudžiavimas alkoholiu (Dube et al., 2005).

K. A. Kendall-Tacketas, L. M. Williamsas, D. Finkelhoras (1993), nagrinėdami seksualinės agresijos įtaką vaiko raidai, teigia, kad agresiją patyrusių vaikų padarinių simptomatika intensyvesnė negu tokio elgesio nepatyrusių vaikų. Tačiau lyginant vaikų, patyrusių seksualinę agresiją, ir vaikų, turinčių klinikinių sutrikimų, bet nepatyrusių tokio elgesio, simptomatiką aiškėja, kad patyrusių agresiją požymių raiškos intensyvumas mažesnis. Statistiškai patikimai patyrusių agresiją vaikų požymių raiškos dažnumas buvo didesnis tik dviem elgesio aspektais – potrauminiu stresu ir seksualizuotu elgesiu. Autorių teigimu, seksualinę agresiją patyrusių vaikų procentinis santykis su psichopatologiniais požymiais įvairiuose tyrimuose svyravo nuo 20 iki 30 proc. Vienintelis sutrikimas, būdingas daugumai agresijos aukų, buvo potrauminis stresas. Taip pat buvo atkreiptas dėmesys, kad tam tikrai daliai vaikų, patyrusių agresiją, beveik jokių požymių nebuvo pastebėta ir procentinis jų santykis įvairiuose tyrimuose svyravo nuo 21 iki 49 proc. (Tong, Oates, McDowell, 1987; Caffaro-Rouget et al., 1989). Kiti autoriai, tyrę seksualinio smurto padarinius, teigia, kad nors seksualinė prievarta gali sukelti daug ir įvairių raidos sunkumų, tačiau dauguma žmonių pajėgia gyventi sveiką ir produktyvų gyvenimą (Dolan, 1991; Chew, 1997; Phillips, Daniluk, 2004; Heckman, Westefeld, 2006).

Nagrinėjant seksualinės agresijos padarinius, reikėtų šią agresijos formą vertinti kompleksiskai. Ji apima ne tik seksualinį, bet ir psichologinį bei fizinį agresijos pobūdį. Todėl būtų galima teigti, kad, be tirtų ir įvardytų seksualinės agresijos padarinių, galima nurodyti ir tuos, kurie būdingi fizinei bei psichologinei agresijos formoms.

Nepriežiūros padariniai. Jie gali būti labai įvairūs, pasireikšti ir labai greitai, ir po ilgesnio laiko. Padariniai priklauso nuo nepriežiūros pobūdžio: neigiamai veikia fizinę sveikatą, mažina savigarbą, o nuolatinė nepriežiūra gali baigtis mirtimi. Nepriežiūra parastai susijusi su fizinėmis bausmėmis ir smurtu (Neglectful Parenting & Children's Aggression, 2000), todėl nepriežiūros padariniams priskirtini ir fizinės agresijos padariniai. Nepriežiūros mastą nustatyti sunku dėl padarinių įvairovės, kuri lemia, kad dažniausiai sunkiais – vaiko sužalojimo, mirties atvejais – išaiškėja vaiko nepriežiūra. Tyrimų duomenimis, dviejų trečdalių vaikų iki vienerių metų amžiaus mirčių dėl sužalojimų priežastis buvo uždusimas, vaikų nuo 1 iki 4 metų amžiaus pagrindinė mirčių dėl sužalojimų priežastis buvo skendimas (Borse et al., 2008). JAV 2000–2005 m. atlikto tyrimo duomenimis, 1–19 metų vaikų mirties priežastis 18 proc. atvejų buvo tyčiniai sužalojimai, 44 proc. – netyčiniai ir 38 proc. atvejų – nesusiję su vaiko sužalojimais (Protect the ones..., 2012). JAV apie 33 vaikai kasdien miršta dėl sužalojimų, kasmet apie 9,2 milijono vaikų nuo 0 iki 19 metų patenka į skubios pagalbos įstaigas dėl sužalojimų (Protect the ones..., 2012). Kasmet maždaug 2,8 milijono vaikų patenka į skubios pagalbos įstaigas dėl kritimų, o vaikų iki vienerių metų amžiaus, patekusių į sveikatos priežiūros įstaigas, 50 proc. sužalojimų atvejų sudaro kritimai (Borse et al., 2008).

Vienas iš vaiko nepriežiūros padarinių siejamas su gatvės vaikų problema. Priežastys, susijusios su vaiko atsidūrimu gatvėje, dažniausiai siejamos su šeima (Kvedaravičiūtė, 2007; Štuopytė, 2010). E. Štuopytė (2010), remdamasi daugelio mokslininkų tyrimais teigia, kad kiekvieno vaiko atsidūrimas gatvėje turi savitą istoriją ir priežastis, tačiau dažniausiai nurodomos priežastys yra prasta šeimos materialinė padėtis, blogos gyvenimo sąlygos, vaiko nesėkmės mokykloje, siekis išsilaisvinti iš šeimos ir namų aplinkos, kurioje vyrauja fizinis, seksualinis, emocinis smurtas. Taip pat minimas prastas šeimos mikroklimatas, netinkamai atliekamos tėvų pedagoginės pareigos, didelis motinų užimtumas darbe, destruktivaus ugdymo modeliai šeimoje (Kvedaravičiūtė, 2007).

Galima išskirti vaiko elgesio ir fizinius požymius, kurie leidžia įtarti vaiko nepriežiūrą, o kartu reiškiasi kaip nepriežiūros padariniai vaiko raidai: menkas vaiko fizinis išsivystymas – mažo ūgio, svorio, silpnas; higienos įgūdžių stoka; elgetavimas, vagiliavimas; ankstyvas ir netvarkingas

seksualinis gyvenimas; rūkymas, alkoholio, narkotikų vartojimas; prierašumo stoka; iškreipti socialiniai vaidmenys šeimoje (šėimos gerove rūpinasi ne tėvai, o vaikas) (Bulotaitė, Pivorienė, Sturlienė, 2000).

Nepriežiūros raiškos įvairovė labai plati, todėl padariniai gali reikštis įvairiai. A. E. Ličko (1983) atkreipia dėmesį į nepriežiūrą, pasireiškiančią tėvų auklėjamosiose nuostatose vaiko atžvilgiu. Autorius išskiria nuolaidžiaujamo pobūdžio nepriežiūros formą, kuri apibūdinama kaip kontrolės ir priežiūros nebuvimas, pasireiškiantis nekritišku tėvų požiūriu į vaiko elgesį ir mėginimu jį pateisinti (Личко, 1983). Ankstesnis ar vis dar tebesitęsiantis smurtavimas prieš vaiką daro įtaką jo raidai. Nesvarbu, kokį smurtą vaikas patiria, V. Blažio (2001) teigimu, galima išskirti bendrus požymius, rodančius, kad vaiko psichika buvo ar yra traumuojama. Vieni požymiai atsiranda iš karto po patirtos prievartos: baimė, potrauminė reakcija, miego sutrikimai, padidėjęs nerimas. Kiti pakitimai gali atsirasti ir praėjus mėnesiams ar metams po patirtos prievartos ir tęstis ilgą laiką. Norint užkirsti kelią smurtui, svarbu žinoti, kaip atpažinti prievartą patyrusius vaikus, kokios yra smurto rūšys ir jų pasekmės vaiko raidai bei kokią pagalbą galima suteikti nuskriaustajam ir jo skriaudikui.

Apibendrinant agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais padarinių analizę galima teigti, kad bet kokia agresijos raiška vaikui yra žalinga net ir tuo atveju, jei padariniai iš karto nepasireiškia. Išvardytų padarinių įvairovė labai plati ir priklauso nuo vaiko raidos ypatumų agresijos potyrio metu, agresijos raiškos, trukmės, vaiko ir tėvų santykių, aplinkos ir pan. Paprastai agresyvaus tėvų elgesio padariniams atsirasti įtakos turi keletas veiksnių, kurie, sąveikaudami tarpusavyje, gali lemti skirtingą padarinių raišką. Padarinių nustatymas prevencinei veiklai svarbus kaip esminis kriterijus, kurį nustačius tėvų veiksmai gali būti įvardijami kaip agresyvūs ir dėl to gali būti pradėta intervencija į šeimą. Padarinių analizė taip pat svarbi teikiant pagalbą vaikui, nes parodo, kokie vaiko poreikiai atsirado dėl patirtos agresijos.

3. AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO PREVENCIJOS PRIELAIDOS

Kompleksinis požiūris į agresyvų tėvų elgesį su savo vaikais grindžiamas trijų kategorijų prevencijos prielaidomis: teisinėmis, edukacinėmis ir psichosocialinėmis. Teisinės prevencijos prielaidos apima tėvų ir vaikų santykių specifiškumą vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu, viktimologinio požiūrio į agresyvų tėvų elgesį patyrusio vaiko aukos padėties analizę, vaiko teisinio statuso įgyvendinimo galimybes bei atstovavimo vaiko teisėms aspektus. Edukacinės prevencijos prielaidos grindžiamos tėvo ir vaiko sąveika, kaip esmine tėvo ir vaiko santykio kokybines charakteristikas atspindinčia kategorija, poreikiu prusinti tėvus kuriant ugdomąją, abipusią ir konstrukcinius ryšius grindžiamą sąveiką. Psichosocialinės prevencijos prielaidos apima vaiko įgalinimo, grindžiamo pozityvaus santykio su savimi ir aplinka didinimu, ir pagrindinių nuostatų, teikiant pagalbą vaikui ir šeimai, analizę.

3.1. Teisinės prielaidos

3.1.1. Tėvų ir vaiko santykių specifiškumas vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu

Radikalaus pliuralizmo įtaka visame pasaulyje skatina šeimos narius elgtis pagal individualius interesus. Intensyvėjanti į vaiką orientuota tėvų ir vaiko santykių raiškos tendencija lėmė vaiko auklėjimo kaitą, todėl tėvų ir vaiko santykiai turi būti vertinami iš naujo (Smeyers, 2010). Be to, didėjantis dėmesys vaiko teisių įgyvendinimui artimiausioje vaikui aplinkoje skatina nagrinėti tėvų ir vaiko santykius ieškant naujų vaiko gerovės užtikrinimo prielaidų.

Tėvų ir vaiko santykiai gali būti apibūdinami įvairiai – socialiniu, edukaciniu, psichologiniu ir kitais aspektais. Vaikas negali gyventi va-

kuume – jis yra biologinės, psichologinės ir socialinės sistemos dalis, todėl tėvų ir vaiko santykiai šioje sistemoje turi apimti visų pirma tėvų, taip pat ir vaiko tarpusavio atsakomybių plėtojamą (Scholz, 2011), todėl nuspręsta tėvų ir vaiko santykius nagrinėti remiantis teisine perspektyva.

Šeimos kaip socialinės sistemos funkcionavimo unikalumas siejamas su šeimos struktūra, kurią nusako šeimos narių santykiai. Jie apibūdinami kaip galia vienas kitą veikti (Jovaiša, 2009). Tėvų ir vaiko santykius nusako kraujo (arba įvaikinimo) ryšys, atspindintis prigimtinį (arba jam prilyginamą – įvaikinimo) ryšio pobūdį, pasižymintį artumo, kilmės bendrumo, tarpusavio priklausomybe. Tai sukuria geriausias prielaidas vaikui augti ir vystytis, o tėvams – įgyvendinti tėvystės poreikį. Tėvų ir vaiko santykiai įprasmina abipusės kaitos, kaip socializacijos vyksmo, galimybes todėl santykiai abiem sąveikos dalyviams kaskart suteikia naujos patirties, kuri veikia tolesnį jų gyvenimą, sudarydama saviraiškos ir saviaktualizavimo prielaidas. Tėvų santykiai su vaiku atspindi savęs tęstinumą vaikuose, prierašumą, meilę, globą, atsakomybę, motinystės / tėvystės vaidmens pobūdį, taip pat abiejų tėvų tarpusavio teises bei pareigas vaikui. Šeima – pati stabiliausia ir intymiausia socialinė struktūra, kurioje sudaromos prielaidos asmeniui tenkinti psichologinius, bendravimo, tėvystės, intymumo, saviraiškos poreikius, kurioje puoselėjamos tautos tęstinumo, žmogiškosios vertybės. Šeima yra unikali sistema socializacijos vyksmui, kuriuo grindžiamas žmogaus gyvenimas ir sudaromos galimybės rasti pozityviems santykiams su aplinka ir pačiu savimi. Todėl visuotinai pripažįstama, kad šeima yra geriausia aplinka vaikui augti ir vystytis (Collins et al., 2000; Lindsey et al., 2002; Aramavičiūtė, 2005; Stonkuvienė, 2011), tėvų ir vaiko santykiai yra prielaida abipusiems poreikiams – tėvų – tėvystės, bendravimo, emociniams, vaikų – fiziologiniams, saugumo, bendravimo ir kitiems – patenkinti, o jų tarpusavio ryšys apibrėžtas šeimos gyvenimo kategorija, išreikšta kiekvieno asmens teise į pagarbą šeimos gyvenimui. Tačiau tai, *kaip* poreikiai bus patenkinti, priklausys nuo šeimos narių tarpusavio teisių ir pareigų vienas kitam įgyvendinimo.

Tėvų valdžia – teisinė kategorija, apibrėžiama kaip tėvų teisės ir pareigos vaiko atžvilgiu ir kildinama iš vaiko teisių. Vaiko teisės yra prigimtines, o tėvų teisės ir pareigos – išvestinės, kylančios iš vaiko teisių. Vaiko teisės apibrėžtos vienodai visiems asmenims, turintiems teisinį vaiko statusą, ir

jų turinys išlieka toks pat, nesvarbu, kokioje aplinkoje, sąlygomis vaikas gyvena, kokie artimosios aplinkos ypatumai, t. y. ar vaikas turi biologinius tėvus, ar globėjus, ar įtėvius, ar tam tikru momentu jam globa nenustatyta. Tėvų teisių ir pareigų vaikui paskirtis yra užtikrinti vaiko gerovę, todėl vaiko teisių įgyvendinimas yra tėvų veiklos ar neveikimo vertinimo pagrindas.

Autonomiškumas yra būtina šeimos gyvavimo, santykių puoselėjimo, tradicijų kūrimo, saviraiškos sąlyga, pagrindžianti jos unikalumą, todėl tėvų teisių ir pareigų turinyje apibrėžtos tik bendrosios nuostatos, veikimo gairės, sudarant galimybes kurti ir puoselėti šeimos gyvenimą bei plėtoti šeimos ryšius. Valstybė palieka pačiai šeimai pasirinkti gyvavimo pobūdį, tarpusavio santykių charakteristikas, kurios reiškiasi šeimos tradicijų kūrimu, vaikų ugdymo, bendravimo stilių pasirinkimu ir pan. Šeimos gyvenimo kūrimas priklauso nuo atskirų asmenų veikimo, todėl svarbu pažymėti ne tik šeimos, bet ir kiekvieno asmens autonomiškumą, kaip interesą priimti reikšmingus sprendimus jų pačių gyvenime, remiantis savo vertybėmis, supratimu ir taip laisvai įgyvendinti gyvenimiškus planus kitiems nesikišant (Brock, 2005). Taigi ne tik šeimos, bet ir atskirų jos narių autonomiškumas yra šeimos gyvenimo kūrimo prielaida.

Valstybė, sudarydama sąlygas šeimai autonomiškai funkcionuoti ir saugodama šeimos gyvenimą (Žin., 1992, Nr. 33-1014; Žin., 1995, Nr. 60-1501), tėvų ir vaiko santykius reglamentuoja minimaliai – siekdama užtikrinti tik būtinas sąlygas tėvų ir vaiko teisėms bei pareigoms užtikrinti, pavyzdžiui, tėvų prioritetinei, lyginant su kitais asmenimis, teisei auginti ir auklėti savo vaikus, vaiko prigimtinėms teisėms įgyvendinti, numatant tėvų pareigas vaikui, ir pan. Taigi, šeimos santykių autonomiškumas nėra absoliutus. Valstybė privalo užtikrinti vaiko gerovę, todėl tėvams suteikta tėvų valdžia ir autonomija auginti ir ugdyti savo vaiką yra ribojama vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo požiūriu. Tipinis tokio ribojimo atvejis – vaikų patiriama agresija šeimoje (Brock, 2005).

Pradedant pačia šeima ir baigiant visuomene ar kultūra, galima aptikti įvairių siūlymų, kaip tėvams atliepti vaiko raidos tarpinius atspindinčius poreikius, tačiau kiekvienas siūlymas gali būti aiškinamas įvairiai (Scholz, 2011). Pavyzdžiui, fizinė tėvų agresija prieš vaiką dažniausiai įvardijama kaip auklėjamasis poveikis (Clark, 2004; Summary of the Report of the in-

dependent Expert..., 2006; Jusienė, 2006; Stonkuvienė, 2007). Problemiška tai, kad fizinės bausmės tarsi nepriskirtinos agresijai, todėl veiksmai, dėl kurių vaikas nepatiria itin sunkių sužalojimų, veikiau laikomi auklėjimo priemone nei agresyviais veiksmais. Viena tokio požiūrio į tėvų elgesį su vaiku šeimoje priežastčių – šeimos bendravimo normų, turinčių agresyvaus elgesio su vaiku elementų, perdavimas iš kartos į kartą (Newell, 2001; Doak, 2007). Kiekviena karta numato ateities kartų raidos kryptį per įpročius, palikimą ir vystymosi ženklus (Anderson, Sabatelli, 2011). Vaikų ugdymo kultūrą formuoja iš praeities gaunama kultūrinė informacija (Stonkuvienė, 2008). Pavyzdžiui, vaikų auklėjimas diržu Lietuvoje turi senas tradicijas (Jusienė, 2006; Stonkuvienė, 2007). Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais kultūrinis aspektas apibrėžia tėvų elgesio su savo vaikais normatyvinį pobūdį, kuris ne visada atitinka teisinės šio reiškinių interpretacijas. Tai rodo, kad teisės aktuose apibrėžtas tėvų valdžios ir vaiko teisių turinys tampa nepakankamas siekiant nustatyti tėvų teisių ir pareigų įgyvendinimo ribas.

Priėmus Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją valstybės ėmė spęsti fizinių bausmių taikymo vaikams draudimo šeimose ir ugdymo institucijose klausimą. Vienos valstybės pasirinko labai konkretų kelią – vadinamąjį *nemušimo* įstatymą, tiesiogiai draudžiantį taikyti fizines bausmes, kitos valstybės tokį sprendimą priėmė dar prieš priimant konvenciją. Įstatymais fizines bausmes uždraudė Švedija 1979 m., Suomija 1983 m., Norvegija 1987 m., Austrija 1989 m., Kipras 1994 m., Danija 1997 m., Latvija 1998 m., Kroatija 1999 m., Vokietija 2000 m., Izraelis 2000 m. Belgijos Konstitucijoje buvo įtraukta nauja nuostata, patvirtinanti, kad vaikai turi absoliučią teisę į moralinį, fizinį, psichologinį ir seksualinį vientisumą, kitose valstybėse pradėtos iniciatyvos dėl fizinių bausmių draudimo (Newell, 2001).

1979 m., Tarptautiniais vaikų metais, Švedija tapo pirmąja valstybe pasaulyje, uždraudusia visas fizines bausmes ir žeminantį elgesį su vaikais (Newell, 2001). Tradicinės tėvų teisės mušti savo vaikus buvo neginčijamos iki 1949 m., kai buvo priimtas naujasis Tėvystės ir globos kodeksas. Tada prasidėjo diskusijos dėl sunkių fizinių bausmių ribojimo. Tėvų teisė *bausti* buvo pakeista į teisę *papeikti*. Švedijoje fizinių bausmių draudimas mokyklose įsigaliojo 1958 m., o visose kitose vaikų priežiūros įstaigose –

1960 m. Aiškus fizinių bausmių draudimo ar kito žeminančio elgesio su vaikais įstatymas buvo įtvirtintas 1979 m. Tėvystės ir globos kodekse. Naujasis Švedijos įstatymas buvo įgyvendinamas kartu su didele švietimo kampanija. Gerai žinoma Švedijos rašytoja Gunnel Linde šią reformą įžvelgė kaip tikrą istorijos raidą ir išsiuntė pranešimą Švedijos teisingumo ministrui teigdama: Panaikinome teisę mušti žmoną ir tarnautojus. Panaikinome teisę mušti vaikus mokyklose... Auklėjant vaiką daug lengviau nesiimti fizinių bausmių. Vaikai jus myli, ir labai gaila mušant juos naikinti giminystės ir abipusio supratimo jausmą. Jūs gi nemušate savo draugų? Tai kodėl mušate savo vaikus? (Newell, 2001).

Lietuva iki šiol įstatymo, tiesiogiai draudžiančio mušti vaikus, neturi. Nors mėginimų priimti tokį įstatymą buvo, tačiau nuomonės, ar tėvai pajėgs ugdyti vaikus *be diržo*, išsiskyrė ir įstatymas nebuvo priimtas. Tačiau įstatymo nepriėmimas nereiškia, kad vaikams galima taikyti fizines bausmes. Įstatymų, draudžiančių taikyti fizines bausmes, užtenka. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. teigiama: „Žmogaus asmuo neliečiamas. Žmogaus orumą gina įstatymas. Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes [...]“ (Žin., 1992, Nr. 33-1014). Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 straipsnio, apibrėžiančio drausmės bei auklėjamojo poveikio priemonių vaikui taikymą, 1 dalyje teigiama: „Vaiką, vengiantį atlikti savo pareigas, už drausmės pažeidimus tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai gali atitinkamai drausminti savo nuožiūra, išskyrus fizinį ar psichinį kankinimą, kitokį žiaurų elgesį, vaiko garbės ir orumo žeminimą“ (Žin., 2006, Nr. 72-2688). Abiejų įstatymų nuostatos, numatančios elgesio su vaikais ribas, aiškiai įtvirtina vaiko orumo apsaugos būtinybę, kuri neįmanoma taikant fizines bausmes. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 140 straipsnyje numatoma atsakomybė už fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą: „1. Tas, kas mušdamas ar kitaip smurtaudamas sukėlė žmogui fizinį skausmą arba nežymiai jį sužalojo ar trumpam susargdino, baudžiamas viešaisiais darbais arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų. 2. Tas, kas šio straipsnio 1 dalyje nurodytą veiką padarė mažamečiui arba kankindamas nukentėjusį asmenį, baudžiamas laisvės atėmimu iki dvejų metų“ (Žin., 2003, Nr. 76). Fizinėmis bausmėmis daromas poveikis pirmiausia siejamas su

skausmo sukėlimu. Tai, kad baudžiamajame įstatyme numatyta atsakomybė už sukeltą skausmą mažamečiui, rodo aiškių valstybės požiūrį į fizinių bausmių taikymą vaikams. Taigi, iš esmės fizinių bausmių draudimo teisinėmis priemonėmis poreikio nėra, tačiau tai, kad vaikai šeimose baudžiami fiziškai, rodo, jog ne visi tėvai paiso įstatymų, o dalis visuomenės, palaikydama fizinių bausmių, kaip būtinos vaikus drausminančios priemonės, taikymą, nepripažįsta vaiko, kaip lygiaverčio visuomenės nario, padėties. Galima manyti, kad fizinių bausmių tiesioginis, įsakmus draudimas nebūtų perteklinis ir pabrėžtų aiškią valstybės nuostatą dėl fizinių bausmių vaikams taikymo. Asmens veiksmų laisvė ribojama kitų asmenų teisėmis. Taigi, tėvų veiksmų / neveikimo ribos yra ten, kur prasideda kito žmogaus – vaiko teisės. Socialiniam tėvų vaidmeniui įgyvendinti brėžiant jų veiksmų erdvę užtenka įvertinti vaiko teises įvardijant bendrą nuostatą – tėvų teisės turi būti įgyvendinamos taip, kad nepažeistų vaiko teisių ir atlieptų geriausius vaiko interesus.

Asmuo įgyja teises tik tuomet, kai prisiima pareigas (Vaišvila, 2009). Tačiau tai, kad vieno asmens subjektinę teisę atitinka kito asmens pareiga, nereiškia, kad asmuo, siekdamas turėti teises, turi atlikti pareigas (Spruogis, 2011). Kalbant apie vaikus, teisių ir pareigų vienovės principas turi tam tikras išlygas. Ką tik gimęs vaikas turi teises, tačiau vaikui dėl jo raidos ypatumų prisiimti pareigas šiek tiek sunkiau. Jei kalbėtume apie vaiką apskritai, t. y. kaip apie asmenį, turintį teisinį vaiko statusą, tai pagrindinis dokumentas, apibrėžiantis jo teises, yra Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (Žin., 1995, Nr. 60-1501). Įdomu, kad konvencijoje net neužsimenama apie vaiko pareigas. Taigi, vaikai, skaitydami konvenciją, jiems priskirtų pareigų joje neranda, nes jų ten tiesiog nėra. Galbūt čia slypi dalies mūsų visuomenės, tėvų, pedagogų požiūrį į konvencijos nuostatų taikymą atspindintis teiginys – *vaikai žino savo teises, bet nežino pareigų*. Kyla klausimas, kodėl priimdamos konvenciją, kurios reikšmę liudija tai, jog ji yra beveik visų pasaulio valstybių ratifikuota tarptautinė sutartis, joje neįrašyta nė viena vaiko pareiga, išskyrus valstybės ir tėvų pareigas vaikui? Remiantis teisių ir pareigų vienovės principu, individas negali apsaugoti savo intereso kitaip, kaip tik gerbdamas kito asmens tokią pat teisę (Vaišvila, 2009). Taigi, vienintelė vaiko pareiga yra nepažeisti kito asmens, t. y. ir suaugusiojo, kuriam galioja žmogaus teisės, ir kito vaiko, kuriam galioja

ir žmogaus, ir vaiko teisės, teisių. Tačiau ši pareiga vaikui atsiranda tik tuomet, kai jis geba suprasti savo paties teises, vėliau pradeda suprasti ir kito asmens teises, dar vėliau mėgina įvertinti, kokie jo veiksmai pažeidžia kito asmens teises, kad galėtų nuo jų susilaikyti. Taigi, vaiko amžiaus ir / ar brandos kriterijus tampa esminiu jo gebėjimui suprasti ir savo, ir kitų asmenų teises ir įvertinti savo veiksmų padarinius. Pavyzdžiui, asmens baudžiamosios atsakomybės amžius siejamas su asmens gebėjimu suprasti ir įvertinti savo veiksmus kito asmens atžvilgiu, o nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai siejami su asmens amžiumi ir socialine branda (Žin., 2000, Nr. 89-2741). Nors asmens brandai, kuri siejama su gebėjimu prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, nusakyti numatytas tam tikras amžiaus cenzas, tačiau kiekvieno asmens raida yra skirtinga, todėl konkrečiu atveju vaiko gebėjimą numatyti savo veiksmų padarinius ir prisiimti už juos atsakomybę reikėtų vertinti individualiai.

Tėvų ir vaiko tarpusavio santykius vertindami iš konvencijos perspektyvos, matome, kad tėvai vaiko atžvilgiu turi teises ir pareigas, o vaikas – tik teises. Vaiko socializacijos procese tėvai, atlikdami vaiko elgesio kontrolės funkciją, pasigenda nustatytų vaiko pareigų, kurios padėtų sudrausminti vaiką siekiant tam tikro jo elgesio modelio. Todėl pagrįstai keliamas klausimas – ar vaikas, gyvendamas šeimoje, turi pareigas? Ši mintis dar tęsiama – jei vaiko pareigos nėra apibrėžtos, tai gal verčiau jam nereikia žinoti ir savo teisių, nes tuomet nebus galimybės kontroliuoti jo elgesį. Švietimas yra viena svarbiausių socialinės kontrolės formų, o gyvenimo pamokos, tokios kaip savikontrolė, punktualumas, įstatymų paisymas, moko vaikus atitinkamai elgtis visuomenėje ir tinkamai priimti kitus visuomenės narius (Vejar, 2009). Žvelgiant iš vaiko teisių įgyvendinimo pozicijų, vaiko teisių žinojimas yra svarbi jo teisių ir interesų įgyvendinimo prielaida, siejama su konvencijoje numatyta aktyvia vaiko pozicija, kuri pasireiškia per jo nuomonės ir dalyvavimo raišką. Neverta nuogąstauti, kad vaikas, sužinojęs savo teises, pradės neklausyti tėvų. Vaiko švietimo jo teisių klausimu sėkmė priklauso nuo to, kaip vaiko teisės bus paaiškintos vaikui. Jei jis sužinos ne tik savo teises, bet ir tai, kad tokias pačias teises turi ir kiti vaikai, taip pat ir suaugusieji ir kad kiekvieno asmens teisėms įgyvendinti svarbu nepažeisti jo teisių, tuomet vaiko elgesys galės būti aiškinamas ir vertinamas per tokių pat teisių, kokias turi ir jis pats, pažeidimo / nepažeidimo prizmę. Propaguoti vaiko teises beprasmiška,

jei nesivadovaujama žmogiškąja tikrove (Hundeide, Armstrong, 2011). Vaiko supratimas ne tik apie savo, bet ir kito asmens teises ir jų įgyvendinimo galimybes sukuria lygiaverčių, grindžiamų pagarba kito asmens teisėms vaiko santykių ne tik su tėvais, bet ir kitais asmenimis prielaidas.

Kas kita, kai kalbame apie vaiką, atliekantį tam tikrą socialinį vaidmenį, siejamą su konkrečiomis teisėmis ir pareigomis – pavyzdžiui, vaikas pėsčiasis. Jeigu į mokyklą ar kur kitur vaikas eina vienas, būdamas pėsčiasis, jis turi laikytis tam tikrų su pareigomis siejamų taisyklių. Arba šeimoje tėvai, siekdami ugdyti vaiko savarankiškumą, pagal jo gebėjimus skiria tam tikras pareigas, susijusias su namų ūkio darbais. Taigi, negalime teigti, kad vaikas visiškai neturi pareigų. Tiesiog jos jam pradeda galioti tuomet, kai jis geba savarankiškai atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis, suprasdamas jų svarbą ir prisiimdamas atsakomybę už jų atlikimą bei padarinius.

Šeimose, auginančiose daugiau nei vieną skirtingo amžiaus vaiką, vyresniam vaikui neretai priskiriama pareiga prižiūrėti jaunesnįjį, nes tėvai vėliau gimusius vaikus linkę mažiau prižiūrėti nei pirmagimius (Averett, Argys, Rees, 2011). Pareiga tiesiogiai susijusi su atsakomybe, o ši – su pasirengimu tai atlikti. Todėl pirmiausia kyla klausimas – ar vyresnis, tačiau dar nepilnametis vaikas yra pasirengęs prižiūrėti jaunesnįjį brolių ar seserį, pavyzdžiui, tais atvejais, kai abu paliekami namuose vieni, be suaugusiųjų priežiūros. Jei atsakymas būtų teigiamas, tuomet ir įstatymuose būtų įtvirtinta tokia galimybė. Tyrimų apie vyresniųjų vaikų prižiūrėjimą jaunesniuosis atlikta nemažai. Jie liudija, kad vyresniųjų vaikų priežiūra yra susijusi su jaunesniųjų netyčinių traumų rizika (Morrongiello, Schell, Schmidt, 2010), jaunesniųjų ištraukimu į rizikingą veiklą (Averett, Argys, Rees, 2011), taip pat nustatyta, kad smurtas tarp brolių ir seserų dažnesnis, palyginti su kitomis vaikų smurto formomis (Button, Gealt, 2010). Galima teigti, kad tėvai, skirdami vaikui pareigas, ne visuomet įvertina jo galimybes jas atlikti.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (Žin., 2006, Nr. 72-2688) (toliau – įstatymas) įtvirtinta nuostata apie vaiko pareigas. Įstatymo 48 straipsnio pirmoje dalyje teigiama, kad „vaikas yra visuomenės narys ir naudodamasis savo teisėmis turi laikytis nustatytų elgesio normų, Lietuvos Respublikos Konstitucijos, šio ir kitų įstatymų bei teisės aktų nuostatų, gerbti kitų žmonių teises“, nors tame pačiame įstatyme api-

brėžta, kad „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“. Vadinasi, pagal įstatymo nuostatas vaiko pareigos įsigalioja tik ką jam gimus ir jos siejamos su pareiga išmanyti Konstituciją, kitus teisės aktus bei nustatytas elgesio normas. Tikslas įtvirtinti vaiko, kaip asmens, turinčio teisinį vaiko statusą, pareigas kelia abejonų dėl teisinį vaiko statusą apibrėžiančio amžiaus periodo – nuo gimimo iki 18 metų, t. y. dėl pernelyg didelio amžiaus tarpsnio, kuris iš esmės lemia fizinę, psichinę ir socialinę vaiko brandą kaip galimybę suprasti, atlikti tam tikrus veiksmus ir prisiimti atsakomybę už padarinius.

Antroji to paties straipsnio dalis numato pareigą „gerbti savo tėvus, kitus šeimos narius, globoti juos senatvėje, ligos ar kitos negalios atvejais, padėti tėvams ir kitiems paramos reikalingiems šeimos nariams; gerbti pedagogus, kitus suaugusiuosius ir vaikus, nepažeisti jų teisių ir teisėtų interesų; laikytis priimtų elgesio normų mokymo, auklėjimo įstaigose, viešose vietose, darbe, buityje; gerbti ir tausoti kultūros ir istorijos vertybes, gamtą, visuomenės ir privačią nuosavybę“ (Žin., 2006, Nr. 72-2688). Įstatyme nustatyta pareiga teikti paramą jos reikalingiems šeimos nariams, globoti tėvus senatvėje ar negalios atvejais gali būti numatyta asmenims, kurie yra vaikai savo tėvams, tačiau ne tuomet, kai jie dar yra patys vaikai, vadinasi, reikalingi globos ir pagalbos. Kita minima nuostata siejama su pagarba kitiems asmenims, tačiau neaišku, kodėl atskirai išskiriami tik tėvai ir pedagogai kaip atskiros socialinės grupės, tarsi kitos būtų ne tokios reikšmingos ar vertos mažesnės pagarbos, kad net nepaminėtos. Manytina, kad toks išskyrimas yra perteklinis, o pabrėžiant atskiras grupes sudaromos diskriminacijos prielaidos, tarsi pedagogas yra vertesnis pagarbos negu kitos profesijos atstovas ar kitas asmuo. Pagarba kitam asmeniui pradedama ugdyti artimojoje vaikui aplinkoje ir neturėtų būti diferencijuojama išskiriant pagarbos vertus ir nevertus asmenis. Kaip teigia C. L. Scholzas (2011), pagarba nėra savaiminė tėvų ar vaiko teisė, todėl ji turi būti nuspelnoma ją modeliuojant ir įgyvendinant ir šeimoje, ir kitoje aplinkoje. Tačiau tokios galimybės gali atsirasti tik tada, kai tėvų ir vaiko santykis bus grindžiamas lygių savo verte asmenų bendravimu, o vaikas, jausdamas jam rodomą pagarbą, tikėtina, gerbs ir kitus asmenis.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybė, siekdama užtikrinti šeimos ir atskirų jos narių autonomiškumą, tėvų ir vaiko santykius reglamentuoja

minimaliai, siekdama užtikrinti būtiniausius vaiko poreikius ir palikdama galimybę kurti ir puoselėti šeimos tradicijas, saviraišką, tarpusavio santykius. Tačiau apibrėžtos tėvų ir vaiko teisės bei pareigos ne visuomet yra pakankamos tėvų ir vaiko santykiui apibrėžti ir nustatyti tėvų veiksmų / neveikimo ribą. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija nenumato vaiko pareigų, tačiau žmogaus, taip pat ir vaiko teisių įgyvendinimas siejamas pirmiausia su nuostata nepažeisti kito asmens teisių, todėl vaiko santykis su kitais turėtų būti grindžiamas jo pagarba kito asmens teisėms. Pareigos, susijusios su atsakomybe už veiksmus ir jų padarinius, atsiranda su vaiko amžiumi ir / ar branda.

3.1.2. Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais viktimologinis aspektas

Antrinės prevencijos veiksmai vaiko, patyrusio agresyvų tėvų elgesį, atžvilgiu prasideda tada, kai jis yra įvardijamas auka. Agresyvų elgesį šeimoje patyrusio vaiko padėtis viktimologiškai iki šiol nėra apibrėžta. Tėvų ir vaikų santykių specifiškumas, agresyvaus elgesio raiška bei padaromos žalos pobūdis lemia, kad tik kai kuriais atvejais vaiko padėtis įgauna teisinį vertinimą, o agresyvų elgesį su vaiku galima vertinti kaip viktiminį įvykį. Viktimiškumas – vidinė aukos būsenos charakteristika, vidinė aukos savybė, tikimybė tapti auka išraiška, aukos polinkis tapti auka dėl vienokių ar kitokių jai būdingų priežasčių (objektyvių ar subjektyvių aplinkybių) (Babachinaitė, 2000). Asmens viktimiškumas – tai asmens pažeidžiamumas – tikimybė (rizika ar net polinkis) tapti nusikalstamos veikos auka, kuriai įtakos turi to asmens vidinės savybės, bruožai, elgesys, patirtis, socialiniai vaidmenys, statusas. Vaikų viktimizacijos problemiškumą lemia tai, kad dauguma vaikų viktimizacijos atvejų lieka nežinomi (Finkelhor et al., 2012). Atskleidus viktiminį įvykį, vis dar per mažai dėmesio skiriama vaikui aukai. Visais laikais pagrindinė teisingumo idėja buvo paremta siekiu išaiškinti nusikalstamą veiką ir teisingai nubausti. Pagrindinė problema ta, kad baudžiamosios justicijos mechanizmai tobulinami tik *valstybės ir nusikaltėlio* santykių srityje, siekiant gerinti nusikaltėlio interesų apsaugą, o nusikalstamos veikos aukos teisinis statusas, interesai ir poreikiai ignoruojami, todėl nusikalstamos veikos aukos teisinė padėtis baudžiamajame

procesu tapo menkesnė nei nusikalstamą veiką padariusio asmens (Ance-
lis, 2000).

Aukos padėtis labiau komplikuojasi, kai nusikalstamos veikos auka yra vaikas, o nusikalstamą veiką jam padaro tėvai. Jei viktiminis įvykis vyksta šeimoje, be interakcijos dalyvių, dažniausiai nėra kito informacijos šaltinio apie įvykį, o agresyvaus elgesio pastebėjimo stadija, kai būtų galima padėti vaikui ir taikyti prevencijos priemonės, dažnai būna labai pavėluota arba apie įvykį iš viso nesužinoma. Auka, ypač vaikas, dažnai nėra suinteresuota atskleisti viktiminio įvykio šeimoje. Priežasčių gali būti įvairių – vaikas bijo pakartotinos viktimizacijos, yra bauginamas, jaučia gėdą, bijo prarasti artimuosius, nenori būti stigmatizuojamas. Nustatyti ir atskleisti tokius atvejus sunku, nes tai susiję su teisėsaugos institucijų kišimusi į privatų šeimos gyvenimą, pažeidžiant šeimos autonomiją, arba institucijų vengimu, nesugebėjimu spręsti konfliktų (Uscila, 2003). Be to, dar nepakankamai efektyviai įgyvendinama vaikų teisių apsauga Lietuvoje pasireiškia agresyviai besielgiančių tėvų nebaudžiamumu, kita vertus, vaikų apsaugos problemišku. Anot I. Tamutienės (2005), vaiko teisių apsaugos ekspertų apklausa parodė, kad Lietuvoje galima aptikti sistemos prievartos apraiškos formas, susijusias su baudžiamosios intervencijos strategija, kai vaiko teisių apsaugos institucijų veiksmai nukreipiami į įrodymų, reikalingų bausmei skirti, rinkimą.

Kita aplinkybe, mažinančia agresyvaus elgesio su vaikais šeimose išaiškinamumą, galima būtų įvardyti tai, kad teisėsaugos institucijas domina tik gana trumpas priešviktiminis laikotarpis, konfliktinė situacija vertinama labai formaliai – nagrinėjant nusikalstamą veiką, ir nusikalstamos veikos aukos, ir nusikalstamą veiką padariusio asmens vaidmuo minimizuojamas, jie suvokiami kaip beveidės, bejausmės, šaltos formalaus proceso figūros (Uscila, 2003). Jeigu nusikalstamos veikos auka yra vaikas, jo interesų apsauga reikalauja specialių žinių ir kompetencijos. Taigi, kiekvienas specialistas, savo darbe susiduriantis su vaiku, turi išmanyti vaiko raidos ypatumus, ir tėvų, ir vaiko, ir aplinkos, turinčios įtakos viktiminiams procesams atsirasti, rizikos veiksnius, įvertinti nusikalstamos veikos padarinius, pasireiškiančius vaiko elgesyje, ir tinkamai į juos reaguoti.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje minima vaiko aukos sąvoka: „Valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad padėtų fiziškai

ir psichologiškai atsistatyti ir socialiai reintegruoti vaikui, tapusiam bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo; kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmės; ginkluotų konfliktų auka“ (Žin., 1995, Nr. 60-1501). Čia vaiko aukos statusas siejamas agresyvaus elgesio su vaiku raiška neišskiriant, ar įvykis nagrinėjamas teisėsaugos institucijų pareigūnų, ar tai psichologinės agresijos viena iš raiškų – dar vadinama patyčiomis, dažnai sutinkama mokyklose, kur įvykio nagrinėjimas ir problemos sprendimas reikalauja edukacinio – auklėjamojo poveikio.

Pagal konvencijos apibrėžtį vaikui garantuojama valstybės apsauga siejama su aukos padėtimi. Taigi, susiduriama su aukos apibrėžties problema – kokiais požymiais remiantis vaikas gali būti įvardytas auka; ar užtektų tik prieš vaiką panaudotų veiksmų. Pastaruoju atveju turėtų būti aiškiai įvardyti kriterijai, kokius veiksmus vadiname agresyviais. Ar, be panaudotų agresyvių veiksmų, turėtų būti fiksuojami ir tokių veiksmų padariniai – tuomet tokius padarinius būtina nustatyti. Problema ta, kad agresyvių veiksmų padariniai gali išnykti, (pavyzdžiui, kraujosruva) arba juos nustatyti gali būti sunku (pavyzdžiui, psichologinės agresijos atveju). Tuomet ar galėsime vaiką įvardyti auka remdamiesi tik veiksmais prieš vaiką. Net jeigu padariniai nustatyti, reikia įrodyti, kad jie atsirado dėl agresyvių veiksmų. Fizinės agresijos atveju, jei padariniai dar neišnykę, tai padaryti įmanoma, tačiau jei vaikas nemiega, jaučia nerimą, baimę, įrodyti atliktų veiksmų ir padarinių ryšį gana sunku, nes reikės eliminuoti ir kitų veiksmų įtaką, pavyzdžiui, tokie požymiai gali atsirasti dėl streso (tėvų skyrybos, artimojo netektis, pasikeitusi aplinka ir pan.).

Kadangi vaiko aukos sąvoka neapibrėžta, praktikoje ji dažniau vartojama teisėje ir siejama su aukos, t. y. *nukentėjusiojo* (baudžiamojoje teisėje) arba *nukentėjusios pusės* (civilinėje teisėje), teisiniu statusu. Vaiko teisių apsaugos požiūriu vaiko aukos statuso taikymas tik teisės srityje per siauras. Teisinių aukos statusą siejant tik su nukentėjusiojo procesinių teisių ir pareigų turėjimu ribojama galimybė vaikui suteikti socialinę (reabilitacinę) pagalbą (Dapšys, Sakalauskas, 2005).

Viktimologijos, kaip mokslo apie auką, tyrimų specifika grindžiama pagrindine veiklos kategorija – žala. 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Taryba priėmė sprendimą dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame

procesu ir apibrėžė nukentėjusiojo sąvoką: „Nukentėjusysis (angl. *victim*) – tai asmuo, kuris tiesiogiai arba dėl neveikimo patyrė fizinę, psichinę žalą, emocinių išgyvenimų arba ekonominių nuostolių, saugomų valstybių narių baudžiamaisiais įstatymais“ (Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA)). Taigi, norint nagrinėti įvykį viktimologiškai, svarbūs du elementai – įvykio ir žalos nustatymas.

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais požiūriu kiekvieno iš šių elementų nustatymas susijęs su tam tikrais sunkumais. Vidinius sunkumus lemia pati situacija, kurią apibūdina viktiminio įvykio dalyvių socialiniai vaidmenys: auka – vaikas, nusikalstamus veiksmus atlikęs asmuo – vaiko tėvas / motina. Kaip jau minėta, tėvų ir vaikų santykiai pasižymi tam tikru specifiškumu – uždaras šeimos funkcionavimas, artimi ryšiai, vaiko priklausymas nuo tėvų riboja agresyvaus tėvų elgesio išaiškinamumą, todėl sužinoma tik nedidelė dalis atvejų – tai riboja prevencinę veiklą. Prie agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais išaiškinamumo problemų priskiriamos atvejų tyrimo klaidos – neteisingai nustačius vaikų mirties priežastį, vaikų nužudymo atvejai dažnai priskiriami kitoms mirties priežasčių kategorijoms, tokioms kaip staigios kūdikių mirties sindromas ar nelaimingi atsitikimai (Kirschner, Wilson, 2001). Be to, agresyvaus tėvų elgesio su vaiku išaiškinamumą riboja ta aplinkybė, kad vaikas ir tėvas / motina dažniausiai yra vieninteliai įvykio liudininkai ir ne visuomet užtenka fizinių patirtos prievartos įrodymų, todėl vaiko pasakojimas yra pagrindinė vaiko patirto smurto nustatymo priemonė (Heger et al., 2002). Nors įstatymai neriboja vaiko liudijimo galimybes, tačiau kai kuriais atvejais abejojama vaiko kaip liudytojo patikimumu (Lyon et al., 2012).

Siekiant tikslių vaikų parodymų, reikia atsižvelgti į jų turimus pažintinius gebėjimus, socialines aplinkos savybes, papildomų priemonių naudojimo galimybes bei ribotumus (Česnienė, 2003). Aptardami vaiko liudijimo kompetencijas remsimės I. Česnienės (2003) atlikta vaiko parodymus lemiančių psichologinių veiksnių analize. Autorė išskiria vidinius ir išorinius veiksnius, lemiančius vaiko kaip liudytojo patikimumą. Vidiniams veiksniams priskiriami vaiko atminties, kalbos gebėjimai, vaizduotės ypatumai, turimos žinios apie įvykį, išoriniams veiksniams priskiriamas apklausėjo šališkumas, apklausėjo statusas ir įtaigių apklausos metodų taikymas interviu metu. Liudytojo pateikiama informacija gali būti

svarbi įrodomoji priemonė, todėl liudytojo kompetenciją lemia gebėjimas tiksliai prisiminti įvykio eigą, detales, žmonių ir daiktų požymius. Be to, svarbi ir vaiko kaip liudytojo subjektyvi reakcija į įvykį (Snow, Powell, Murfett, 2009).

Vaiko atminties gebėjimai gali būti ribojami menka vaiko gyvenimiška patirtimi, žinių trūkumu, todėl svarbu tinkamai interpretuoti vaiko pasakojimą pasitikrinant, vaikas sutinka ar ne su suaugusiojo perfrazuotu teiginiu (Leventhal, Murphy, Asnes, 2010). Matytai ar išgyventai situacijai išsaugoti atmintyje svarbūs vaiko kalbos įgūdžiai – jei vaikas gali verbalizuoti išgyvenimus įvykio metu, tai jis tą įvykį galės prisiminti ilgai. Tikrinant vaiko gebėjimą nupasakoti įvykį užduodami klausimai – atviri klausimai didina gaunamos informacijos kokybę (Snow, Powell, Murfett, 2009; Lyon et al., 2012). Nuostata, kad vaikas linkęs fantazuoti, lemia, jog vaiko pasakojimu linkstama abejoti. Kaip teigia T. Žėkas (2008), visuomenėje ne visada pasikliaujama vaikų pranešimais apie prievartą, manant, kad šie dažnai išsigalvoja, jog yra seksualiai išnaudojami, nes yra linkę fantazuoti, įsivaizduoti nebūtas situacijas. Nors vaikas gali meluoti jau ankstyvame amžiuje, tačiau jis taip pat supranta, kad melavimas yra morališkai nepriimtinas ir netoleruojamas (Talwar, Crossman, 2012).

Prie išorinių veiksnių priskiriamas apklausėjo šališkumas. Šališkas apklausėjas *a priori* laikosi nuostatos apie įvykį, todėl atitinkamai organizuoja interviu taip, kad vaikas atskleistų įvykio aplinkybes, kurios atitinka jo lūkesčius, stengiasi išvengti jo nuostatą neatitinkančių faktų arba, jei vaiko pasakojime yra prieštarų teiginių, užuot patikslinęs, jis juos ignoruoja arba interpretuoja sau palankiu būdu (Česnienė, 2003). Siekdamas patvirtinti *savo įvykio versiją*, šališkas apklausėjas vaikui užduoda specifinius, arba menamuosius, klausimus, kuriuose slypi pageidaujamas atsakymas, arba pakartoja specifinius klausimus siekdamas, kad vaikas pritartų jo įvykio versijai. Vaiko liudijimo ir dalyvavimo savo paties apsaugos procese galimybės priklauso ne tik nuo objektyvių, su vaiko raida susijusių veiksnių, bet ir nuo subjektyvių veiksnių, kuriuos lemia su vaiku dirbančių asmenų kompetencija.

Kitas viktiminį įvykį pagrindžiantis elementas yra žalos faktas. Čia susiduriama su keletu problemų. Pirma, nustatant žalą svarbu išskirti žalą apibūdinančius kriterijus. Abejonių nekyla, jei vaikui padaromi sužaloji-

mai yra fizinio pobūdžio ir nustatomi atliekant medicininę apžiūrą ar tyrimus. Tai dažniausiai fizinės, seksualinės agresijos ar nepriežiūros padariniai. Fizinio pobūdžio sužalojimams nustatyti svarbi laiko sąlyga, t. y. ar apie įvykį sužinota laiku. Fizinis vaiko kūno sužalojimas yra esminis sėkmingos vaiko apsaugos veiksnys (Tamutienė, 2005), tačiau įrodymų apie fizinį sužalojimą dažnai trūksta (Heger et al., 2002). Priešingu atveju, jei, be viktiminio įvykio dalyvių, kitų liudininkų nėra, vargu ar būtų galima įrodyti žalos faktą. Psichologinės agresijos, kurią vaikas gali patirti kaip atskirą ir kuri reiškiasi su kitomis agresijos formomis, padarytą žalą įvertinti sunku, ji pasižymi didele įvairove ir latentiškumu, gali atsirasti ir būti pastebėta tik po tam tikro laiko arba atsiradus tam tikroms aplinkybėms, todėl ne visada nustatoma.

Žala vaikui gali būti daroma tiesioginiais ir netiesioginiais agresyviais veiksmais. Pavyzdžiui, vaikas mato, kaip tėvas nuolat muša, žemina jo mamą, grasina ją nužudyti. Kyla klausimas, ar tokiu atveju ne tik mama, bet ir vaikas galėtų būti įvardijamas kaip auka, patyręs netiesioginę žalą, kuri būtų vertinama.

Vaikų patiriamos agresijos atvejais skiriama pirminė ir antrinė viktimizacija. Pirminė viktimizacija – tai tiesioginė žala, kurią patyrė vaikas dėl viktiminio įvykio. Antrinė viktimizacija – žala, padariniai, kurie nors ir susiję su įvykiu, tačiau neturi tiesioginio priežastinio ryšio. Padariniai atsiranda dėl asmenų, tiesiogiai nesusijusių su įvykiu (teisėsaugos pareigūnų, žiniasklaidos atstovų, sveikatos priežiūros darbuotojų) veiksmų arba dėl šių veiksmų atsiradusios visuomenės reakcijos į vaiko viktimiškumą. Pavyzdžiui, dėl netinkamo bylos nagrinėjimo, kai vaikas apklausiamas keletą kartų, verčiant jį prisiminti įvykio detales. Pakartotinai pasakojant atkuriamo įvykio aplinkybes, eigą, atsiranda netikslumų, kuriais neretai pasinaudoja kaltinamojo gynėjas, siekdamas parodyti vaiko kaip liudininko nepatikimumą. Žiniasklaida, informuodama visuomenę apie įvykį, kartais pateikia subtilias vaiko ir jo šeimos gyvenimo detales, nuotraukas ir tapatybės duomenis arba nurodo netiesioginę informaciją, iš kurios nesunku nustatyti aukos tapatybę. Paviėšinta informacija apie įvykį gali sukelti neišsamią aplinkinių reakciją, dėl kurios vaikas patiria antrinę viktimizaciją.

Aukos ir nusikaltėlio tarpusavio sąveiką viktimologijoje apibrėžia interakcijos terminas. Viktimologijos požiūriu pagrindinis interakcijos

tyrimo subjektas yra nusikaltimo auka, jos veiksmai, vaidmuo viktimizacijos procese, taip pat sąveika su nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu, jų tarpusavio ryšiai, santykiai, formos, būdai. Viktimologijoje pabrėžiama tarpasmeninė individų (viktiminio įvykio šalių) socialinio pobūdžio sąveika, pasireiškianti per tiesioginius ir netiesioginius asmenų ryšius. Interakcionizmo socialinės psichologijos teorija teigia, kad socialinius ir psichologinius procesus bei reiškinius lemia vienu žmonių poveikis kitiems (Psichologijos žodynas, 1993). Viktimologiniai tyrimai, kurių metu nagrinėjama nusikalstamos veikos aukos ir nusikalstamą veiką padariusio asmens interakcija, dar vadinami aukos *indėlio* nusikaltimo genezėje arba aukos veiksmų tiesioginio ryšio su padaryta nusikalstama veika tyrimais. Tokie tyrimai nukreipti į nusikalstamos veikos genezės analizę, t. y. į viktimizacijos procesus bei viktimizacijos priežastis. Minėtų tyrimo aspektų reikšmingumą patvirtina T. D. Miethe'as ir R. F. Meieris (1994) bei kiti autoriai. Jų teigimu, nusikalstamos veikos aukos ir nusikalstamą veiką padariusio asmens sąveika turi didesnę įtaką nusikalstamos veikos padarymui nei viktiminė situacija ar nusikalstamos veikos šalių visuomeninė veikla, ypač tais atvejais, kai auką ir nusikalstamą veiką padariusį asmenį sieja giminystės ryšiai (Miethe, Meier, 1994). Kadangi šiuo atveju viktiminei situacijai tarp aukos – vaiko ir nusikalstamą veiką padariusio asmens – suaugusiojo atsirasti pabrėžiama jų tarpusavio santykių charakteristika, tai ne mažiau reikšminga tampa viktimiškumo analizė.

Nagrinėti vaikų viktimiškumą būtina išskiriant juos kaip aukas ir pabrėžiant vaikams būdingus ypatumus, didinančius jų galimybę tapti auka. Jeigu nagrinėjama šeimoje atsirandanti viktiminė situacija, o auka yra vaikas, viktimiškumas siejamas su tomis charakteristikomis, kurios lemia jo santykius su tėvais. Pavyzdžiui, kūdikystės ir ankstyvos vaikystės amžius, kai vaikas pažeidžiamiausias, priklausomas ir reikalingas globos, yra lemiamas ir kritinis viktimiškumui pasireikšti (Summary of the Report of the independent Expert..., 2006; Fluke et al., 2008).

Nors išskiriama didelė vaikų viktimiškumo įvairovė, viktimiškumas neturi būti suprantamas kaip kas nors neišvengiamo. Kaip ir kiti socialiniai reiškiniai, viktimiškumas yra suprantamas kaip socialiai neišvengiamas tik vertinant masiniu (statistiniu) lygmeniu (Babachinaitė, 2000). Čia neišvengiamumas priskiriamas tiems viktimizacijos procesams, kurie ver-

tinami makrolygmeniu, t. y. viktimizacijos procesai yra akivaizdūs, globalūs ir todėl negali būti visiškai išvengiami. Tačiau nagrinėjant pavienius atvejus (mikrolygmeniu), asmens savybės, priskirtinos viktimiškumui, kai kada gali neišprovokuoti viktiminės situacijos, todėl negali būti vertinamos viktimologiškai. Ne kiekvienas destruktvų poveikį patiriantis vaikas tampa jo auka (Mulvaney, Mebert, 2010), todėl negalima vienareikšmiškai teigti, kad tam tikros asmens savybės ar tam tikri socialiniai santykiai neišvengiamai skatina asmenų viktimizaciją ar provokuoja viktiminį įvykį. Nagrinėjant konkrečius atvejus, kalbama tik apie tikimybę tapti auka. Susiklosčius aplinkybėms, esant kitų rizikos veiksnių įtakai, ši tikimybė padidėja.

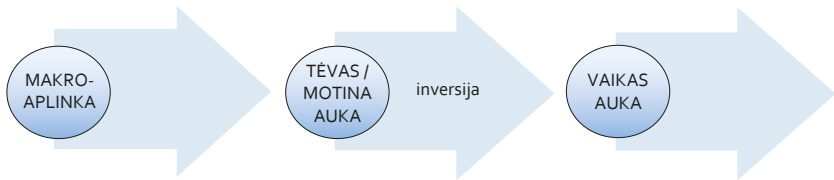
Viktimologiniai tyrimai, kurių metu nagrinėjamos aukomis linkusių tapti asmenų savybės, paneigia daugelį mitų bei stereotipų, kad pati nusikaltimo auka *kalta* dėl patirtos viktimizacijos (Uscila, 2003). Nagrinėjant nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakciją, galima samprotauti apie aukos elgesio provokuojamą, skatinamą, inicijuojamą pobūdį, o analizuojant viktiminį įvykį, kai jos dalyviai yra tėvas / motina ir vaikas, bet kokia viktiminė situacija ar net aukos provokacija negali būti pateisinama perkeliant, nors ir iš dalies, kaltę aukai – vaikui, nes už tėvų ir vaikų santykius atsakingi tėvai.

Nagrinėjant viktiminio proceso šalių interakciją kaip aukos ir nusikalstamą veiką padariusio asmens inversijos reiškinį, paaiškėjo, kad daugeliu atveju nusikaltėliai, padarę smurtinius nusikaltimus, vaikystėje patyrė smurtą ir prievartą (Rosenfeld, Nadelson, Krieger, 1979; Gelles, 1979; Cigno, Burke, 1995). Inversijos reiškinys tėvų ir vaikų santykiuose įgauna tam tikro specifiškumo nagrinėjant jį per nusikalstamos veikos priežasčių įvairovę. Priežasčių, dėl kurių vaikai šeimoje patiria agresiją, yra daug. Atlikto tyrimo duomenimis, mokytojai nurodė 16 priežasčių, dėl kurių, jų manymu, tėvai su savo vaikais elgiasi agresyviai. Dažniausiai minimos: tėvų alkoholizmas (nurodė 46 proc. mokytojų), agresyvi tėvų patirtis vaikystėje (35,6 proc.), finansinė padėtis (32,2 proc.), socialinė padėtis (30,8 proc.), menkas tėvų išprusimas vaikų auklėjimo klausimais, pedagoginių žinių stoka (27,7 proc.) (Kairienė, 2006). Tokias priežastis kaip agresyvi tėvų patirtis vaikystėje, finansinė, socialinė padėtis lemia išoriniai veiksniai (makroaplinka), kurių veikiami tėvai patys tampa aukomis, o esant

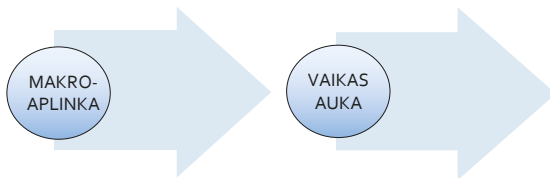
viktiminei situacijai vyksta inversija – tėvas auka tampa nusikalstamą veiklą darančiu asmeniu, o auka tampa jo vaikas.

Būtų galima abejoti, ar tėvą, agresyviai besielgiantį su savo vaiku, galima vadinti auka, nes auka jis buvo praeitėje, pats būdamas vaikas. Čia iškyla aukos statuso trukmės apibrėžties problema – kiek laiko po įvykio asmuo gali būti laikomas auka? Galbūt vienas iš aukos statuso trukmės kriterijų galėtų būti agresijos patirties padarinių raiška. Jei patirtos agresijos padariniu laikysime agresyvų elgesį, tuomet tėvas, agresyviai besielgiantis su savo vaiku, taip pat yra praeitėje tapusi auka. Tik šiuo atveju tėvo aukos statusas negali tapti agresyvų elgesį su vaiku pateisinančia aplinkybe, o tik sudarančia galimybes išsiaiškinti tokiam elgesiui įtakos turinčius veiksnius numatant prevencijos strategiją.

Makroaplinkos veikiamas vaikas taip pat gali tapti auka, nors tiesiogiai turintys įtakos veiksniai su vaiku nesusiję. Pavyzdžiui, dėl tėvų bedarbystės, šeimos finansinio nepritekliaus gali būti, kad vaikas patirs dvejopą viktimizaciją: netiesiogiai – iš darbo atleistas tėvas, grįžęs namo, išlieja pyktį ant vaiko – jį sumuša (tėvas auka tampa nusikalstamą veiklą darančiu asmeniu – įvyksta inversija) (2 pav.) ir tiesiogiai – iš makroaplinkos – negalėdamas patenkinti poreikių, susijusių su finansine šeimos padėtimi (3 pav.).

2 pav. Netiesioginė vaiko viktimizacija

3 pav. Tiesioginė vaiko viktimizacija

Viktimologijos sritis apima skirtingus įvairios prigimties socialinius reiškinius ir viktiminius reiškinius nagrinėja sistemškai, t. y. visas tris sudedamąsias dalis: auka – skriaudėjas – visuomenė (aplinka) bei jų tarpusavio sąveiką (interakciją), tapimo auka priežastis, slypinčias visuose trijuose komponentuose ir jų sąveikoje (Babachinaitė, 2000; Uscila, 2003). Minėtų komponentų sąveikos analizės svarbą lemia aukos ir nusikalstamą veiką padariusio asmens interakcijos reikšmė viktimologijoje, nes neretai nusikalstamos veikos genezės tikroji priežastis glūdi ne makroaplinkoje (kaip dažniausiai nurodoma), o šalių tarpusavio santykiuose. Smurtinių nusikaltimų asmeniui pagrindas yra iškreipti, subjauroti tarpasmeniniai santykiai (Абельцев, 2000). Priešingu atveju toks pat aplinkos poveikis turėtų sukelti viktiminius procesus visiems asmenims, patyrusiems jo poveikį. Taigi, viktiminių procesų analizė neleidžia nagrinėti reiškinio eliminuojant vieną ar kitą elementą, o reikalauja laikytis sisteminio požiūrio.

Nagrinėjant nusikalstamą veiką padariusio asmens ir aukos interakciją kaip kintantį procesą, skiriamos trys jo stadijos: priešviktiminis laikotarpis (iki nusikalstamos veikos), viktimizacijos (nusikalstamos veikos metu), poviktiminis laikotarpis (po nusikalstamos veikos). Viktimologijos požiūriu visos trys stadijos yra reikšmingos – priešviktiminiu laikotarpiu vykdant bendrąją prevenciją, viktimizacijos laikotarpiu – laiku nustatant viktiminį įvykį ir teikiant pagalbą aukai, skriaudėjui ir šeimai. Trečioji stadija apima viktimiškumo prevenciją, nukreiptą į tėvų ir vaikų ateities santykius siekiant uždrausti viktimizacijos pasikartojimą ateityje bei sudarant sąlygas išsaugoti šeimos vientisumą. Auka, sprendžiant pagalbos jai klausimą, gali būti įvardytas agresiją patyręs šeimoje vaikas, tačiau būtina įverti ir inersijos galimybę, kai nusikalstamą veiką padaręs asmuo kartu yra ir auka – galbūt patyręs agresiją vaikystėje ir pan. Tokiu atveju pagalba būtų teikiama ir vaikui, ir nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui (vienam iš tėvų). Be to, svarbu įvertinti interakcijos dalyvių ryšį – ar jis stiprus ir reikšmingas abiem dalyviams, ar jį bus galima išlaikyti.

Prevencijos prielaidos mažinant asmens ir rizikos grupių viktimiškumą ir didinant savisaugos galimybes, atsižvelgiant į prevencijos lygį ir tikslą, siejamos su visuomenės, atskirų jos grupių ar pavienių asmenų švietimu (Lin et al., 2011). Kalbant apie visuomenės švietimą, vertėtų išskirti kelis siekius. Pirma, supažindinti visuomenę su neigiamu (viktiminiu)

reiškiniu atskleidžiant esminius jo elementus – raišką, priežastis, padariusius, įtakos turinčius veiksmus, siekiant padėti atpažinti reiškinį, nustatyti padidėjusio viktimiškumo grupes ir nukreipti į juos prevencijos priemonės. Antra, informuoti apie būdus, priemones, galimybes išvengti viktimiškų situacijų, mažinti asmens viktimiškumą. Trečia, ir svarbiausia – didinti visuomenės nepritarimą agresyviai tėvų elgesiui su vaiku (Brock, 2005). Šviesti atskiras asmenų grupes – rizikos grupes siekiant padidinti šių grupių atsparumą viktiminėms situacijoms bei suteikti informacijos apie pagalbos sistemą. Nagrinėjant tėvų ir vaikų santykius viktimologiniu požiūriu, nusikalstamą veiką padariusio asmens (tėvo) ir aukos (vaiko) interakcija pasižymi ryšių specifika, paremta giminystės ar įvaikinimo santykiais, kuriuos išsaugoti svarbu nustačius viktiminį įvykį ir organizuojant prevenciją poviktiminiu laikotarpiu.

3.1.3. Vaiko teisinio statuso įgyvendinimo galimybės

Pirmasis oficialus tarptautinis dokumentas, skirtas vaiko teisių apsaugai, buvo paskelbtas 1923 m., o 1924 m. Tautų Lyga patvirtino Vaiko teisių deklaraciją, dar vadinamą Ženevos vaiko teisių deklaracija, kurioje buvo suformuluoti penki vaiko teisių reglamentavimo principai: turi būti sudarytos palankios materialinės ir dvasinės sąlygos vaikui normaliai vystytis; alkaną vaiką reikia pamaitinti, sergančiam, išsigandusiam vaikui padėti, teisės pažeidėją reikia perauklėti, našlaitį ar benamį priglauti ir jam padėti; ištikus nelaimei pirmiausia reikia padėti vaikui; sudaryti sąlygas, kad vaikas užsidirbtų pragyvenimui, ginti jį nuo bet kokių išnaudojimo formų; auklėjant vaiką reikia turėti omeny tai, kad jo gabumai turi būti nukreipti į darbą tėvynainių labui (Declaration of the Rights of the Child, 1923). Tai buvo pirmasis mėginimas atkreipti visuomenės dėmesį į vaikus, jų padėtį, apibrėžiant kai kurias vaiko poreikių tenkinimo, elgesio su juo gaires.

1959 m. lapkričio 20 d. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinė Asamblėja, atsižvelgdama į tai, kad vaikas yra fiziškai ir protiškausiai nesuabrendęs, bei jam nuo pat gimimo reikalinga priežiūra ir apsauga, paskelbė Vaiko teisių deklaraciją (Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai, 2000). Šios deklaracijos tikslas – sudaryti sąlygas, kad vaikai turėtų lai-

mingą vaikystę ir galėtų naudotis nustatytais teisėmis ir laisvėmis. Visi piliečiai yra raginami pripažinti, ginti ir gerbti vaikų teises, t. y. duoti vaikui viską, ką turi geriausio. Nors šios teisės buvo paskelbtos kaip universalios, tačiau vaikų teisėms užtikrinti to neužteko ir buvo priimtas atskiras dokumentas – Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Šis dokumentas patvirtino, kad vaikai – teisių turėtojai.

Vienas esminių pokyčių, lėmusių vaiko teisinio statuso kaitą ir mūsų visuomenės požiūrio į vaiką kaitos pradžią, įvyko 1992 m. sausio 8 d., kai Lietuva prisijungė prie 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (Žin., 1995, Nr. 60-1501). Konvencijoje vaikas pripažintas savarankišku teisės subjektu, jo teisės apibrėžtos atskirai nuo šeimos, dėl to atsirado galimybė autonomiškai vertinti vaiko poreikius ir interesus. Be to, konvencijoje numatytos prielaidos vaikui lygiavertiškai bendrauti su suaugusiuoju – teisė išsakyti savo nuomonę, dalyvavimo teisė. Vaikas įgijo ne tik teisių turėtojo statusą, bet ir galimybes dalyvauti įgyvendinant ir ginant savo teises bei interesus.

Įgyvendinant vaiko teises imta ne tik kvestionuoti elgesį su vaiku šeimoje ir visuomenėje – aktyvus vaiko statusas įgyvendinant savo teises įgalino pačius vaikus analizuoti tėvystės raišką, vertinti jos sėkmę. Tai liudija vaikų, kaip apklausos apie jų santykius su tėvais dalyvių, požiūrį į šeimose vykstančius socialinius reiškinius. Taigi, plečiasi tėvystės raiškos „užsakovų“ ratas – ne tik valstybė, atstovaujama įvairių institucijų, dalyvaujančių įgyvendinant vaiko teises, savivaldybių institucijos, nevyriausybines organizacijas, ugdymo institucijas, bet ir patys vaikai. Aktyvus vaikų dalyvavimas įvairiose apklausose ir, remiantis tomis apklausomis, atliekami tyrimai rodo pasikeitusį požiūrį į vaiką iš pasyvaus į aktyvų visuomenės narį ir savo gerovės kūrėją.

Teisinis subjektiškumas, kaip galimybė įgyti teises ir pareigas, būdinga ir fiziniams, ir juridiniams asmenims. Teisinis fizinių asmenų subjektiškumas įgyjamas gimstant (Žin., 2000, Nr. 74-2262). Iki 2000 m. galiojęs Santuokos ir šeimos kodeksas nenumatė vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, teisių – neturtinės ir turtinės vaiko teisės nebuvo atskirtos nuo jo tėvų neturtinių ir turtinių teisių, išskyrus alimentines tėvų pareigas vaikams, ir jos buvo pripažįstamos tik išvestinėmis iš tėvų teisių. Vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu tai reiškia, kad vaiko teisės buvo traktuojamos ir

vertinamos tėvų teisių kontekste neišskiriant vaiko teisių kaip savarankiškų, nepriklausančių nuo tėvų teisių ir interesų. Anot J. Stripeikienės (2003), tokios teisinės nuostatos, kai vaiko teisės buvo pripažįstamos tik kaip išvestinės iš jo tėvų teisių, iš esmės pažeidė principą, kad ką tik gimęs asmuo įgyja teisinį subjektiškumą ir tik dėl amžiaus buvo neigiama vaiko teisė būti savarankišku teisės subjektu. Dabar galiojančiame Civiliniame kodekse numatytos vaiko neturtinės teisės – teisė į orumą, garbę, ir turtingas teisės, kurias jis turi atskirai nuo tėvų. Kadangi subjektiškumas kaip teisinė prielaida įgyti teises ir pareigas yra abstraktaus pobūdžio, apibrėžiant subjekto teisių ir pareigų apimtį, taip pat ir teisinę galimybę jas įgyti, teisingiau kalbėti apie teisinį subjekto statusą (Stripeikienė, 2003).

Teisinis žmogaus statusas, įtvirtintas aukščiausios teisinės galios dokumente – Konstitucijoje, laiduoja pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms – teisę į gyvybę, laisvę, asmens neliečiamumą, orumą, privataus gyvenimo, nuosavybės neliečiamumą, minties, tikėjimo, žodžio laisvę ir jų apsaugą. Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių prigimtinis pobūdis reiškia, kad jos neatsiejamos nuo asmens, nepriklauso nuo asmens gyvenamosios ar buvimo vietos, kilmės, tautinio identiteto, religijos, socialinės padėties, išsilavinimo, amžiaus, lyties (Žin., 1992, Nr. 33-1014). Konstituciškai vaiko padėtis nesiskiria nuo suaugusiųjų, todėl socialinis vaiko statusas visuomenėje, požiūris į jį, kaip visuomenės narį, elgesys su juo taip pat neturėtų skirtis.

Atsiranda poreikis nagrinėti vaiko teisinio statuso įgyvendinimo problemas, tokias kaip pagarba vaiko nuomonei ir geriausių vaiko interesų principų įgyvendinimas, vaiko ir kitų asmenų interesų įgyvendinimo pusiausvyros paieška bei interesų prioritetų išskyrimas, vaiko galimybės dalyvauti įgyvendinant savo teises ir nustatant interesus, vaiko interesų turinio apibrėžtis. Vaiko interesų pirmenybės principas dažniausiai siejamas su Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatomis, tačiau vaiko interesų viršenybės principas vaiko globos atvejais buvo taikomas ir anksčiau. Antai, per antrąjį viduramžių Žydų teisės raidos etapą pagrindinis tėvų ir vaikų santykių principas, kad tėvas yra laikomas viršiausiu šeimos nariu visose srityse, įskaitant vaikų globą, Žydų įstatymuose buvo pakeistas aiškia taisykle: vaiko interesai yra svarbiausi (Kaplan, 2009).

Teisinis vaiko statusas apibrėžiamas amžiumi – paprastai 18 metų. Vaikai turi visas bendrąsias žmogaus teises ir laisves, tačiau atsižvelgiant į vaiko amžių, fizinę, emocinę, socialinę brandą, lemiančią vaiko interesus ir poreikius, teisės vaikui, palyginti su suaugusiaisiais, gali būti praplėstos arba apribotos (Sagatys, 2006). Vaiko fizinės, psichinės, socialinės raidos bruožai lemia ypatingus vaiko poreikius, todėl vaikai turi teisių, kurių neturi suaugusieji – teisę į globą, teisę būti auginamam savo tėvų, teisę bendrauti su broliais, seserimis, teisę sveikai vystytis, teisę išsakyti savo nuomonę ir būti išklaustyti su juo susijusiais klausimais ir kt.

Vaiko teisės apibrėžtos teisės aktuose ir atspindi vaiko augimo ir raidos prielaidas, apimančias ne tik fizinę ir protinę, bet sykiu dvasinę, kultūrinę, socialinę raidą. Vaiko teisės vienodai apibrėžtos ir galioja visiems teisinį vaiko statusą turintiems asmenims, nesvarbu, kokia vaiko sveikatos būklė, išsivystymo lygis, gabumai ar kitos savybės. Tačiau kiekvieno asmens unikalumas lemia skirtingus interesus, todėl vaiko teisių įgyvendinimas siejamas su prioritetiniu vaiko interesų apsaugos ir gynimo principu, reiškiančiu, kad priimant bet kokį sprendimą, susijusį su vaiku, vaiko interesai yra svarbiausi. Taigi, teisinis vaiko statusas siejamas su dviem teisinėmis kategorijomis – vaiko teisėmis ir vaiko interesais. Vaikas, būdamas teisių turėtoju, pats negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ir interesų, todėl kitiems asmenims, visų pirma tėvams, numatyta teisė ir pareiga įgyvendinti vaiko teises ir interesus.

Pareiga užtikrinti vaiko teises ir interesus peržengia šeimos ribas. Valstybės pareiga – pasirūpinti vaikų gerove, kurią atspindi geriausių vaiko interesų užtikrinimas, todėl valstybės vaidmuo pasireiškia vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo ir apsaugos reglamentavimu bei priežiūra. Nors valstybė pripažįsta autonomišką šeimos funkcionavimą ir saugo nuo bet kokio nepagrįsto kišimosi, be to, visuotinai sutariama, kad geriausia aplinka vaikui augti ir vystytis yra šeimoje (Collins et al., 2000; Uzdila, 2001; Lindsey, Martin, Doh, 2002), o tėvams suteikta prioritetinga teisė, palyginti su kitais asmenimis, auginti savo vaikus ir pareiga jais rūpintis, tačiau tėvams netinkamai įgyvendinant tėvų valdžią, t. y. pažeidžiant vaiko teises, ar veikiant priešingai / neveikiant vaiko interesais valstybės kišimasis į šeimą ne tik galimas, bet ir būtinas (Lind, 2008). Siekiant vaikų gerovės, anksčiau kelti klausimai *Kaip tai turi būti padaryta?* ir *Kaip vai-*

kai turėtų būti mokomi gyventi? keičiami klausimais Kieno interesai turėtų būti vertinami? ir Kas turėtų tą nuspręsti? (Smeyers, 2010). Sprendžiant vaiko gerovės klausimus, be valstybės, galima išskirti keletą suinteresuotųjų grupių, dalyvaujančių užtikrinant vaiko gerovę. Tai visuomenė, kuri aktyviai dalyvauja išsakydama savo požiūrį į vaiką, jo padėtį šeimoje ir visuomenėje, pritardama / nepritardama tėvystės raiškai ir modelio kaitai, išsakydama, kokių savybių tikimasi ugdant vaiką, idant šis galėtų atliepti visuomenės lūkesčius ir poreikius. Tėvai, augindami ir ugdydami vaiką bei turėdami pareigą įgyvendinti vaiko teises, taip pat suinteresuoti, kad būtų sudarytos sąlygos ir galimybės tai tinkamai padaryti. Ir pats vaikas, suprasdamas savo teises, gali pasinaudoti suteikta jam galimybe aktyviai dalyvauti jas įgyvendinant, o prireikus – ginant.

Sprendžiant pagalbos vaikui ir šeimai klausimus, laikomasi nuostatos, kad vaiko interesais jam geriausia gyventi su prigimtiniais tėvais (Harris, Courtney, 2003; Zeira, 2004), todėl pirmiausia vertinama galimybė išlaikyti šeimos vientisumą ir siekiama atkurti šeimos funkcionavimą, kad būtų įgyvendinti ne tik vaiko, bet ir kitų šeimos narių teisės ir interesai. Vadinasi, nors vaiko teisės ir interesai gali būti nustatomi atsietai nuo vaiko tėvų ar šeimos interesų, tačiau geriausių vaiko interesų užtikrinimas, kaip vaiko gerovę lemianti prielaida, priklauso nuo vaiko artimosios aplinkos būvio, t. y. tėvų ir kitų šeimos narių teisių ir interesų įgyvendinimo bei visos šeimos gerovės.

Kiekvienu konkrečiu atveju svarbu nagrinėti ir vertinti trejopus interesus – vaiko, kitų šeimos narių – tėvo, motinos, brolių, seserų ir visos šeimos interesus, pabrėžiant šeimos narių sąveikas ir šeimos kaip sistemos funkcionavimą. Analizuojant vaiko interesų įgyvendinimo prielaidas, svarbu įvertinti skirtingų vaiko interesų įgyvendinimo galimybes, t. y. ar skirtingi interesai, esant tam tikroms aplinkybėms, gali būti įgyvendinami visa apimtimi. Pavyzdžiui, vaiko, patyrusio agresiją šeimoje, interesai – išlaikyti šeimos ryšius, augti biologinių tėvų šeimoje ir kartu siekis užtikrinti saugumą gali būti nesuderinami, todėl būtina vertinti visas vaiko interesų grupes ir priimti sprendimą, grindžiamą svarbiausiais interesais. Šiuo atveju vaiko saugumas – kaip būtina vaiko gyvybę, sveikatą ir gerovę užtikrinanti sąlyga – yra svarbesnė už kitas.

Tėvų teisės ir pareigos tiesiogiai susijusios su vaiko teisėmis: vaiko teisių įgyvendinimas daugiausia priklauso nuo tėvų teisių ir pareigų vaikui įgyvendinimo, todėl iškyla atskirų asmenų teisių ir interesų įgyvendinimo dermės problema. Galima paminėti mūsų visuomenėje aktualų reiškinį – skyrybas, arba santuokos nutraukimą. Skyrybų prasmė čia suteikiama ne tik santuokos, bet ir partnerystės santykių nutraukimui, nes vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo požiūriu svarbus ne vaiko tėvų tarpusavio statusas, o vaiko santykis su tėvais. Ir vienu, ir kitu atveju skyrybos reiškia suaugusiojo naudojimąsi teise nutraukti ryšį ir laisvę rinktis kitokį gyvenimo būdą. Jei santuokoje ar partnerystėje gimė vaikas, tai, išskyrus tuos atvejus, kai vaikui šeimoje nesaugu, jis patiria agresiją, yra neprižiūrimas, jam gresia pavojus ir pan., vaiko interesas yra gyventi su abiem tėvais. Taigi, skyrybų atveju susiduria dviejų grupių interesai – tėvo / motinos ar abiejų vaiko tėvų interesas nutraukti santuoką ar partnerystės ryšį, o vaiko interesas – išsaugoti tą ryšį, kad jis galėtų pasinaudoti galimybe būti užaugintas abiejų tėvų.

Nors Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 straipsnyje išreikšta nuostata, kad imantis bet kokių su vaiku susijusių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai (Žin., 1995, Nr. 60-1501), priimant sprendimą dėl skyrybų, prioritetas teikiamas tėvų interesui pasirinkti gyvenimo būdą, o ne vaiko interesui gyventi su abiem tėvais. Santuokos nutraukimo atveju į vaiko interesus atsižvelgiama tik nustatant vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, sprendžiant klausimą dėl vaiko išlaikymo ir bendravimo su kitu tėvu, t. y. sprendžiant su skyrybų padariniais susijusius klausimus, tačiau pačiam sprendimui priimti – nutraukti santuoką ar ne, vaiko interesai neturi reikšmės.

Kai kuriais atvejais įgyvendinti ir vaiko, ir tėvų interesus sunku dėl ypatingų vaiko poreikių ir specifinių interesų, kurie lemia, kad prioritetą teikiant vienų asmenų interesams įgyvendinti pažeidžiami arba nepakanamai įgyvendinami kitų asmenų interesai. Daug diskusijų sukėlė augimo slopinimo taikymo vaikams, turintiems didelę negalią, strategija siekiant palengvinti tėvams tokių vaikų priežiūrą ir didinant vaikų integracijos į visuomenę galimybes (Wilfond et al., 2010). Augimo slopinimas estroge-

nais padeda sumažinti vaiko ūgį maždaug nuo 165 cm iki 140 cm. Gydytas taip pat apima gimdos ir krūtų pašalinimą mergaitei siekiant išvengti problemų dėl menstruacijų ir galimo seksualinio išnaudojimo. Nuomonės dėl augimo slopinimo taikymo išsiskyrė. Tokio gydymo šalininkai teigė, kad augimo slopinimas sudaro galimybes ne tik šeimai geriau pasirūpinti neįgalium vaiku, bet kartu ir pačiam vaikui aktyviau dalyvauti visuomenės gyvenime. Tačiau neįgalūs žmonės augimo slopinimą vertina kaip neįgalųjų teisių ir laisvių pažeidimą bei medikų ir šeimų nepagarbą jiems, nenorą sudaryti tinkamas sąlygas. Jų nuomone, visuomenė turėtų pasirūpinti neįgaliesiems tinkamų gyvenimo sąlygų sudarymu, o ne versti neįgalius asmenis, taikydama augimo slopinimą, prisitaikyti dėl visuomenės patogumo. Šiuo atveju susiduria dviejų grupių teisės ir interesai – tėvų, besirūpinančių sunkią negalią turinčiu vaiku, interesas siekti veiksmingesnės ir lengvesnės vaiko priežiūros ir neįgalaus vaiko teisė į kūno neliečiamumą, orumą ir nediskriminavimą.

Skiriamos *kietoji* ir *švelnioji* vaiko interesų pirmenybės principo įgyvendinimo strategijos (Crowe, Toohey, 2009). Vadovaujantis *kietąja* strategija, vaiko interesams teikiama pirmenybė prieš kitų asmenų interesus. Šiuo atveju tėvų interesai nenagrinėjami, nes vaiko interesai visuomet turi prioritetą prieš tėvų interesus tarsi siūlant tėvams nepaisyti savo interesų. Toks požiūris vienos grupės – vaikų – interesus iškelia aukščiau už kitų grupių interesus, todėl sprendimas laikytis *kietosios* strategijos turi turėti svarų pagrindą. Priimant sprendimą išimtinai vadovaujantis vaiko interesais, kyla pavojus sumenkinti tėvų ir kitų šeimos narių, pavyzdžiui, kitų vaikų interesus, bei pažeisti jų teises. *Švelnioji* strategija siūlo vadovautis lygių teisių ir interesų principu. Tai reiškia, kad jei nėra ypatingų aplinkybių, visų asmenų interesams turi būti teikiama vienoda reikšmė, todėl svarbu išnagrinėti visų susijusių asmenų interesus ir, juos įvertinus, priimti sprendimą. Toks požiūris, anot autorių, neprieštarauja galimybei vaiko interesus vertinti išskirtinai ir vaiko interesams suteikti daugiau reikšmės, tačiau užkerta kelią vaiko interesams suteikti absoliučią pirmenybę prieš kitų asmenų interesus. Laikantis *švelniosios* strategijos, nustatant vaiko ir kitų asmenų interesus, vertinamos interesų įgyvendinimo pasekmės ir siekiama, kad vieno asmenų interesų įgyvendinimas smarkiai nepablogintų kitų asmenų padėties ar nesutrikdytų šeimos funkcionavimo ir būtų

pasiekta interesų įgyvendinimo pusiausvyra, lemianti ne tik vaiko, bet ir visos šeimos gerovę.

Svarbus vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo principas yra pagarba vaiko pažiūroms. Jis pabrėžia vaiko, kaip aktyvaus tesės subjekto, statusą dalyvauti priimant sprendimus su juo susijusiais klausimais ir prirėikus ginti savo teises. Šia nuostata vaikas pripažįstamas lygiaverčiu sąveikos dalyviu, turinčiu teisę išreikšti savo nuomonę, pažiūras. Ir valstybei, ir suaugusiesiems numatyta pareiga užtikrinti vaiko dalyvavimo teisę, sužinoti vaiko pažiūras ir deramai į jas atsižvelgti (Manful, McCrystal, 2010), nors amžiaus riba, nuo kada vaikas turi teisę reikšti savo pažiūras, nėra nustatyta. Vadinasi, asmenys, dalyvaujantys įgyvendinant vaiko teises, turi pareigą įgalinti vaiką aktyviai dalyvauti, priešingu atveju, ignoruojant vaiko dalyvavimo principą, vaiko teisės nebus tinkamai įgyvendinamos. Vaiko nuomonė šiuo atveju yra priemonė, padedanti nustatyti ir įgyvendinti vaiko teises ir interesus.

Jeigu vaiko ir suaugusiųjų požiūriai nesutampa, kyla klausimas, kurios nuostatos yra esminės priimant sprendimą, – paternalistinės – kai suaugusysis geriau žino, kas vaikui geriausia, ar vaiko dalyvavimo, kai vaiko nuomonė yra esminė sprendžiant bet kokį su vaiku susijusį klausimą (Tamutienė, 2004). Paternalistinis požiūris pabrėžia vaikų pažeidžiamumą, silpnumą, dėl to ypač svarbus tampa tėvų vaidmuo rūpinantis vaikais ir įgyvendinant jų teises. Tačiau iškyla pavojus, kad vyraujant paternalistiniam požiūriui vaiko vaidmuo įgyvendinti savo teises ir interesus bus nuvertintas. A. Juodaitytės ir R. Palubaitytės (2007) atlikto tyrimo duomenimis, tėvai nėra pasirengę suvokti vaiką kaip subjektą, turintį pasirinkimo laisvę, – prasminis kontekstas dažniausiai yra „aš ir mano vaikas“, o ne „aš“ ir „vaikas“. Kito tyrimo duomenimis, suaugusieji dažniausiai savavališkai siekia įgyvendinti geriausius vaiko interesus, t. y. neatsižvelgdami į pačių vaikų nuomones ir vertinimus (Jonynienė, 2009). Tai verčia abejoti, ar ignoruodami vaiko nuomonę tėvai gali nustatyti vaiko interesus. Teismo procese vaiko nuomonė taip pat nėra tokia svarbi kaip suaugusiojo (Bilson, White, 2005). Galima teigti, kad tėvai išlaiko savininkišką požiūrį į vaiką nepripažindami jo, kaip teisių turėtojo, vertės. Tokie santykiai ne tik neišlaiko lygiaverčio ir pagarbaus požiūrio į vaiką, bet atsiranda diskriminacijos prielaidos.

Pabrėžiant priešingą paternalistiniam – vaiko dalyvavimo požiūrį, siekiama suteikti vaikui galių ir kartu mažinti tėvų įtaką jam. Tačiau kraštutiniu atveju toks požiūris sumenkina tėvo / motinos vaidmenį vaiko gyvenime sukurdamas prielaidas pažeisti tėvo / motinos teises, o vaikams – manipuliuoti savo teisėmis, kai tėvų sprendimai nedera su jų nuomone. Yra ir trečia galimybė – derinti abu požiūrius ir, atsižvelgiant į vaiko amžių ir gebėjimus, įvertinti aktyvaus jo dalyvavimo galimybes konkrečiu atveju. Įgyvendinti teisinį vaiko statusą įmanoma tik esant lygiaverčiams santykiams su vaiku, pabrėžiant jo dalyvavimo ir nuomonės svarbą. Tai reiškia, kad svarbu ne tik sudaryti sąlygas vaikui išsakyti nuomonę ir ją išklausti, bet išklausti ir vaiką, t. y. jį išgirsti. Kitas žingsnis – ar atsižvelgti į vaiko išsaktą nuomonę – priklausys nuo to, kiek nuomonė pagrįsta vaiko supratimu, socialine branda, gebėjimu prisiimti atsakomybę.

Vaiko galimybė dalyvauti savo paties apsaugos procese ar išsakyti nuomonę dėl savo poreikių, interesų ar kitu klausimu visų pirma priklauso nuo to, *ar ir kaip* sudaromos sąlygos vaikui išsakyti nuomonę. Tolesnis žingsnis – ar atsižvelgti į vaiko nuomonę, priklauso nuo vaiko brandos ir išsakyto turinio vertinimo, kurį atlieka suaugusieji. Priimant sprendimą dėl geriausių vaiko interesų, išklausančiam vaikui nuomonę, visuomet siūloma atsakyti į šiuos klausimus: kas ir kaip sprendžia dėl geriausių vaiko interesų ar vaiko gerovės; kokiomis prielaidomis remiamasi priimant sprendimą; kokios galimybės sudarytos aiškiai, atvirai ir visiškai užginčyti prielaidas, kuriomis remiamasi; ar, nustatant empirinius faktus ir normatyvinius reikalavimus, aiškiai išskiriama, kas vaikui yra blogiausia ar geriausia; kaip nustatoma vaiko branda; ar tie patys asmenys priima sprendimą ir dėl vaiko brandos, ir dėl to, kas vaikui geriausia; kokiais kriterijais vertinama vaiko branda; ar vaikas turi demonstruoti brandą, kurios tikisi dauguma suaugusiųjų; kaip išlaikoma pusiausvyra priimant sprendimą dėl geriausių interesų, kai vaiko nuomonė prieštarauja jo interesams; kaip vaiko nuomonė veikia sprendimą dėl geriausių interesų; kaip nustatoma vaiko nuomonė ir kaip jai atstovaujama (Archard, Skivenes, 2009).

Teisės aktuose įtvirtinta bendra nuostata, kad tėvai yra savo neveiksmų nepilnamečių vaikų atstovai pagal įstatymus, išskyrus tėvus, pripažintus neveiksmiais teismo sprendimu (Žin., 2000, Nr. 74-2262). Atstovavimą vaiko teisėms galima nagrinėti siaurąja ir plačiąja prasmėmis. Siaurąja

prasmė atstovavimo vaiko teisėms ir interesams samprata apima tėvų ar kitų teisėtų vaiko globėjų (rūpintojų) veiksmus bei įstatyme numatytą valstybės ir savivaldybės institucijų atstovų veiksmus atstovaujant vaiko teisėms, ginant viešąjį interesą. Be pagrindinių vaiko atstovų – tėvų ir kitų asmenų, kuriems nustatyta vaiko globa ar rūpyba, paminėtinos profesinės grupės – auklėtojai, mokytojai, socialiniai pedagogai, socialiniai darbuotojai, sveikatos priežiūros, teisėsaugos ir kitų grupių atstovai, kurių profesinė veikla tiesiogiai arba tik tam tikrais apibrėžtais atvejais susijusi su vaiku. Pavyzdžiui, viena iš Vaiko teisių apsaugos institucijos (skyriaus) paskirčių yra atstovauti vaiko teisėms ir teisėtiems interesams ir ginti juos teisės aktų nustatyta tvarka (Žin., 2009, Nr. 145-6437), socialiniam pedagogui taip pat numatyta teisė atstovauti vaiko teisėms švietimo ar globos įstaigoje ir už jos ribų (Žin., 2011, Nr. 14-628).

Atstovavimas vaikui siejamas su sprendimų, kurie atitinka geriausius vaiko interesus, priėmimu. Atstovavimą vaikui vertinant agresyvaus, netinkamo elgesio su vaiku prevencijos požiūriu, siūloma išplėsti atstovavimo vaikui sampratą ją taikant ne tik tam tikrais, teisės aktuose apibrėžtais, atvejais, bet ir kasdieniame gyvenime. Vaiko tėvai kiekvieną dieną priima sprendimus, susijusius su vaiku, todėl svarbu, kad priimami sprendimai ir su jais susiję veiksmai taip pat atitiktų geriausius vaiko interesus. Kai atstovaujama vaikui tam tikrose institucijose, priimant sprendimą, be tėvų ar kitų teisėtų atstovų, paprastai dalyvauja kiti kompetentingi asmenys, pavyzdžiui, sveikatos priežiūros specialistai, kurie prireikus gali suteikti informaciją priimant geriausią vaikui sprendimą. Kur kas svarbiau, kad vaikui būtų deramai atstovaujama kasdieniame jo gyvenime, kai tėvai priima su vaiko priežiūra, auklėjimu susijusius sprendimus, kad tėvų veiksmuose neatsirastų vietos agresijai, netinkamam elgesiui su vaiku.

Vaikui atstovaujantis asmuo yra atsakingas už vaiko interesų bei jo suformuotos nuomonės geriausią atstovavimą (Bilson, White, 2005). Atstovavimas vaikui apima ne tik vaiko interesų turinio nustatymą, bet ir tarpininkavimą perteikiant paties vaiko nuomonę. Akivaizdu, kad imperatyvus reikalavimas, jog vaiko nuomonė turi būti išklausyta, nesvarbu, kiek vaikui metų, tačiau į ją atsižvelgti tik jeigu tai neprieštarauja vaiko interesams, yra nepakankamas sprendžiant ginčą, kai vaiko ir tėvų ir vaiko ar kitų asmenų nuomonės dėl to, kas vaikui geriausia, išsiskiria. Tokiu atveju

galutinį sprendimą paprastai priima suaugusieji (tėvai, auklėtojai, mokytojai, socialiniai pedagogai, teisėjai ir pan.), vadinasi, vaiko teisių įgyvendinimas priklauso nuo suaugusiųjų dispozicijos. Taigi, galime daryti išvadą: nors teisinis vaiko statusas yra pasikeitęs ir autonomiškos jo teisės apibrėžtos, vaiko teisių ir interesų įgyvendinimas iš esmės priklauso nuo suaugusiųjų valios, o vaiko dalyvavimo teisė yra deklaratyvi, nes net jeigu vaikas ir įtraukiamas į klausimo svarstymo bei sprendimo priėmimo procesą, galutinis sprendimas priklauso nuo suaugusiųjų nuostatų. Nekvestionuojama galimybė patiems vaikams įgyvendinti savo teises numatyta tik keliais atvejais – pavyzdžiui, įvaikinant dešimties metų vaiką būtinas rašytinis jo sutikimas (Žin., 2000, Nr. 74-2262). Tačiau ir šiuo atveju kyla abejonių, ar toks vaiko sprendimas visada dera su geriausia jo interesais dėl galimybės vaiku manipuliuoti, daryti įtaką jo nuomonei ar jo paties gebėjimo įvertinti visas įvaikinimo aplinkybes ir sąlygas.

Taigi, vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo problemos siejamos su suaugusiųjų – visų pirma tėvų – požiūriu į teisinį vaiko statusą. Jei vaikas nelaikomas lygiaverčiu sąveikos dalyviu, tėvai išlaiko savininkišką požiūrį į vaiką, vaiko teisės ir interesai nevertinami atskirai nuo šeimos ar tėvų interesų, o vaiko dalyvavimas priimant jam svarbius sprendimus ignoruojamas. Vaiko teisių ir interesų įgyvendinimas priklauso ne tik nuo tėvų teisių ir pareigų vaikui, bet ir nuo tėvų interesų įgyvendinimo, todėl kai kuriais atvejais, įgyvendinant vienu šeimos narių teises ir interesus, pažeidžiamos ar nepakankamai įgyvendinamos kitų šeimos narių teisės ir interesai ar net sutrinka šeimos funkcionavimas.

Reikalavimas atsižvelgti į vaiko interesus reiškia, kad imantis bet kurių su vaiku susijusių veiksmų reikia atsižvelgti į tai, kas vaikui geriausia. Šio principo taikymo sritis labai plati ir numato įpareigojimą išnagrinėti vaiko interesus ir į juos atsižvelgti. Vaiko interesai, kitaip nei teisės, kurios yra apibrėžtos teisės aktuose ir galioja visiems vaikams, yra individualūs, todėl iškyla interesų turinio apibrėžties problema – kas yra interesai ir kaip juos nustatyti.

Interesas – sudėtinga sąvoka dėl jos kriterijų išskyrimo ir galimybės ją pritaikyti apibrėžiant konkretaus asmens intereso turinį. Tikslas nagrinėti intereso sampratą susijęs su vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo galimybėmis bei atstovavimu vaiko interesams. Anot E. Krivkos (2007), teisės

teorijoje intereso samprata siejama su dviem tarpusavyje susijusiomis kategorijomis – objektyviuoju ir subjektyviuoju interesu. Interesas, kaip objektyvi kategorija, atspindi asmens arba grupės padėties visuomenėje objektyviai egzistuojančius socialinius poreikius, todėl nepriklauso nuo individo sąmonės. Objektyviosios intereso kategorijos kriterijus lemia visuotinai priimtini socialiniai poreikiai, dėl kurių iš esmės sutariama ir kuriuos galima nustatyti. Vadinasi, objektyviąją intereso pusę galima nustatyti atsietai nuo asmens, išsiaiškinus tik tam tikras jo charakteristikas – amžių, lytį ir kitas, tokias kaip vaiko sveikata, ypatingi gabumai ir pan. Jas žinant būtų galima objektyviai įvertinti vaiko poreikius ir, jais remiantis, spręsti apie vaiko interesų objektyviąją pusę. Objektyvųjų interesą lemia visuomenės raidos lygmuo, nuo jo priklauso, kas yra svarbu jos nariui, kokios sąlygos laikomos būtinomis asmens būčiai užtikrinti minimaliu lygiu.

Kita intereso kategorija – subjektyvi, atspindi paties subjekto, t. y. konkretaus vaiko, įsisažmonintą būklę. Subjektyviojo intereso nustatymas grindžiamas nuostata, kad asmuo geriausiai žino, kas jam svarbu, todėl jis yra geriausias savo interesų vertintojas. Ne kas kitas, tik patys vaikai savo subjektyviu vertinimu gali geriausiai atsakyti, kokia veikla yra tinkamiausia jų individualioms galioms atskleisti (Maslow, 2011). Teisės aktuose įtvirtinta imperatyvi nuostata išsiaiškinti vaiko nuomonę, nesvarbu, kokio jis amžiaus: kai sprendžiamas bet koks su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklaustas tiesiogiai, o jei tai neįmanoma, – per atstovą; priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams (Žin., 2002, Nr. 36-1340). Vadinasi, svarbu sudaryti tinkamas sąlygas vaiko nuomonei išsakyti, kad ji būtų įsisažmoninta ir išsakyta laisva valia, be prievartos ir įtakos. Aktualus klausimas, kaip suderinti du įsipareigojimus, – išsiaiškinti vaiko interesus ir deramai atsižvelgti į vaiko nuomonę (Archard, Skivenes, 2009). Teisės akte numatyta prielaida, kad vaiko nuomonė gali prieštarauti jo interesams. Tai reiškia, kad vaiko nuomonės išsakymas, kaip galimybė sužinoti subjektyvųjų interesą, priklauso nuo suaugusiųjų valios ir noro įsiklausyti į vaiką. Jei vaiko nuomonė nors ir išklausoma, tačiau ignoruojama, vaiko vaidmuo netenka prasmės. Kita vertus, vaiko dalyvavimo principas, nors ir numato prievolę išsiaiškinti vaiko intereso subjektyviąją kategoriją, tačiau galutinis sprendimas priklauso nuo su-

augusiųjų nuostatų, atspindinčių objektyviosios intereso pusės turinį, jų patirtį, vertybines nuostatas, požiūrį į tam tikrą reiškinį ir pan., dėl kurių suaugusieji ne visuomet supranta vaiko poziciją.

Objektyviai egzistuojantis poreikis – tai intereso prielaida (Krivka, 2007), todėl priimant sprendimą, kuris geriausiai atitiktų vaiko interesus, reikšmingi visi požymiai, apibūdinantys vaiko būtį mikro-, mezo- ir makrolygmenimis. Kiekvienu konkrečiu atveju nustatomas asmeninis interesas, vadinasi, ir intereso įgyvendinimo būdai taip pat yra individualūs. Kiekvieno atvejo nepakartojama požymių visuma lemia poreikį ieškoti galimybių pasiekti galutinį intereso įgyvendinimo rezultatą – intereso patenkinimą. Tačiau jei sprendimas buvo grindžiamas tik objektyviuoju interesu, nes vaikas negalėjo išsakyti savo nuomonės arba jo nuomonė prieštaravo jo paties interesams, vertinimas, *ar* interesas patenkintas ir *kaip*, priklauso suaugusiesiems, o vaiko dalyvavimo principas yra neįgyvendintas.

Interesas susijęs su poreikiu (Legauskas, 2004; Jurka, 2009; Spruogis, 2011). Kyla probleminis klausimas – kur yra takoskyra tarp poreikių ir interesų. E. Krivka (2009) teigia, kad intereso turinį sudaro tai, kas yra objektyviai būtina žmogaus, grupės, visuomenės gyvenimui ir raidai, jų poreikių tenkinimui, o objektyvusis interesas visada atitinka konkrečius poreikius. Interesas gali būti užtikrinamas ir ne intereso turėtojo veiksmais (Spruogis, 2011), todėl jei vaiko nuomonės išsakymas yra neįmanomas arba jo nuomonė prieštarauja jo interesams, priimant sprendimą dėl to, kas vaikui yra geriausia, į ją neatsižvelgiama, vaiko interesų turinys grindžiamas tik objektyviuoju interesu, t. y. vaiko poreikių nustatymu.

Nustatant vaiko poreikius, vertėtų skirti tris poreikių grupes. Viena susijusi su bendrais poreikiais, būdingais visiems individams, pasižyminčiais tam tikra visuma požymių, kurie priklauso nuo amžiaus, lyties, socialinių, religinių, kultūrinių veiksnių ir pan. Antra, individualūs arba specialūs poreikiai, būdingi konkrečiam vaikui, pavyzdžiui, socialiniai ryšiai, charakterio bruožai, persirgtos ligos ir pan. Trečia, poreikiai, atsiradę dėl tam tikro potyrio, pavyzdžiui, patirtos agresijos. Akivaizdu, kad išvardytų trijų grupių poreikius nustatyti vien remiantis objektyviais kriterijais gana sunku. Kai kurie poreikiai gali atsiskleisti kaip subjektyvusis interesas, pa-

vyzdžiui, vaiko išgyvenimai, jausmai agresyvius veiksmus atlikusiam asmeniui, saugumo jausmas ir pan. Antai vaikas gali turėti interesą apginti smurtavusį prieš jį asmenį bijodamas keršto ir taip siekdamas patenkinti saugumo poreikį. Taigi, interesas susijęs su poreikiu, tačiau netapatas jam, todėl, nustatant vaiko interesus, svarbu neapsiriboti tik objektyviai nustatomais vaiko poreikiais.

Interesai yra platesnė sąvoka negu poreikis, nes apibrėžia ne tik būtinas vaiko gyvenimo sąlygas, bet ir apima vaiko raidos bei saviraiškos galimybes ateityje (Kairienė, Jekaitytė, 2010). Vaiko, kaip ir kiekvieno suaugusiojo, interesai turi savybę kisti. Interesų kaita siejama su aplinkos kaita ir keliamų reikalavimų žmogaus gyvenimui ir raidai pokyčiais. Be aplinkos įtakos, vaiko interesai kinta ir jo raidos požiūriu. Vaiko, kitaip nei suaugusiojo, raida yra intensyvesnė, todėl, nustatant vaiko interesus, į vaiko raidos pokyčius būtina atsižvelgti įvertinant jo raidos ypatumus. Nusakant objektyviojo intereso turinį, galima tik numatyti bendras, kiekvienam vaikui augti ir vystytis būtinas sąlygas, atspindinčias jo poreikius – sveika ir saugi aplinka, asmens neliečiamybė, stiprūs socialiniai ryšiai (su tėvais, artimaisiais, draugais), galimybė mokytis, ilsėtis, žaisti, lavinti gebėjimus, save aktualizuoti, išsaugoti žmogišką orumą, laisvai reikšti pažiūras ir pan., tačiau kiekvieno asmens unikalumas lemia tik jam būdingą interesų turinį, o šį – konkretūs asmeniniai ir aplinkos bruožai, kuriuos nustatyti galima tik dalyvaujant pačiam asmeniui. Taigi, vaiko interesų turinio nustatymo problemos siejamos su subjektyviojo intereso nustatymo galimybėmis: jei nustatant vaiko intereso turinį vaikas negali išsakyti savo nuomonės, jam nesudaroma tokia galimybė arba jo nuomonė prieštarauja jo interesams, tuomet vaiko intereso turinys grindžiamas tik objektyviuoju interesu, t. y. nustatomi tik vaiko poreikiai, kurie yra tik interesų turinio prielaida, tačiau visiškai jų neatspindi.

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko teisinio statuso samprata visų pirma aktuali asmenims, atsakingiems už vaiko teisių ir interesų įgyvendinimą. Vaiko teisinio statuso įprasminimas savaime tampa tėvų agresyvaus elgesio su vaikais prevencijos prielaida, nes jokie agresijos elementai vaiko atžvilgiu nedera su jo teisių ir interesų įgyvendinimu.

3.2. Edukacinės prielaidos

3.2.1. Tėvų prusinimas – ugdomųjų nuostatų kaitos galimybės

Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevenciniam poveikiui išreikšti pasirinkta tėvų prusinimo sąvoka. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (2011) žodis *prusinimas* kildinamas iš veiksmazodžio *prusti* – gerai augti, tarpti, šviestis, lavintis. Apie tėvų prusinimo, dar kitaip vadinamo motinų *pedagoginimo*, poreikį rašė J. Vabalas-Gudaitis (1937). Anot autoriaus, svarbu mažinti motinų ir vaikų nesusipratimus, suprasminant motinų pareigas, susąmoninant auklėjimo darbus. Šiuolaikiniame šeimos, kaip ugdomosios aplinkos, kontekste, be motinos vaidmens, kaip lygiavertis pabrėžiamas ir tėvo vaidmuo, o tėvų prusinimo svarba, padedant tėvams plėtoti ir tobulinti savo, kaip prigimtinių vaiko ugdytojų paskirtį, išlieka aktuali. Autoriai, siekdami išreikšti tėvų tobulinimosi poreikį, pabrėžė tėvų pedagoginės kultūros kėlimą (Leliūgienė, 1997; Miškinis, 2003), pedagoginį tėvų švietimą (Leliūgienė, Simanavičiūtė, 2010). Pasak I. Leliūgienės ir G. Simanavičiūtės (2010), pedagoginis tėvų švietimas – tai suaugusiųjų mąstymą veikiantis reiškinys, aktyvi, kryptinga edukacinė veikla, siejama su sąmonėjimu, tinkamu savo, kaip ugdytojo, vaidmens suvokimu, gebėjimu konstruktyviai mąstyti, elgtis, konkrečių kompetencijų įgijimu. Autoriai, kalbėdami apie tėvų pedagoginių kompetencijų tobulinimą atliekant tėvo / motinos socialinį vaidmenį, išskiria dvi pagrindines veiklos kryptis – ugdomosios tėvų ir vaiko sąveikos tobulinimas ir požiūrio į vaiką kaita.

Nagrinėjant edukacines agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais problemas sprendimo galimybes, remiamasi pagrindinėmis humanistinės filosofijos koncepcijomis – veikla, tobulėjimu ir atsakomybe. Šiuolaikinėje humanizmo koncepcijoje žmogaus tobulėjimo prielaida išreiškiama kūrybiškumu, aktyvumu, savęs įtvirtinimu, aktyviu mąstymu, atitinkančiais galutinį ugdymo (-si) tikslą. Šiuolaikinė filosofija, dar vadinama naujuoju antropocentrizmu arba naujuoju subjektyvumu, grindžia žmogaus buvimo jo paties sukurtame pasaulyje prasmę per veiklą, kūrybą, pažinimą (Morkūnienė, 2004), kaip žmogaus saviraiškos, saviaktualizavimo ir tobulėjimo prielaidą. Galimybės tobulėti aplinkybė turėtų būti vertinama kaip

esminis argumentas prieš agresijos vartojimą vaikams šeimoje, nes vaiko tobulėjimas bei galutinio ugdymo (-si) tikslo – saviraiškos, savęs aktualizavimo įgyvendinimas neįmanomi esant agresijai. Savęs aktualizavimas – žmogaus troškimas įprasminti save, polinkis aktualizuoti tai, kas potencialiai yra (Maslow, 2006). Be to, nagrinėjamoju atveju galėjimas tobulėti turėtų tapti viena iš prevencijos prielaidų skatinant keistis ir prigimtinis, ir institucinius ugdymo veikėjus, ir visuomenę, ir valstybę.

Aktuali tampa ir veiklios asmenybės kategorija, nes vertinama atsakomybė už poelgius, t. y. veiklą. Centrinė ir vyraujanti šiuolaikinės humanistinės filosofijos atsakomybės sąvoka, pereidama į platesnį lygį nuo atsakomybės už save į atsakomybę už kitą, asmeniui suteikia ne tik gerų paskatų būti atsakingam prasmę, bet realiai būti pasirengusiam atsakomybei ir veikti atsakingai. Taigi, atsakomybės idėja nepalieka galimybės likti neutraliems, t. y. abejingiems, problemai arba perkelti atsakomybę kitiems. Veiklos sąvoka labiausiai apeliuoja į teisinę sąmonę ir aktyvumą. Savo ruožtu atsakomybės idėja aktyvina tobulėjimo galimybę siekiant artumo, kuris pasireiškėtų kaip nauja šiuolaikinio socialinio gyvenimo kokybinė išraiška – tarpusavio ryšių bei paramos struktūra.

Vaikų ugdymas šeimoje priklauso nuo ugdomosios šeimos galios ir tėvų supratimo (Bajoriūnas, 1995). Tėvų supratimas apie vaikų ugdymą dažniausiai grindžiamas asmenine patirtimi (Титаренко, 1972; Gelles, 1979; Адомавичене, 1980; Wind, Silvern, 1994; Cigno, Burke, 1995; Jusienė, 2006; Aramavičiūtė, Martišauskienė, 2008; Simons, Wurtele, 2010), nežinant alternatyvos. Ugdomąją galią lemia tėvų nuostatos vaiko atžvilgiu, nuo kurių priklauso elgesys su vaiku. Darnūs, partneriški santykiai, tėvų sąveika su vaikais yra reikšmingi matrimonialinių nuostatų kriterijai (Uzdila, 2008).

A. Suslavičius (2006) *nuostatą* apibrėžia kaip asmenybės ar grupės subjektyvią poziciją socialinių reiškinių ir objektų atžvilgiu; skirtingos žmonių nuostatos lemia, kad į tą patį socialinį dirgiklį žmonės reaguoja skirtingai. Problema ta, kad ugdomosiose tėvų nuostatose ne visuomet išlaikomas pozityvus santykis su vaiku – tai ir lemia agresyvų elgesį su vaiku (Dube et al., 2005; May-Chahal, Cawson, 2005; Borse et al., 2008; Protect the ones..., 2012).

Kaip teigia J. Laužikas (1993), tėvų, kaip tiesioginių prigimtinių ugdytojų, parenkamos ugdymo priemonės yra tėvų kultūrinio būvio ir gyvenamųjų sąlygų atspindys, todėl vaikai perima savo tėvų elgesio su jais modelį ir taiko bendraudami su aplinkiniu pasauliu, taip pat ir su savo vaikais ateityje (Žukauskienė, Malinauskienė, 2003; Clark, 2004; Ramanauskienė, Valantinas, Endriulaitienė, 2004; Jusienė, 2006; Aramavičiūtė, Martišauskienė, 2008; Simons, Wurtele, 2010). Tėvai nepakankamai vertina savo, kaip vaikų būsimos tėvystės mokytojų, svarbą. Išmoktas modelis tampa esmine orientacija įgyvendinant tėvo / motinos vaidmenį net ir tuomet, kai išmoktą modelį asmuo stengiasi paneigti – stengiasi su savo vaikais nesielgti taip, kaip su juo elgėsi jo paties tėvas (Kaučikienė, Švedaitė-Sakalauskienė, 2007). „Visi šeimoje kultivuojami veiksmai turi sąmoningąjį elementą ir todėl veikia jos narių psichiką – didina ar mažina jos sveikumą“ (Uzdila, 2001, p. 100). Čia ryškėja ypatinga tėvų atsakomybė už savo, kaip tėvų, elgesio modelio perdavimą vaikui, o per juos ir kitoms kartoms.

Vaiko gimimas šeimoje ir buvimas joje iki jis pats galės savarankiškai gyventi, siejamas su vaiko auginimu, globa, auklėjimu, rengimu suaugusiojo gyvenimui, socializacija. Vaikų ugdymas yra pagrindinė šeimos funkcija, kuri apibrėžia tėvų santykį su vaiku, o ją įgyvendinti įmanoma tik esant pozityviai tėvų ir vaiko sąveikai. Tėvų ir vaiko sąveika kyla ne tik iš tėviškų jausmų, grindžiamų meile, globa, prierašumu, ir atliekamu socialiniu vaidmeniu, bet yra kildinama iš vaiko poreikių – globos, saugumo, artumo, palaikymo, meilės – ir vertinama per valstybės ir visuomenės tėvų teisių bei pareigų ir vaiko teisių pripažinimą, reguliavimą ir reglamentavimą.

Tėvų ir vaiko santykius determinuoja ugdomosios tėvų nuostatos vaiko atžvilgiu. Jeigu šios nuostatos yra paremtos bausme bei agresija, tai tarp tėvų ir vaiko nelieka pozityvių santykių ir lygiaverčio bendravimo. Dažniausiai minima tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais raiškų – bausmės, taikomos kaip elgesio kontrolės metodas (Ivanauskienė, 2002; Clark, 2004; Jusienė, 2006; Stonkuvienė, 2007; Liobikienė, 2009). Bausmės, laikomos elgesio kontrolės metodu ir būtina elgesio valdymo dalimi (Žukauskienė, 2012), kai kada įgyja agresyvumo elementų, todėl vertos išsamesnio aptarimo.

Edukologijoje bausmė įvardijama kaip pedagoginio poveikio, auklėjimo priemonė, kuria asmeniui, pažeidusiam bendro gyvenimo normą, sukeliama nemalonūs išgyvenimai (Jovaiša, 2007). Psichologijoje bausmė suprantama kaip išorinė reakcija į asmeninių, visuomenėje priimtų elgesio taisyklių pažeidimus, pasireiškianti diskomfortu prasikaltusiam, siekiant koreguoti jo elgesį (Kuklianskis, Gimelstein, Justickis, 2005). Abiem atvejais bausmės tikslas – skatinti asmenį elgtis tam tikru būdu. Bausmės veikimas grindžiamas prielaida, kad patiriama bausmė paskatins asmenį suvokti būtinumą laikytis socialinių taisyklių, įvertinti savo elgesį, jo padarinius, žalą, sužadins kaltės jausmą ir sulaukys nuo tokio elgesio pakartojimo. Bausmės tikslas įpareigoja baudžiantį asmenį atsakingai parinkti ir taikyti tokią bausmę, kuria būtų veiksmingai sprendžiama konkreti elgesio problema. Bausmės apibrėžtyse nemalonūs išgyvenimai neturėtų būti tapatinami su fiziniu skausmu ar psichologiniais išgyvenimais. Tai veikiau bausmės sukeltas trumpalaikis efektas, dėl nemalonaus pojūčio laisva asmens valia nepasirenkamas. Todėl bausmė turėtų „paliesti“ baudžiamą asmenį ne fiziškai, o sužadindama vidinį jo nusiteikimą taip nesielti ne dėl baimės būti vėl nubaustam, bet dėl paties poelgio netinkamumo. Svarbu, kad vaikas ne tik išsąmonintų, kodėl jo elgesys yra netinkamas, bet suprastų ir patirtų, kad laikytis priimtų elgesio taisyklių naudinga ir jam pačiam, ir aplinkiniams.

Bausmė naudojama kaip netinkamo elgesio, neatitinkančio visuotinai priimtas elgesio, moralės normų, prevencijos priemonė, todėl ji negali būti savitikslis dalykas – turi turėti konkretų ugdomąjį tikslą. Bausmės numatymas siejamas su ko nors draudimu. Tam, kad bausme būtų galima pasiekti pageidaujamą elgesio korekcijos efektą, asmuo visų pirma turi žinoti, koks elgesys yra priimtinas. Taigi, kad ką nors draustume, pirmiausia turime tinkamą elgesį reglamentuoti, t. y. apibrėžti veikimo laisvę ir ribas, kurias peržengus, būtų taikoma bausmė. Kita vertus, nustatant elgesio ribas siekiama užtikrinti vaiko ir kitų šeimos narių saugumą. Tačiau draudimai gali būti veiksmingi tik tuomet, jei vaikas supranta jų prasmę. Taigi, elgesio reikalavimai vaikui turi būti aiškūs ir suprantami – turi atitikti vaiko amžių, sugebėjimus, fizinę ir socialinę brandą.

Bausmė yra tik viena iš priemonių taisyti vaiko elgesį. Siekiant, kad bausmė būtų veiksminga, kita – privaloma priemonė, kurią prigimtiniai

ugdytojai neretai užmiršta, yra skatinimas. Skatinimas – auklėjimo metodas, kai stiprinama veiklos ir elgesio motyvacija. Ja stiprinama tenkinant dvasinius ir materialius poreikius, norus, interesus, žadinant teigiamas emocijas, didinant socialinį prestižą (Jovaiša, 2007). Skatinimas įvardijamas kaip metodas, veikiantis vaiko vystymąsi, sukeliantis teigiamas emocijas, didinantis pasitikėjimą, pasitenkinimą savimi. Juo siekiama atkreipti dėmesį į tam tikrą poelgį, pasiekimą, veiklos rezultatą, parodyti jam priitarimą. „Paskatinimas yra viena svarbiausių asmens veiksmo bei elgesio teigiamo įvertinimo formų“ (Laužikas, 1958, p. 9). Skatinimo metodas tiesiogiai susijęs su socialiniu palaikymu, kuris grindžiamas visokeriopa aplinkinių parama, emociniu palaikymu, emocinių santykių stiprinimu, tikėjimu žmogaus galimybėmis. Socialinis palaikymas – tai teigiamas asmens ar grupės požiūris į kitą asmenį, jo veiksmus ir pastangas, rodomas pasitikėjimas kito asmens jėgomis, kurie didina pasitikėjimą savo jėgomis įveikiant sunkumus ir nesėkmes, palaiko jų veiklos pastangas bei reikalingą įtampą (Jovaiša, 1993; Buzaitytė-Kašalynienė, 2005). Skatinimas ugdo savarankiškumą sudarydamas vaiko saviraiškos sąlygas. Jei dėl vaiko patiriamo agresyvaus elgesio vaiko pasirinkimai nukreipti tik į saugumą ir žemesniųjų poreikių tenkinimą, ribojama galimybė mėgautis gyvenimu ir sunaikinami prigimtiniai jo gebėjimai (Maslow, 2011). Tėvai, kurie reaguoja į vaiko nesėkmes ne kritikuodami, o skatindami ir palaikydami vaiko iniciatyvas, gali padėti jam sukurti veiklos strategijų būdus, kurie padėtų jam įveikti sunkumus (Peterson, Steen, 2005). Skatinimas gali būti taikomas kaip savarankiška priemonė ugdant vaiką, tačiau yra būtina kaip atsvara taikant bausmę. Skatinimas veikia kaip grįžtamasis ryšys vaikui pasitikrinti, ar jo pastangos ir veiksmai yra teisingi, ar rezultatai yra vertinami teigiamai ir ar socialiniai ryšiai su tėvais nėra susilpnėję. Skatinimas atspindi išorinį vaiko vertinimą, pagal kurį formuojasi jo savivertė.

Tėvų taikoma paskatinimų ir bausmių priemonių sistema ugdant vaikus labai skurdi ir pasižymi kraštutinėmis išraiškomis. Kaip teigia F. Ivanauskienė (2002), tėvai neįvardija taikantys subtilesnių neverbalinių skatinimų ir bausmių priemonių, tokių kaip mimika, žvilgsnis, gestas, povyza, intonacija, kreipinys, mažybiniai vardai. Be to, dažnai neįvertinamas pedagogikoje vadinamos natūralios bausmės poveikis, kai „baudžia“ susidariusi situacija ir išnyksta papildomos bausmės poreikis.

Šeimoje taikomos bausmės vaikams pasižymi didesne įvairove negu skatinimai. Tėvai, auginantys 7–10 metų vaikus, nurodo taikantys socialinio pobūdžio (pagyrimas, apkabinimas, glostymas), materialaus pobūdžio (pinigai, saldumynai, žaislai) skatinimo priemonės ir bendrą laisvalaikį, o kaip taikomas bausmes nurodo asmeninės laisvės, malonumų ribojimą, barimą, pokalbį, fizines bausmes, statymą į kampą (Ivanauskienė, 2002). Bausmė, kaip neigiamo požiūrio į vaiko elgesį išraiška, turėtų būti derinama su skatinimu, atliekančiu ne tik emocinio palaikymo funkciją, bet ir stiprinančiu vaikų ir tėvų ryšį išsaugant tėvų autoritetą ir pagarbą abiem ugdomojo santykio dalyviams.

Analizuojant tėvų taikomas bausmes vaikams, vertėtų plačiau pagngrinti fizinių bausmių taikymą ugdant vaikus šeimoje. Reikšminga aplinkybė ta, kad fizinės bausmės ilgą laiką liaudies pedagogikoje buvo suprantamos kaip neišvengiamos, o dažnai ir būtinos dorinio ugdymo požiūriu (Stonkuvienė, 2007). Anot A. Kriauzos, vaiko plakimas, mušimas buvo suprantamas kaip pirmutinė ir veiksmingiausia vaiko bausmė (cit. pagal Stonkuvienė, 2007). Kaip jau minėta, vaikai perima savo tėvų elgesio su jais modelį ir taiko bendraudami su aplinkiniu pasauliu, taip pat ir su savo vaikais ateityje, todėl kaip išmoktas ugdymo problemų sprendimo modelis fizinės bausmės taikomos vaikams perduodamos iš kartos į kartą (Newell, 2001).

Fizinių bausmių nepriimtumas pedagoginiu požiūriu nekelia abejonių, tačiau visuomenėje netyla diskusijos, ar tikslinga ir veiksminga taikyti fizines bausmes kaip vaiką drausminančias priemones. Kaip rodo tyrimai, tėvai bausmes taiko įsitikinę jų veiksmingumu (Žukauskas, 1998; Jusienė, 2006). R. Jusienės (2006) atlikto tyrimo duomenimis, fizinės bausmės 4–16 metų amžiaus vaikams 53 proc. tėvų taiko kartais, o 5 proc. – dažnai. 2003 m. organizacijos „Gelbėkit vaikus“ atlikto tyrimo duomenimis, tik 30 proc. apklaustų 14–18 metų vaikų vaikystėje niekada nepatyrė tėvų ar globėjų prievartos. Iš patirtų bausmių dažniau pasitaiko mušimas koku nors daiktu (10,2 proc.), pliaukštelėjimas per veidą (6,5 proc.), purtymas (4,8 proc.) (Mano nuomone..., 2003). Įvardijamos tokios bausmių priešastys: neklausymas ir užduočių nevykdymas (20,9 proc.), rūkymas ar alkoholio, narkotikų vartojimas (19,1 proc.), blogas mokymasis (16 proc.), melavimas (14,1 proc.). Vaikų nuomone, tėvai juos dažniau mušdavo, kai

būdavo išgėrę (8,7 proc.), dėl dalykų, nesusijusių su vaiko nusizengimu (8,1 proc.), dėl tėvų tarpusavio nesutarimų (7,4 proc.) ar be svarbios priežasties (5,6 proc.). Kaip matyti, dalis fizinių bausmių nesiejama su vaiko elgesio koregavimu, o tai, kad fizinės bausmės taikomos dažnai, rodo jų neveiksmingumą.

J. Clarkas (2004) straipsnyje „Prieš fizinės bausmės taikymą vaikams“ argumentuoja 2002 m. publikuotą Johno Wilsono nuomonę, kuria pritariama fizinių bausmių taikymui vaikams, remiantis šešiais fizinių bausmių pranašumais: pigu ir lengva taikyti, veiksminga atgrasinimo, perauklėjimo priemonė, reguliuojamas skausmas, teisinga dėl nenoro vėl patirti skausmą, trumpalaikis sužalojimas. J. Clarko (2004) argumentai prieš fizinės bausmės grindžiami nuostatomis, teigiančiomis, kad fizinės bausmės – tai grasinimas smurtu, asmens užpuolimas, negalėjimas apsiginti, vaiko orumo žeminimas. Tėvai, mušdami vaikus, ne tik praranda vaikų pagarbą, bet ir nustoja ugdomosios įtakos. Kaip teigia L. Jovaiša (2009), tėvo mušamo vaiko patirtis sukelia įvairiausių atoveiką priklausomai nuo jo sveikatos, ankstesnės patirties, svajonių, norų, savivertės.

L. Rupšienė (2001), remdamasi kitų mokslininkų atliktais tyrimais, teigia, kad pastaruoju metu mušimas, kaip vaikų auklėjimo priemonė, rečiau taikoma už blogą mokymąsi, bet dažniau už netinkamą elgesį, melą, rūkymą, bėgimą iš namų. Tai rodo, kad fizinių bausmių taikymas siejamas su vaiko elgesiu ir veikla, kurioms įtakos turi tik šeima, o ne kiti socialiniai institutai.

T. N. Liobikienė (2009) fizinių bausmių taikymą sieja su autoritariniu tėvystės raiškos modeliu. Pagal tėvų atsakomybės sampratą ir santykio su vaiku pobūdį autorė išskiria aktyvų autoritarinį, adekvatų ugdantį ir pasyvų, viską leidžiantį tėvystės raiškos modelius. Aktyviam autoritariniam modeliui būdingas perdėtas tėvų atsakomybės supratimas, pasireiškiantis reiklumu, griežta kontrole ir dažnomis bausmėmis, nevengiant ir fizinių. Galima daryti prielaidą, kad fizinės bausmės tėvai taiko tada, kai nežino, kaip vaiką priversti elgtis tam tikru būdu, t. y. kokius ugdymo metodus taikyti, ir pasirenka savo tėvų taikytas jiems vaikystėje priemones. Atkreiptinas dėmesys, kad apie trečdalis tėvų, nepatyrusių fizinių bausmių (mušimo) vaikystėje, patys linkę mušti savo vaikus (Fizinių bausmių taikymo tradicija šeimoje, 1999). Vadinas, fizinių bausmių taikymo tradicijos sri-

tis platesnė nei tiesioginė „auklėjamosios“ patirties perėmimas. Tai rodo, kad tėvai nepajėgia išlaikyti konstruktyvaus ugdomojo santykio su savo vaiku. O tai, kad kai kurie tėvai patys vaikystėje nepatyrę fizinių bausmių taiko jas savo vaikams, rodo edukacinės pagalbos tėvams poreikį.

Fizinių bausmių raiška labai įvairi – tai ir pliaukštelėjimas vos pradėjusiam vaikščioti vaikui per sėdmenis, ir mušimas diržu, ir plakimas rykšte, ir sudavimas įvairiais daiktais vaikui kur pakliuvo. Dėl pastarųjų veiksmy fizinės žalos (kraujosruvos, mėlynės ir kiti sužalojimai ant vaiko kūno) nekyla abejonių ir vienareikšmiškai prieštaraujama tokiam elgesiui su vaikais. Tačiau pliaukštelėjimai, mušimas diržu vis dar sulaukia pritarimo, nes, kaip jau minėta, tėvų įsitikinimu, tai veiksminga priemonė, o fizinio vaiko sužalojimo tikimybė maža. Skiriant priimtinas ir nepriimtinas bausmes, tėvai vertinimo kriterijumi pasirenka žalą vaikui. Tačiau diskutuoti tampa žalos matavimo kriterijai. Antai fiziniai sužalojimai ne visada išoriškai matomi, o jeigu ir būna, tai dažniausiai greitai išnyksta (pvz., mėlynės, gumbai). Be to, išoriškai matomi sužalojimai gali būti ne tokie žalingi nei nematomi. Pavyzdžiui, stipriai purtant kūdikį gali atsirasti *sukrėsto kūdikio sindromas* ir sužalojimų pobūdis gali būti labai įvairus – pažeistos smegenys, sutrikusios gyvybinės funkcijos, tačiau išorinių traumų žymių paprastai nebūna (Moll, Niwald, 2012), nors kūdikio būklė įvardijama kaip grėsminga gyvybei ir kartais baigiasi mirtimi. Be to, patirto fizinio poveikio žala gali pasireikšti ne tik fiziniiais padariniais, bet ir agresyviu elgesiu.

2002–2003 m. Teisės institutas dalyvavo tarptautiniame jaunimo nusikalstamo elgesio tyrimų projekte, kurio vienas iš tikslų buvo nustatyti jaunimo nusikalstamo elgesio aplinkybes ir sąlygas (Sakalauskas, Ūselė, 2007). Tyrimo rezultatai parodė, kad smurtą šeimoje patyręs jaunimas smurtauja gerokai dažniau. Tyrėjai daro išvadą, kad vaikystėje patirtas smurtas šeimoje didina smurto raišką suaugusiojo gyvenime – tarp nusikaltusių, smurtavusių jaunuolių agresyvų tėvų elgesį šeimoje patyrusių buvo dvigubai daugiau nei nepatyrusių.

2000 m. atlikto tyrimo duomenimis, įkalintų nepilnamečių fizinių bausmių šeimoje patirtis didesnė nei kontrolinės grupės. Įkalinti nepilnamečiai dažniau buvo baudžiami, ypač fizinėmis bausmėmis – 27 proc. apklaustų nuteistųjų paminėjo stiprias fizines bausmes, kurių žymės lieka

ant kūno, o kontrolinėje grupėje tokių fizinių bausmių užfiksuota nebuvo (Sakalauskas, Ūselė, 2007).

A. H. Maslow, apibūdindamas vaiko reakciją į bausmę, pabrėžia psichologinį jos poveikį: „Panašiai kaip ir tėvų pykčio prasiveržimai, vaikui skirti grasinimai nubausti, plūdimas, per griežtas kalbėjimas su vaiku, šiurkštus elgesys ar realios fizinės bausmės kartais gali sukelti vaikui tokią paniką ir siaubą, kurių priežastimi tikrai negali būti vien tik fizinis skausmas“ (Maslow, 2006, p. 71). Kiekvienu konkrečiu atveju žalos pobūdis ir dydis yra skirtingas, todėl mėginimas įvardyti leistinas ir neleistinas fizinės bausmės, vadovavimasis sunkiai apibrėžiamais žalos kriterijais neturi prasmės, nes neatsižvelgiant į fizinio poveikio stiprumą, dažnumą ir pobūdį fizinėms bausmėms visuomet būdingas vienas žalos kriterijus – vaiko orumo žeminimas (Laužikas, 1958; Geniušas, 1968; Bajoriūnas, 1997; Clark, 2004; Žukauskienė, 2006; Jovaiša, 2009; Crespo, Andrade, Magalhães, 2011; Žukauskienė, 2012).

Apibendrinant galima teigti, kad tėvų ugdomųjų nuostatų tobulinimas gali būti suprantamas dvejopai. Pirma, tėvų, kaip ugdomosios sąveikos dalyvių, ugdymasis, atliekamo socialinio vaidmens tobulinimas įgyjant gebėjimų ugdyti vaikus. Antra, vaikų ugdymo proceso plėtojimas siekiant optimizuoti vaikams taikomų paskatinimų ir bausmių sistemą. Ugdymo tobulinimas sukuria kokybinių pokyčių prielaidas ne tik asmeniniame (įgyvendinant tėvo / motinos socialinį vaidmenį, atliekant ugdomąją šeimos funkciją), bet ir šeimyniniame (gerinant tarpasmeninius santykius, grindžiamus pagarba, pasitikėjimu, siekiant vaikų ugdymo kokybės) gyvenime. Tėvų ir vaiko sąveika, grindžiama abipuse pagarba, sudaro prielaidas tobulėti abiems santykio dalyviams ir plėtoti socializacijos vyksmą, trunkantį visą žmogaus gyvenimą.

3.2.2. Ugdomosios tėvų ir vaikų sąveikos plėtojimo perspektyva

Tėvų ir vaiko sąveika nagrinėjama kaip prevencijos prielaida agresyviai tėvų elgesiui bei prevencijos prielaida kitoms agresijos raiškoms patirti ir kaip vaiko sėkmingos raidos, adaptacijos gyvenime bei psichinės sveikatos prielaida. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais visų pirma yra

pedagoginė problema, nes tėvų ir vaiko santykiai pirmiausia yra ugdytojo ir ugdytinio santykiai, todėl turi ugdomąjį elementą, o psichologine, teisine ar medicinine problema ji tampa vėliau, kai atsiranda atitinkami padariniai – vaiko teisių pažeidimas, vaiko sužalojimas ir pan.

Sąveika apibūdinama kaip abipusis vienas kitą sąlygojančių objektų veikimas (Jovaiša, 2007). Tėvų ir vaiko santykiams būdingas abipusis paveikumas, tačiau santykio būdas visų pirma priklauso nuo tėvų požiūrio į save atliekant tėvo / motinos vaidmenį, požiūrio į vaiką, kaip sąveikos dalyvį, požiūrio į šeimą kaip nuolat kintančią sistemą, kurios funkcionavimo sėkmė laiduoja kiekvieno jos nario asmeninio pasitenkinimo, saviraiškos ir saviaktualizacijos galimybę. Ar tėvų ir vaiko santykiai bus grindžiami asmenybe kuriančiu bendravimu ir taps ugdomąja sąveika, priklauso nuo bendravimo formos ir turinio. V. Aramavičiūtė, E. Martišauskienė (2008) tėvus ir vaikus įvardija humaniškų santykių partneriais, kai humaniškumo turinį atspindi jautrumas, pagarba, tausojimas, pasitikėjimas, atvirumas, pakantumas, rūpestingumas, pagalba, atsakingumas, atlaidumas, o partnerystės kriterijus atspindi lygiavertę sąveiką.

Tėvų ir vaiko sąveikos kilmė yra pozityvi, o paskirtis siejama su vaiko auginimu, ugdymu, saugojimu, tausojimu, skatinimu. Sąveika – abipusis veikimas. Tėvų ir vaiko ugdomoji sąveika prasideda prieš vaikui gimstant ir trunka neapibrėžtą laiką. Teisinės atsakomybės už vaiko auginimą ir auklėjimą pozicijos požiūriu tėvų ir vaiko sąveika reglamentuojama iki vaiko pilnametystės. Tačiau žmogus ugdomi visą gyvenimą, todėl jis, nesvarbu, kokį gyvenimo laikotarpį gyveno tiesiogiai bendraudamas su tėvais, įgijo ugdymosi pagrindus, kuriuos vėliau plėtoja visą gyvenimą. Tėvų sąveikos su vaiku rezultatai tiesiogiai veikia tolesnę vaiko gyvenimo kokybę suaugus ir sąveikaujant su savimi, ir su aplinka, ir su aplinkiniais, ir, sukūrus savo šeimą, bendraujant su sutuoktiniu ir vaikais. Vaikui sąveikaujant su tėvais, formuojasi vidiniai jo asmenybės dariniai, emocijų raiškos ir saugumo paieškos būdai (Bieliauskaitė, Garckija, Jusienė, 2009). Tam, kad vaiko ir tėvų sąveika turėtų ugdomąjį vyksmą, nukreiptą į pozityvios sąveikos didinimą, svarbūs sąveiką grindžiantys konstruktai.

J. Vabalo-Gudaičio suformuluota socialinės sąveikos samprata, dar kitaip vadinama konstrukcinės sąveikos pedagogika, arba *konstrukcine sąveika*, ugdytojo ir ugdytinio santykius grindžia kuriamąja (konstrukcine)

sąveika. Konstrukcinės sąveikos principas pasireiškia pozityvių ryšių kūrimu, stiprinimu ir plėtojimu, kurio tikslas – „artinti ir vis stipriau jungti sąveikos siūlus, siekiant vis aukštesnės bei gausesnės sąveikos sistemos“ (Vabalas Gudaitis, 1929, p. 9). Ugdomasis vyksmas tarp tėvų ir vaiko visų pirma turėtų būti grindžiamas sąveikos narių suartėjimu ir tvarių ryšių kūrimu. Kitaip nei kiti tarpasmeniniai ryšiai, ugdomoji sąveika randasi tuomet, kai tarp dviejų ar daugiau asmenų susiklosto intersubjektyvūs santykiai, padedantys jiems tobulėti kaip asmenybėms. Tokiu atveju sąveikoje „[...] daugiausia rūpi veikimo linkmė, o ne sukonkretintas ir iš anksto prognozuojamas galutinis rezultatas“ (Uzdila, 2001, p. 98). Sąveika pasižymi abipusiu veikimu – vieno asmens elgesys veikia ir keičia kito asmens elgesį ir atvirkščiai, todėl dėl sąveikos kinta abiejų sąveikos dalyvių kokybinės charakteristikos darnaus sambūvio linkme.

Svarbiu sąveikos požymiu laikoma jos narių lygybė, kuri „nereiškia jėgų, gabumų ir veikimo lygybės, nes juo įvairesni nariai, juo įvairesnės ir sąveikos, juo daugiau gali susidaryti atskirų sąveikų, juo daugiau sąlygų kiekvienam nariui savo gabumus plėtoti. Sąveikos narių lygybė – tai kiekvieno nario vienoda vertė, kiekvieno individo vienoda teisė pareikšti savo ypatybes pagal savo prigimtį ir savotiškai reaguoti į kito sąveikos nario veikimą“ (Vabalas Gudaitis, 1929, p. 11). Sąveika dar vadinama partnerišku santykiu (Aramavičiūtė, Martišauskienė, 2008), o tai reiškia, kad ir suaugęs žmogus, ir vaikas, susaistyti ugdomąja sąveika, lygūs savo verte ir orumu. Tėvų ir vaiko lygiavertiškumas nepaneigia tėvų, kaip auklėjamojo autoriteto, svarbos ir nesumenkina ugdomosios jo galios. Priešingai, dėl sąveikos vykstantis tobulėjimas įmanomas tik tada, kai sąveika grindžiama abipuse pagarba ir supratingumu. Tėvų ir vaikų darna turi būti grindžiama principu „kaip asmenybė (žmogus) turi veikti, kad išsaugotų žmogiškumą kitame žmoguje“ (Morkūnienė, 1995b, p. 92). Vadinasi, ugdomieji tėvų ir vaiko santykiai įmanomi tik išlaikant pagarbą vaiko orumui, kaip absoliučiai vertybei, neatsiejamai nuo žmogiškumo.

Orumas yra žmonių egzistavimo ir taikaus sambūvio pagrindas visomis galimomis sąveikos formomis – ir tarpvalstybinio lygmeniu, ir tarpgrupiniu ar tarpasmeniniu lygmenimis. Orumas pripažintas kiekvieno žmogaus absoliučia vertybe, o tai reiškia, kad jo neįmanoma nei suteikti, nei prarasti, tik pripažinti. „Teisė į žmogaus orumą yra absoliuti, nepr-

randama dėl asmens elgesio, neatitinkančio socialinių normų reikalavimus, nes pats teisės subjektas – žmogiškumas kaip fizinis ir dvasinis integralumas neprarandamas, bet gali būti pažeidžiamas“ (Venckienė, 2008, p. 63). Orumą atspindi žmogaus vertingumas, pripažįstamas pabrėžiant jo unikalumą, išskirtinumą, nepakartojamumą, tačiau kartu vertingumas parodomas ir kaip visų žmonių bendras požymis. „Žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę. Gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai“ (Spruogis, 2002, p. 52). Orumo kategorija neatsiejama nuo žmogiškumo, todėl nereikalauja jokių aktyvių veiksmų ar pastangų būti įrodinėjamai, o socialiniuose santykiuose esti vienintelis reikalavimas – pripažinti ir gerbti kito asmens orumą. Kaip teigia J. Gilliganas (2002), vienintelis principas, kuriuo vadovaudamiesi galime gyventi vieni su kitais be smurto, yra abipusė pagarba, nuoširdi ir besąlygiška, nepriklausanti nuo laimėjimų ar elgesio, pagrįsta vien žmogaus orumo, jo sielos ir asmenybės neliečiamumu. Šeimos, kaip pamatinės visuomenės socialinės struktūros, esminė darnaus sambūvio sąlyga yra kiekvieno jos nario vertingumo ir orumo pripažinimas (Kairienė, 2010).

Teisinis vaiko vertingumo pripažinimas atsirado su XX a. priimtais tarptautiniais dokumentais – Visuotine žmogaus teisių deklaracija, vėliau – Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje pirmą kartą tarptautiniu lygiu visi asmenys, neatsižvelgiant į individualias savybes, pripažinti vienodai vertingi – lygūs savo orumu: „Visiems žmonių giminės nariams būdingo orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas“ (Žin., 2006, Nr. 68-2497).

Žmogaus orumo, vertingumo pripažinimas yra žmogaus poreikis (Paintal, 2007). Pavojus kyla tuomet, kai žmogaus vertingumas kvestionuojamas diskriminavimu, grindžiamu žmogaus branda arba amžiumi, nustatant ribas, nuo kada jis galėtų pasireikšti ir turėtų būti tenkinamas. Vaiko vertingumo pripažinimą riboja klaidingas jo vertės suvokimas, kai vertingumas matuojamas negyventais metais, įgytomis žiniomis, sukaupta patirtimi ar nauda. Nuomonė, kad vaikas dar neturi socialinės vertės – ir valstybės, ir šeimos atžvilgiu vaikas yra investicijų šaltinis, nerodo kultūrinio aktyvumo, todėl nevertas ir socialinių santykių, grindžiamų pagarba

jo orumui, sudaro prielaidas vaiką traktuoti kaip nuosavybę. Dar blogiau, kai negerbiant vaiko reikalaujama pagarbos sau. Tai paneigia bet kokio ugdymo galimybę, kai sąveikos dalyviai diferencijuojami, o ugdymas nėra grindžiamas pavyzdžiu ir autoritetu. Kito orumo pripažinimas yra svarbiausia žmogiškų santykių sąlyga, todėl negali būti taikoma su išlygomis. Vaiko, kaip lygiaverčio sąveikos dalyvio, pripažinimas yra būtina ne tik jo žmogiškumo pripažinimo sąlyga, bet ir sėkmingos jo socializacijos ir ugdymo (-si) prielaida. Nors numatyta atsakomybė už žiaurų, kankinamą, žalojantį elgesį su vaiku, tačiau šeimos santykiai, šeimos narių ryšiai, lemiami jos narių tarpusavio prierašumu, priklausomybe vertinami santykinai, t. y. suaugusiojo ir vaiko orumo kategorijos šeimoje vertinamos skirtingai, o vaiko orumo pripažinimas ar apsauga šeimoje priklauso nuo tėvų požiūrio į vaiką ir valios pripažinti jį lygiaverčiu sąveikos partneriu.

Tėvai atsakingi už ugdomąją sąveiką šeimoje, todėl tik rodydami pagarbą vaikui jie gali tikėtis pagarbos sau. Kiekvienas žmogus vertina savo gyvybę, laisvę, orumą, sveikatą, turtą ir pagrįstai tikisi, kad kiti taip pat jas gerbs susilaikydami nuo netinkamo elgesio su juo. Tai esminis teisių ir pareigų vienovės principas. Reikalaujamas pagarbos, žmogus privalo savo laikyseną suderinti su savo paties išsipareigojimu, pasiryžimu gerbti kito žmogaus tokį patį reikalavimą, o tai rodo lygiaverčius santykius, be kurių ugdomoji sąveika neįmanoma. Žmogus negali tikėtis apsaugoti savo interesų, vertybių, nepripažindamas kito žmogaus teisių į tokias pat vertybes. Teisė – tai pagarbos reikalavimas ir išsipareigojimas pagarbai (Vaišvila, 2009). Neįmanoma įgyvendinti vaiko teisių negerbiant jo. Atsisakymas gerbti kitą kartu yra ir atsisakymas reikalauti sau pagarbos. Anot J. Vabalo-Gudaičio, lygybės principas reikalauja vaikui pripažinti tokias pat asmenybės teises kaip ir suaugusiojo arba su vaiku „[...] net atsargesniam reikia būti negu su suaugusiais žmonėmis, nes vaiko sielos struktūra daug trapesnė, įžeidimai veikia stipriau, o jausmai valdomi sunkiau“ (Vabalas Gudaitis, 1929, p. 12).

Tėvų teisės, atskirtos nuo su jomis susijusių pareigų vaikui, tampa autoritarizmu, o pareigos be teisių virsta išnaudojimu, pataikavimu. Teisė vaiką ugdyti kartu su pareiga vaiką gerbti, užtikrinti jam sveiką ir saugią aplinką mažina prielaidas agresijai rasti. Todėl partnerystė, demokratinis bendravimo stilius ir žmoniškųjų santykių normos yra svarbiausi ugdo-

mojo tėvų ir vaikų santykio bruožai (Bitinas, 2000), kurių pagrindu galėtų būti kuriamos vaikų patiriamos agresijos šeimoje prevencijos prielaidos.

Bausmės reiškinytis tiesiogiai susijęs su visuomenės gyvenimu ir jo taikymo įvairovė apima daugelį visuomeninių santykių sričių – pradedant dviejų žmonių tarpusavio, šeimos, darbo santykiais ir baigiant visuomeniniais, tarpvalstybiniais santykiais. Bausmėmis siekiama apsaugoti nustatytą tvarką, priversti susitarimo dalyvius laikytis nustatytų taisyklių. Jau Aristotelis teigė, kad „labai panaši į valstybės santvarką yra šeimos bendrija – tai tarsi valstybinės santvarkos atspindys“ (Aristotelis, 1990, p. 223), tačiau tėvų santykiai su vaiku, lyginant su visuomeniniais-valstybiniais santykiais, pasižymi tam tikru specifiškumu ne tik artumo, prieraišumo, intymumo, tarpusavio priklausomybės ar atsakomybės prasme. Šeimoje galioja šiek tiek kitoks bendravimo ir elgesio vertinimas. Visuomenėje tiksliai ir aiškiai apibrėžtas agresyvus elgesys sulaukia baudžiamosios atsakomybės, o šeimoje įgauna santykinę prasmę. Šeimoje bausmės taikymas vertinamas ir aiškinamas kitaip, pavyzdžiui, agresyvus elgesys su vaiku įvardijamas kaip socialinės kontrolės metodas – bausmė siekiant kilnaus tikslo – ugdyti vaiką. Tokį vertinimą lemia tėvų ambivalentiškas požiūris į savo vaiką, kuriame dera savo paties tęstinumas, siejamas su meilės, globos, švelnumo jausmais, ir savininkiškumo jausmas, didinantis veiksmų, reikalavimų laisvę, kai nuosavybės elementas, prigimtinis ugdytojo statusas ir valstybės bei visuomenės suteikiama šeiminio ugdymo pareiga ir laisvė tai daryti savo paties supratimu sudaro galimybę pačiam spręsti, kaip elgtis su vaiku.

Šiuolaikinėje bausmės filosofijoje egzistuoja dvi fundamentalios priegijos: *retribucinė* ir *utilitarinė*. Jos skirtingai paaiškina, iš kur kyla bausmė ir kokių tikslu ji taikoma (Gavėnaitė, 2008). Retribucinė teorija bausmės taikymą sieja su atpildu už susitarimo elgtis tam tikru būdu nesilaikymą. Bausmė yra atpildas siekiant atkurti pažeistą pusiausvyrą visuomenėje. Todėl bausti reikia tik tiek, kiek reikia pažeistai tvarkai atkurti.

Retribucinės teorijos nuostatų galima įžvelgti ir tėvų požiūryje į bausmių taikymą vaikui. Tėvai nustato vaikams tam tikras taisykles, o kad vaikai jų laikytųsi, numato ir taiko bausmes. Tačiau vaikai retai dalyvauja kuriant tokias taisykles, nors vaiko teisė į dalyvavimą ir teisė išsakyti savo nuomonę visuotinai pripažintos ir įtvirtintos. Be to, vaikai (dėl amžiaus,

patirties stokos) dažnai net nesupranta tokių taisyklių tikslingumo, prasmės, o neretai jas sužino tada, kai joms nusižengia ir yra baudžiami. Vaiko priklausomumo nuo suaugusiojo statusas lemia tėvų santykius su vaiku, kuriame tėvai tikisi išvysti savo vaidmens reikšmingumo vaikams atspindžius (Juodaitytė, Tarozė, 2001). Tokie tėvų ir vaikų santykiai grindžiami neginčijamo autoriteto ir besąlygiško paklusnumo tėvų valiai principu, padedančiu suaugusiajam išsaugoti savo socialinio statuso pripažinimą, kylantį veikiau iš baimės, o ne pagarbos. Anot J. V. Uzdilos (2001), pagarba viskam, kas supa žmogų, yra patyrusi kompromitaciją ir todėl sąmonėje bei elgesyje nureikšmintas. Per mažai reiškiamas pagarbos savo artimajam, netgi pačiam sau. Taip nutinka todėl, kad sąmonės struktūroje, kurioje vertybinė orientacija užima hierarchinę padėtį, vyrauja pragmatizmas, o jame nėra prerogatyvos pagarbai (Uzdila, 2001).

Antras svarbus aspektas atpildo teorijoje – tai nediferencijuojantis požiūris į pažeidėją arba jo pripažinimas lygiaverčiu visuomenės nariu (Gavenaitė, 2008). Tėvai, pabrėždami bausmę kaip atlygį, dažniausiai pažeidžia ugdomosios sąveikos narių lygybės principą. Nepagarba ir nepasitikėjimas vaiku parodomas dar *parengiamojoje* stadijoje, kai aptariamas tam tikras elgesys kaip tinkamas ir priimtinas, tačiau galimas atlygis už tokio elgesio pažeidimą numatomas tik vaikui, sykiu jį įvardijant kaip potencialų prasižengėlį, nors reikalavimas tinkamai elgtis galioja visiems sąveikos dalyviams.

Bausmės *vykdymo* fazėje pažeidžiamas lygiavertis sąveikos dalyvių santykis, kai bausdami tėvai prisiima akivaizdžiai pranašesnio – baudėjo vaidmenį, o vaikui tenka kaltinamojo vaidmuo. Taip tėvai užima neklystančio autoriteto poziciją, keliančią patiems tėvams reikalavimą elgtis tam tikru būdu, kad galėtų būti vaikui tinkamu elgesio pavyzdžiu (Uzdila, 2001), kuriame derėtų pagarba kiekvienam žmogui, taip pat ir savo vaikui. Pasak J. Vabalos-Gudaičio, „pirmoji tėvų pareiga – saugoti vaikus nuo blogų gyvenimo pavyzdžių“ [...], visų pirma – savo, „[...] vadinasi, tėvai, bent vaikų akivaizdoje, turi vengti blogų poelgių: koliojimosi bei šlykščių žodžių, paleistuvavimo, girtavimo, smurto ir kitų panašių veiksmų“ (Vabalas-Gudaitis, 1983, p. 199). Čia aiškėja tėvų atsakomybės už savo pačių elgesį ir už suaugusių šeimos narių santykius vaidmuo. Bausmių, kaip vieno iš asmens auklėjimo priemonių, komponentui – taisyklėms kurti svarbia

sąlyga tampa šeimos funkcionavimas – nes tik darniose šeimose savivertė aukšta; tarpusavio bendravimas tiesus, aiškus, sąžiningas; taisyklės lankščios (Ivanauskienė, 2008).

Retribucijos teorija atstovauja formaliajam požiūriui į bausmę, todėl yra per siaura ugdomojo santykio raiškai atskleisti. Atlygio reikalavimas bausmę laiko savitiksle ir atmeta galimybę taikyti bausmės individualizavimo principą, reikalaujantį atsižvelgti ir įvertinti situaciją, aplinkybes, priežastis, asmenines savybes, kaltės pajautimą, gailėtį. Be to, toks požiūris nenumato suklydimo ir pasitaisymo netaikant bausmės, „[...] bausmės netaikymas jam [...] būtų tolygus jo nepripažinimui visuomenės nariu“ (Gavėnaitė, 2008, p. 16), t. y. galimybės tobulėti pačiam ugdytiniui – parodant vaikui pagarbą, pasitikėjimą ir tikėjimą jo galiomis, atsisakyti bausmės ir leisti vaikui pačiam, pasitelkus savo sąmoningumą ir supratimą, laisvą valią, apmąščius ir įvertinus savo elgesį bei jo padarinius, pakeisti savo elgesį.

Retribucinis požiūris į bausmę atmeta pedagogikoje vadinamos natūralios bausmės svarbą, kai *baudžia* ar *atlygina* susidariusi padėtis ir išnyksta poreikis taikyti iš anksto numatytą bausmę. Taigi, bausmės tikslą sutelkus tik į neišvengiamą atlygį, netenkama ugdomojo poveikumo galimybės.

Utilitarinės teorijos šalininkai bausmę laiko blogiu iš esmės ir šio blogio taikymas gali būti pateisinamas tik siekiu išvengti dar didesnio blogio (Gavėnaitė, 2008). Bausmės tikslas prevencinis – padėti prasižengusiam pakeisti požiūrį, dėl kurio pakis ir elgesys bei kartu bus užkertamas kelias būsimiems pažeidimams.

Ugdymo paradigmoje bausmė laikoma vienu iš didžiausių pasmerkimo būdų ir taikoma kaip kraštutinė priemonė, kai kitos priemonės neveiksmingos, sykiu išlaikant pagarbą vaiko orumui ir pripažįstant neįlygstamą jo vertę kaip žmogiškumo ir unikalumo pagrindą. Bausmei iš esmės nepritariama, todėl ji taikoma tik išimtiniais atvejais kaip priemonė, kurios tikslas kuriamasis – nukreiptas į abu ugdomojo santykio dalyvius siekiant tobulėti, puoselėti jų sąveiką ir stiprinti ryšį.

Ugdomoji sąveika, kaip prigimtinių vaiko galių plėtojimo sąlyga, įmanoma tik esant abipusei pagarbai ir verte grindžiamiems santykiams. Kitaip tariant, vertingumas, kaip orumo turinį atspindinti kategorija, siejama su asmens dispozicija tobulėti. Tai iš esmės sutampa su pagrindiniu

ugdymo (-si) tikslu. Asmens orumas kaip individualus socialinis vertinimas grindžiamas koncepcija, kad žmogus – socialinė būtybė, kuri per bendravimą ir bendradarbiavimą su kitais visuomenės nariais kuriasi kaip asmenybė (Venckienė, 2011). Taigi, teisė į žmogaus orumą apima pareigą gerbti žmogaus teisę į saviraišką, nes kiekvieno žmogaus unikalumas gali pasireikšti tik kai tam yra tinkamos sąlygos tobulėti. Taigi, tėvams, atsakingiems už vaiko ugdymą (-si) šeimoje, tenka pareiga sudaryti vaiko saviraiškai tinkamas sąlygas, grindžiamas vaiko orumo ir besąlygiško vertingumo pripažinimu.

Utilitariniu požiūriu bausme numatoma projekcija į ateitį, išlaikant ryšį su aktualizuota dabarties problema. Taikydami bausmę, tėvai sprendžia dabar reikšmingą užduotį, vaiko nepaklusnumą, netinkamą elgesį susiedami su ateitimi – tikėdamiesi jo pageidaujamo elgesio. Dabar vykstantis ugdomasis vyksmas, grindžiamas pagarba vaiko orumui, kloja pamatus vaiko ateities socialiniams santykiams tikintis juose išvysti pagarbą kitiems.

Kanto žmogaus orumo koncepcijoje teigiama, kad visos protingos būtybės yra pavaldžios dėsniui, pagal kurį nė viena iš jų nei savęs pačios, nei kurios kitos niekad negali traktuoti vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą savaime (Kant, 1980). Kai kuriais atvejais vaikas gali būti vertinamas kaip priemonė, pavyzdžiui, tėvų atžvilgiu vaikas yra priemonė tėvystės poreikiui įgyvendinti, tačiau kartu vaikas yra saviraiškos tikslas, toks pat kaip ir kiti. Bausmių taikymas vaikui, sulaukiantis priekaištų dėl mažos socialinės jo vertės, paremtas instrumentiniu požiūriu į vaiką, jo vertę matuojant gebėjimu ar galėjimu būti kam nors naudingam ar patenkinti kitų, pavyzdžiui, tėvų, poreikius. Šiuo atveju, vertinant vaiko orumą, daroma išlyga žmogaus raidos požiūriu. Santykinė vaiko vertė ryškėja atskiriant vaikus nuo suaugusiųjų, kur tik pastarieji turi žmogaus statusą: „[...] pagarbos vaiko nepriklausomybei pretekstu iš jo atimamas suaugusiųjų pasaulis ir jis dirbtinai įspraudžiamas į savąjį, jei tai išvis galima vadinti pasauliu. Toks vaiko įspraudimas yra dirbtinis, nes jis nutraukia natūralų ryšį tarp suaugusiųjų ir vaikų, kuris, be kita ko, apima mokymą ir mokymąsi, ir tuo pat metu užmaskuoja tą faktą, kad vaikas yra besivystantis žmogus, kad vaikystė yra laikina fazė, pasirengimas pilnametystei“ (Arendt, 1995, p. 204). „Lygybės principas reikalauja, kad vienodai būtų pripažinti visi

žmogaus gyvenimo laikotarpiai, ir neleidžia koku nors atžvilgiu žeminti ir varžyti laisvo reiškimosi bei „išgyvenimo“ – visu brendimo laikotarpiu, paverčiant juos karčia priemone suaugusiojo žmogaus laipsniui pasiekti“ (Vabalas-Gudaitis, 1929, p. 12–13).

Žmogaus orumas, kaip absoliuti vertybė, neturėtų būti interpretuojama su išlygomis, kai kurių socialinių santykių srityje leidžiant pažeisti žmogaus orumą. Žmogaus vertingumo pripažinimas nepriklauso nuo žmogaus socialinės vertės, amžiaus ar visuomenės pritarimo ir negali būti kvestionuojama jokiais kriterijais. Visų žmonių vienoda vertė reiškia ir vienodas galimybes tobulėti ir save išreikšti, kartu pripažįstant kito žmogaus tokią pat teisę ir ją gerbiant. Kiekvienas žmogus privalo būti vertinamas, gerbiamas ir pripažįstamas ne dėl kokių nors nuopelnų, išskirtinių savybių, elgesio, bet vien tik dėl paties fakto, kad jis yra žmogus. M. Foucault, kalbėdamas apie bausmių humaniškumą, svarbia sąlyga skiriant bausmę įvardijo pagarbą žmogui: net „baudžiant blogiausiąjį iš žmogžudžių, reikia gerbti bent vieną dalyką – jo „žmogiškumą“ (Foucault, 1998, p. 90).

Žmogaus orumo idėja, įtvirtinta žmogaus teisių turinyje, nusako ir žmonių tarpusavio sambūvio, ir ugdomosios sąveikos vyksmo sąlygas, nes tik lygių savo orumu ir teisėmis subjektų egzistavimas daro teisinę valstybę apskritai įmanomą, nes teisinė valstybė yra ta plotmė, kurioje konkretus žmogus kaip atskiras individas, priklausomas nuo savo poreikių, išsipareigoja gerbti kito žmogaus orumą, poreikius ir taip įgyja teisinį savo orumo pripažinimą bei pagarbą interesams (Venckienė, 2008). Vaiko teisinio subjektiškumo pripažinimas reiškia, kad jis yra ne tik lygiateisis, bet ir lygiavertis subjektas su kitais visuomenės nariais, socialiai vertingas, kuriam vienodai su kitais turi būti sudarytos sąlygos įgyvendinti savo poreikius ir interesus, atskleisti prigimtines galias.

Natūraliai kyla klausimas – kaip padėti tėvams, kad jų auklėjamosiose nuostatose bausmė būtų suprantama kaip pedagoginė (konstruktyvi) vaiko elgesį koreguojanti priemonė, grindžiama pagarbos vaiko orumui ir vertingumo pripažinimu? 1764 m. Cesare'as Beccaria, kalbėdamas apie nusikaltimų prevenciją, teigė: „Norite užkardyti nusikaltimus? – Padarykite, kad laisvė eitų greta švietimo. Žalingų žinių įtaka atvirksčiai proporcinga jų plėtimuisi, o naudinga – tiesiog“ (Beccaria, 1993, p. 104). Prieš kelis amžius išsakytos mintys ne mažiau svarbios ir šiandien. Pratešiant

C. Beccaria mintį, „tikriausia, bet sunkiausia priemonė užkardyti nusikaltimus – tai auklėjimo tobulinimas“ (Beccaria, 1993, p. 107). „Norint atkurti darnius santykius šeimoje, reikia tobulinti savąją esybę“ (Konfucijus, 1994, p. 192).

Apibendrinant galima pasakyti, kad orumas yra absoliuti, neatsiejama nuo žmogiškumo vertybė. Žmogaus, taigi ir vaiko, orumas nesusijęs su nuopelnais, asmens savybėmis ar elgesiu, todėl negali būti kvestionuojamas jokiais kriterijais, o socialiniuose santykiuose galioja vienintelis imperatyvas – jį pripažinti. Prigimtinis tėvų ir vaiko santykių pobūdis visuomet turi ugdomąjį potencialą, tačiau ugdomoji sąveika, kaip sąveikos narių prigimtinių galių plėtojimo sąlyga, galima tik esant abipuse pagarba grindžiamiems santykiams, kai ir vaikas, ir suaugęs lygūs savo verte ir orumu. Bausmės, kaip elgesio kontrolės metodo, taikymas vaikui susitelkiant tik į atpildą už susitarimo elgtis tam tikru būdu nesilaikymą, neturi ugdomojo tikslo, nes bausmę laiko savitiksle ir pažeidžia sąveikos narių lygybės principą, todėl neišlaiko pagarbos santykio dalyvių orumui. Utilitarinės bausmės teorijos nuostatos ir tikslas iš esmės sutampa su ugdymo (-si) tikslu, jei laikysime, kad asmens tobulėjimo sąlyga yra jo vertingumo ir orumo pripažinimas. Ugdomosios sąveikos narių lygybės principas numato elgesio kontrolę taikyti visiems sąveikos dalyviams. Tėvams – išliekant tinkamu elgesio pavyzdžiu vaikui, o taikant bausmes vaikui – išlaikant pagarbą vaiko orumui: gerbti vaiką kaip patį save, pripažinti vaiko orumą kaip savo paties, laikyti vaiką tokiu pat vertingu kaip ir suaugusįjį.

3.3. Psichosocialinės prielaidos

3.3.1. Vaiko įgalinimas

Įgalinimas – apibrėžiamas kaip galių suteikimas, aktyvinimas, postūmis veikti, remiantis vidiniais ir išoriniais ištekliais. Vaiko įgalinimas kaip prevencijos prielaida reiškiasi įvairiomis prasmėmis. Teisine – sudaro galimybes aktyviai įgyvendinti teisių turėtojo vaidmenį ir dalyvavimo teisę, edukacine – sudaro vaiko ugdymo (-si) ir saviraiškos, psichosocialine – pozityvaus santykio su savimi ir aplinka formavimosi ir raiškos prielaidas. Vaiko įgalinimas gali būti taikomas vaiko įtraukimu į prevencinę veiklą

visais prevencijos lygmenimis. Pirminės prevencijos etape įgalinimas apima agresijos reiškinių pažinimą, t. y. informacijos apie reiškinį suteikimą, vaiko ir suaugusiojo santykius, vaiko teises ir jų įgyvendinimo prielaidas, pabrėžiant suaugusiojo atsakomybę už santykius su vaiku ir galimybę kreiptis pagalbos. Antrinės prevencijos etape įgalinimo tikslas siejamas su kuo veiksmingesnės pagalbos vaikui suteikimu įtraukiant jį į jo paties apsaugos procesą – aktyviu dalyvavimu liudijant, informuojant apie įvykį, padedant išsiaiškinti vaiko poreikius, interesus ir pagalbos suteikimo galimybes. Tretinė prevencija siejama su vaiko aktyvinimu siekiant pasipriešinti galimai pakartotinei agresijai.

Jau minėta, kad teikiant pagalbą vaikui, patyrusiam arba patiriančiam agresiją šeimoje, bet kokių veiksmų taikymą būtina vertinti atsižvelgiant į vaiko interesus. Prevencinę pagalbą vaiko interesų įgyvendino požiūriu vertėtų nagrinėti trejopai – pirma, vertinant, ar dėl numatomų veiksmų teikiant pagalbą vaiko interesai nebus pažeidžiami, pavyzdžiui, ar vaikas nepatirs antrinės viktimizacijos jo apsaugos proceso metu, antra, ar atliekami veiksmai atitinka geriausius vaiko interesus šiuo metu, t. y. priimant sprendimus, susijusius su įvykiu, trečia, numatant, ar prevenciniai veiksmai atitinka jo interesus ateityje. Kiekvieno asmens interesas sutampa ir su jo ugdymo (-si) tikslu, kuris plačiąja prasme gali būti įvardijamas kaip saviraiška ir gali reikštis įvairiose jo gyvenimo srityse. Būtinomis palankios asmens saviraiškos sąlygomis laikomos bendros prielaidos – teigiamas savęs ir kitų vertinimas, stiprūs socialiniai ryšiai, atsakomybė, adekvatus aplinkos ir įvykių vertinimas, konstruktyvus problemų sprendimas ir pan. Jau buvo minėta, kad kiekvieno asmens interesai skiriasi, todėl vaiko dalyvavimas yra esminis išsiaiškinant jo interesus.

Agresyvaus savo tėvų elgesio patirtis susijusi su stipriais vaiko išgyvenimais. Tokia vaiko būseną prilyginama patirtam stresui, todėl dirbant su tokiu vaikui negalima išvengti pokalbio apie patį įvykį – kaip vaikas jį supranta, kaip aiškina jo priežastis, kaip prognozuoja tolesnį gyvenimą. Manoma, kad vaiko įgalinimui pagrįsti svarbu nagrinėti išmokto bejėgiškumo ir beviltiškumo teorijas. Vertėtų paaiškinti, kad darbe pateikiamomis išvalgomis nesiekama gilintis į specialistų – psichologų, teisininkų, medikų, socialinių darbuotojų – darbo specifiką, jų taikomus metodus.

Čia siekiama tarpdalykiniu požiūriu apžvelgti pagalbos vaikui kryptis ir galimybes.

Pirminė išmokto bejėgiškumo teorija buvo grindžiama teiginiu, kad įvykiai, kuriuos asmuo patiria, gali sukurti prielaidas atsirasti bejėgiškumui kaip pasyviai reakcijai į aplinką. Tai priešingas požiūris biheviozizmui, teigiančiam, kad žmogaus elgesio formavimosi esmę sudaro pastiprinimai ir bausmės (Baum, 2005). Bejėgiškumo teorijos atstovai teigia, kad žmogaus išgyvenimai, mintys, praeitieji įvykiai turi įtakos elgesio formavimuisi. Patiriami įvykiai, kurių asmuo negali kontroliuoti, sukelia trejopo pobūdžio sunkumus (Peterson, 1995; Suslavičius, 2006). Pirma, motyvaciniai, kurie reiškiasi sumažėjusiu iniciatyvumu, aktyvumu, nes jis patiria, kad bet kokie veiksmai keisti padėtį nėra veiksmingi. Agresyvų tėvų elgesį patiriančio vaiko galimybę priešintis tokiam tėvų elgesiui paprastai riboja jo padėtis šeimoje – priklausomybė nuo tėvų, jaunas amžius, patirties stoka, nelygiavertis santykis su suaugusiais šeimos nariais, negalėjimas apsiginti, todėl tikėtina, kad vaiko mėginimai pasipriešinti netinkamam elgesiui su juo dažniausiai būna nesėkmingi. Antra, kognityvių gebėjimų stoka – negėbėjimas suvokti, kad pastangos ir padariniai yra susiję. Vaikai neretai nežino, kad agresyvus tėvų elgesys su jais yra nepriimtinas (Margevičiūtė, 2008), kad jie nėra kalti dėl to, kaip su jais elgiamasi, kad jie neturi prisiimti atsakomybės už suaugusiųjų veiksmus ir kad yra galimybė kreiptis pagalbos. Trečia, emocinius, pasireiškiančius liūdesiu, sumažėjusiu pasitikėjimu savimi, bejėgiškumo jausmu. Šiuos sunkumus gali pastiprinti nepavykęs vaiko mėginimas kreiptis pagalbos, pavyzdžiui, patyręs seksualinę agresiją vaikas atsivėrė ir, užuot sulaukęs pagalbos, buvo apkaltintas melu. Vaiko patirtis, kad jis negali paveikti įvykių ar savo pastangomis inicijuoti situacijos pasikeitimo, sudaro prielaidas savimonės raiškoje atsirasti bejėgiškumui.

Pirminės išmokto bejėgiškumo teorijos teiginiai buvo kritikuojami atsiradus netikslumams taikant teoriją, todėl buvo patikslinta siejant bejėgiškumo atsiradimą su priežastimis, kurios tampa reikšmingomis prevencijos prielaidomis dirbant su vaiku, patyrusiu tėvų agresiją. Buvo išskirtos trys priežasčių grupės: vidinės ir išorinės, nuolatinės ir kintančios, universalios ir konkrečios (Abramson, 1978). Vaiko santykių su aplinka formavimąsi lemia tai, kuriomis – vidinėmis ar išorinėmis – priežastimis

jis linkęs aiškinti įvykius. Vidinėmis priežastimis (susijusiomis su asmeninėmis charakteristikomis – asmens savybėmis, veikimu ar neveikimu) paremtas įvykių aiškinimas siejamas su bejėgiškumo formavimusi ir pasitikėjimo savimi mažėjimu. Išorinės priežastys priskiriamos universaliam bejėgiškumui nesiejant su asmeniu, todėl leidžia išlaikyti pasitikėjimą savimi nesudarant prielaidų bejėgiškumui rasti. Įvykio aiškinimas kintančiomis priežastimis, jei ir turi įtakos bejėgiškumui atsirasti, tai veikiau trumpalaikiam, tačiau pabrėžiant nuolatinės priežastis bejėgiškumas užtrunka. Universalių priežasčių išskyrimas siejamas su bejėgiškumo raiška daugelyje sričių, o įvardijus konkrečias priežastis bejėgiškumas reiškiasi tik toje konkrečioje situacijoje, kuri siejama su nemaloniais išgyvenimais ar nesėkmėmis (Peterson, 1995).

Pagal išmokto bejėgiškumo teoriją nuo žmogaus įvykių aiškinimo stiliaus priklauso motyvacija, atkaklumas siekiant tikslo, pažeidžiamumo laipsnis (Reivich, Gillham, 2003). Įvykių aiškinimo stilius rodo asmens savybės, kurios susiformuoja vaikystėje ir paauglystėje ir atspindi požiūrį į save ir santykį su aplinka, atskleisdamos savivertės ar bejėgiškumo laipsnį (Seligman, 2006). Įvykių aiškinimo stiliai, esant tam tikroms aplinkybėms, siejami su depresijos atsiradimu: asmuo, patyręs nemalonius išgyvenimus ar nesėkmę, linkęs patirti bejėgiškumą ar momentinius depresijos požymius, tačiau jei asmeniui būdingas pesimistinis įvykių aiškinimo stilius, didėja galimybė atsirasti depresijai (Shatté, 1999). Pasak šios teorijos autorių, kai kurie žmonės yra labiau linkę į depresiją, nes turi polinkį stresą sukeliančius veiksmus suvokti kaip darančius žalą galimybėms ateityje ir savivertei (Haeffel et al., 2008). R. Janoff-Bulmanas (1979) tyrė moteris, patyrusias seksualinę prievartą. Vienos jų prievartos įvykius siejo su vidinėmis ir universaliomis priežastimis, kitos – su vidinėmis, tačiau konkrečiomis. Paaikšėjo, kad pastarosios buvo mažiau linkusios į depresiją ir pasižymėjo didesne savigarba.

Įvykių aiškinimo stiliai apibūdinami trimis kriterijais – personalizavimo, kurį lemia vidinės ir išorinės priežastys, paplitimo – universalios ir konkrečios priežastys, pastovumo – nuolatinės ir kintančios. Skiriami du įvykių aiškinimo stiliai – optimistinis ir pesimistinis (Reivich, Gillham, 2003). Optimistinių įvykių aiškinimo stilių pasirenkantys asmenys neigiamus įvykius linkę aiškinti išorinėmis, kintančiomis, konkrečiomis prie-

žastimis. Neigiamų įvykių kilmė siejama su kitų asmenų veiksmais, aplinkybėmis, taip pat manoma, kad įvykio sukelti padariniai apims tik tam tikrą gyvenimo laikotarpį ir greitai pasibaigs. O malonius įvykius jie linkę aiškinti vidinėmis, nuolatinėmis, universaliomis priežastimis. Pesimistinių įvykių aiškinimo stilių taikantys asmenys neigiamus įvykius aiškina pasitelkdami vidines, nuolatinės, universalias priežastis, o teigiamus – išorinėmis, kintančiomis, konkrečiomis priežastimis.

Jei vaikas įvykius pasakoja pesimistiškai, pirmiausia reikėtų padėti pakeisti požiūrį į patį įvykį, t. y. pabrėžiant priežastis, susijusias su išoriškumu, konkretumu ir kintamumu kriterijais. Optimistinis įvykių pateikimas sukuria galimybes ne tik spręsti su įvykiu susijusias problemas, bet ir kuria palankias vaiko ateities prielaidas. Mokymasis mąstyti optimistiškai gali padėti pasiekti užsibrėžtų tikslų ir turėti geresnę fizinę ir psichinę sveikatą (Seligman, 2006). Šiuo atveju reikšmingas yra ir pagalbą teikiančio asmens požiūris į vaiką – ar gebės išvelgti stipriąsias vaiko savybes ir skatinti jų raišką. Kaip teigia J. E. Maddux (2005), elgesio, emocijų, pažinimo ar suvokimo problemos neegzistuoja pačiame žmoguje, veikia jo santykiuose su aplinka ir aplinkiniais, todėl ir prevencija nukreipiama į pozityvių vaiko santykių su aplinka suvokimą ir išlaikymą.

Agresyvų tėvų elgesį patyręs vaikas dažniausiai būna praradęs pasitikėjimą ne tik suaugusiaisiais, bet ir artimiausiais žmonėmis, be to, vaiko priklausymas nuo tėvų ir prierašumas riboja jo galimybę priešintis tokiam tėvų elgesiui, todėl tikėtina, kad aiškinantis įvykius, susijusius su patirta agresija šeimoje, gali vyrauti pesimistinis įvykių aiškinimo stilius – prisiimant sau atsakomybę už įvykius, manant, kad nėra galimybės ką nors pakeisti. Šiuo atveju reikšmingas vaikui pagalbą teikiančio asmens vaidmuo padedant vaikui keisti požiūrį į įvykį. Visų pirma svarbu padėti vaikui suprasti, kad už vaiko ir suaugusiojo santykius yra atsakingas suaugęs asmuo ir vaikas nėra kaltas dėl įvykio, net ir tada, jei suaugęs dėl įvykio kaltina vaiką išprovokavus agresyvų elgesį savo veiksmais. Be to, svarbu įgyti vaiko pasitikėjimą parodant, kad jis kam nors rūpi, nes tik tokiu atveju vaikas galės patikėti situacijos laikinumui, o teikiama jam pagalba sudarys teigiamų ilgalaikių pokyčių prielaidas. Kartu su vaiku nagrinėjant įvykį svarbu pabrėžti kintančias ir konkrečias priežastis. Pabrėžiant kintančias priežastis tikėtina, kad mažės vaiko bejėgiškumas, o konkrečių priežasčių

įvardijimas suteiks galimybę riboti bejėgiškumo raišką – jei vaikas ir jausis bejėgis, tai tik konkrečioje situacijoje. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į vaiko teigiamas, stipriąsias savybes ir jomis grįsti vaiko santykį su savimi didinant jo savivertę ir keičiant santykį su aplinka.

Kurį laiką buvo manoma, kad vaikams būdingas optimistinis įvykių aiškinimo stilius, todėl ir bejėgiškumas jiems taip pat nebūdingas, tačiau pastebėta, kad vaikai, kurie gali suvokti savo savivertę patyrę nesėkmę, tampa pažeidžiami, bejėgiai (Burhans, 1995; Seligman, 2006). Įvykių aiškinimo stilius formuojasi vaikystėje, maždaug aštuntaisiais gyvenimo metais ir toks išlieka, kol jį pakeičia kiti veiksniai (Peterson, Seligman, 2004). Ši aplinkybė pagrindžia prevencinės veiklos galimybę veikti susiformavusį vaiko įvykių aiškinimosi stilių teigiama linkme. Net analizuojant įvykius, aptikus pesimistinį vaiko įvykių aiškinimo stilių, galima padėti jam išvėlgti kitas įvykių priežastis (išorines, kintančias, konkrečias), kurios padėtų ne tik keisti įvykių aiškinimo stilių, bet ir suteiktų vaikui vilties išspręsti iškilusias problemas.

Įvykių aiškinimo stiliaus formavimąsi lemia trys veiksniai: motinos įvykių aiškinimo stilius, suaugusiųjų kritika vaiko atžvilgiu, vaiko gyvenimo krizės (Seligman, 2006). Motinos įvykių aiškinimo stilius dvejopai veikia vaiko įvykių aiškinimo stiliaus formavimąsi – pirma, vaikui girdint, kaip motina aiškina jai nutinkančius įvykius ir, antra, kaip motina aiškina vaikui nutinkančius įvykius (Seligman, 2006). Kol vaiko socializacija vyksta šeimoje, pagrindinio ugdytojo (ankstyvojoje vaikystėje motinos indėlis ugdant vaiką paprastai didesnis) vaidmuo labiau reiškiasi per ugdytojo pavyzdį. Vaikas kreipia dėmesį ne tik į tai, kas sakoma, bet ir į tai, kaip tai daroma, t. y. į ugdytojo laikyseną, santykius su pačiu savimi, su vaiku, su aplinka, intonacijas. Ankstyvuojant vaiko gyvenimo laikotarpiu vaiko raidos intensyvumas lemia jo priklausomybę nuo artimiausios aplinkos ir santykių intensyvumo, todėl taip, kaip motina aiškina vaiko sėkmes ir nesėkmes, priklauso vaiko savimonės formavimasis.

Nors tėvo įvykių aiškinimo stilius neturi įtakos vaikų įvykių aiškinimo stiliaus formavimuisi, tačiau abiejų tėvų, taip pat ir kitų šeimos narių, prisidedančių prie vaiko ugdymo, kritika turi įtakos vaiko įvykių aiškinimo stiliaus formavimuisi. Čia svarbus kritikos turinys ir pobūdis, t. y. kas yra kritikos objektas ir kritikos pateikimo pobūdis. Jei kritikos objektas

yra vaiko asmenybė ir kritikos turinys siejamas su neigiamų savybių vaikui priskyrimu – vidinėmis priežastimis (melagis, nevykėlis ir pan.), nepasiūlant problemos sprendimo galimybių, tokia ugdytojo ir ugdytinio sąveika yra destruktivaus pobūdžio, kurianti prielaidas formuotis vaiko bejėgiškumui, mažina pasitikėjimą savimi ir formuoja pesimistinį įvykių aiškinimo stilių. Prevenciškai svarbiau atkreipti dėmesį į destruktivią kritiką, turinčią agresijos elementų, dėl kurios vaiko santykis su ugdytoju dažniau grindžiamas baime veikti, idant nenuviltų ugdytojo. Tai slopina vaiko entuziazmą, aktyvumą ir kartu skatina formuotis beviltiškumui susidūrus su problemomis.

Krizės, atsirandančios dėl išgyvento streso, kai sutrinka asmeninių santykių ar šeimos funkcionavimas, yra vienas veiksnių, turinčių įtakos įvykių aiškinimo stiliaus ir požiūrio į save (savimonės) formavimuisi. Vaikas krizes suvokia kaip nekontroliuojamus įvykius, turinčius įtakos daugeliui jo gyvenimo sričių ir trunkančius ilgą laiką, todėl stresą patyręs vaikas išgyvena motyvacinius, pažintinius, emocinius sunkumus. Pesimistinį įvykių aiškinimo stilių naudoja moterys, kurios vaikystėje buvo seksualiai išnaudojamos (Peterson, Steen, 2005). Pesimistinis įvykių aiškinimo stilius yra vienas požymių, kurį nustačius atsiranda prevencinių veiksnių prielaidos siekiant užkirsti kelią išmoktam bejėgiškumui ar depresijai bei kitiems neigiamiems padariniams ateityje formuotis. Taigi, vaiko įgalinimo prielaidos visų pirma yra artimiausioje aplinkoje, todėl teikiant pagalbą vaikui, patyrusiam tėvų agresiją, svarbu prevencinę veiklą kreipti ne tik į vaiką, bet ir artimą jo aplinką.

Įvykių aiškinimo stiliaus nagrinėjimas ir vaiko požiūrio į įvykius kaita optimistine linkme sudaro prevencijos prielaidas formuotis pozityviam santykiui su savimi ir aplinka įgalinant vaiką per savimonės ir savivertės raišką. Kaip teigia J. Davidsonas (2001), prevencinėje veikloje, ypač dirbant su vaikais, neturėtų būti apsiribota paskaitų pobūdžio informaciniais renginiais, svarbu ugdyti ir psichologinį atsparumą, pasitikėjimą savimi, savarankiškų sprendimų priėmimą ir panašius gebėjimus. Pasitikėjimo savimi ugdymas ir savigarbos ugdymas yra susijusios ir viena kitą papildančios subkategorijos – pasitikėjimo savimi ugdymas sudaro prielaidas rasti savigarbai ir atvirkščiai.

Galimybės įgalinti vaiką susijusios su jo socialinio tinklo palaikymo, kūrimo ar plėtros konstruktais. Pagalba asmeniui, patekusiam į probleminę situaciją, prasideda asmenybės socialinio tinklo išsiaiškinimu (Pierce, 1997). D. Winemilleris (1993) skiria pagalbos teikėjus, dar vadinamus pagalbos šaltiniais, kurie ir sudaro socialinį tinklą – šeima, draugai, įvairios paslaugų teikimo įstaigos, kaimynai, kolegos, tam tikros organizacijos, grupės, kuriai priklauso žmogus, nariai. Taigi, kitaip tariant, tai grupė žmonių, su kuriais asmuo palaiko kokius nors ryšius. J. Pierce'as (1997) pabrėžia kiekybinį socialinio tinklo parametą – kuo daugiau tinkle žmonių, kuo įvairesnius vaidmenis jie atlieka, tuo didesnė pagalbos tikimybė. Vadinas, socialinis vaiko aktyvumas, padedantis užmegzti socialinius ryšius, gali būti laikoma ne tik pagalbos, bet ir agresyvaus elgesio su vaikais išsiaiškinamumo veiksmu.

Kita svarbi prevencijos prielaida įgalinant vaiką yra informacijos apie su vaiku susijusius įvykius suteikimas taikant faktinių žinių (kognityvinį) modelį. Laikomasi požiūrio, kad informacija daro žmones ugdytiniais. Jei informacija tampa žmogaus savastimi – žiniomis, tai sąlygoja ir požiūrio, ir elgesio kaitą. Lietuvos vaikai, palyginti su Vakarų Europos vidurkiu, labiau toleruoja fizinį ir psichologinį smurtą šeimose ir mano, kad taikant agresiją galima spręsti iškylančias problemas (Socialinis pranešimas, 2003). VĮ „Vaiko namas“ pagal Švietimo ir mokslo ministerijos ir Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro užsakymą atlikto tyrimo „Smurto mokyklose paplitimas, formos, priežastys, prevencija ir pagalbos priemonės“ duomenimis, tokią elgesio formą kaip suaugusiojo rėkimas ant vaiko tik pusė tėvų ir vaikų laiko smurtu (Smurto mokyklose paplitimas, 2010). Akivaizdu, kad yra poreikis keisti vaikų požiūrį į agresijos raišką formuojant nepakantumą ir nesitaikstymą su ja bei didinant bendravimo kultūrą, grindžiamą pozityviais problemų sprendimo būdais.

Tačiau tam, kad informacija turėtų ugdomąjį potencialą, t. y. darytų poveikį, ji turi būti tinkamai parinkta (turinio reikalavimai aktualūs, suprantami), tinkamai suformuluota, tinkamai pateikta (leidžianti vaikui pačiam pasirinkti ir priimti sprendimą). Pateikiamai informacijai keliami komunikacinis adekvatumo, informacijos aktualumo, pedagoginio bendradarbiavimo reikalavimai (Bitinas, 2000). Komunikacinis adekvatumas reiškia ugdytinio pasirengimą priimti informaciją, o ugdytojui svarbu

informacijos teikimo būdą keisti remiantis grįžtamąja informacija. Informacijos svarba nusakoma informacijos atitiktimi ugdytinio poreikiams, patrauklumu, emociniu įtaigumu. Pedagoginis bendradarbiavimas įmanomas, kai ugdytinis gautą informaciją prasmingai panaudoja, šiuo atveju sprenddamas konkrečią problemą.

Informavimas apie neigiamus reiškinių aspektus sudaro galimybes įgalinti vaiką keičiant jo santykį su įvykiu iš pasyvaus į aktyvų, t. y. vaiką aktyvinti įtraukiant jį į pagalbos jam ir jo apsaugos procesą. Suteikus vaikui informaciją tikimasi, kad kartu keisis jo požiūris ir atitinkamai – elgesys. Suaugusiųjų požiūris į vaiką yra esminis veiksnys, tiesiogiai susijęs su suaugusiųjų elgesiu su vaiku, jo poreikių tenkinimu, galimybe save įprasminti, vaiko padėti visuomenėje. Esama tiesioginio ryšio tarp žinių, požiūrio ir elgesio – požiūrio kaita lemia ir elgesio pokyčius, o šiuos – sukauptos žinios. Informacijos suteikimas, siekiant vaiką įgalinti, reiškiasi trim aspektais. Pirma, pateikta informacija, tapusi žiniomis, keičia vaiko požiūrį į save – mažinant kaltės „indėlį“ į įvykį, mažinant bejėgiškumą, didinant savivertę, į skriaudėją – suvokiant suaugusio vaidmenį ir atsakomybę, į padėtį – suprantant padėties laikinumą, valdymo, kaitos galimybes. Antra, požiūrio kaitos pagrindu tampa galimybė ne tik spręsti konkrečią problemą, bet ir aktyviai dalyvauti savo paties apsaugos procese. Trečia, įgalinimas sudaro prevencijos prielaidas mažinti asmens viktimiškumą.

3.3.2. Pagalba vaikui, patyrusiam tėvų agresiją

Teikiant pagalbą vaikui, patyrusiam tėvų agresiją, reikšmingi trys prevencijos subjektai – vaikas, patyręs agresiją, tėvas, atlikęs agresyvius veiksmus, ir šeima kaip sistema, kuriai reikalinga pagalba, kad ji galėtų atkurti arba išsaugoti suderintą būvį, kad vaikas galėtų likti šeimoje (Minuchin, 1974; Turnbull et al., 1993). Kitais žodžiais tariant, svarbu nagrinėti padėtį trimis aspektais. Pirma, vaiką *matyti* autonomiškai, už šeimos ribų, kad būtų galima įvertinti asmeninius jo poreikius ir interesus, nes ne visada vaiko poreikiai ir interesai sutampa su šeimos arba atskirų šeimos narių poreikiais ir interesais, ir įvertinti pagalbos galimybes. Antra, prevenciją kreipti į tėvą / motiną, siekiant sukurti / atkurti konstruktyvų ryšį su vaiku.

Trečia, vaiką *matyti* šeimoje ir vertinti vaiko ir kitų šeimos narių poreikius, jų dermę, interesų bendrumą ir priešpriešas.

Pagalbos vaikui pradžia prasideda tada, kai gaunama pirminė informacija apie agresyvius tėvų veiksmus prieš vaiką. Pirminės informacijos šaltiniai gali būti įvairūs – ugdymo institucijų, sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojų pranešimai, kaimynų, giminaičių ar draugų pranešimai ir kt. Ilgai trunkantis ugdymo institucijų darbuotojų – auklėtojų, mokytojų – ryšys su vaiku ir šeima sudaro galimybes stebėti vaiką, jo elgesio pokyčius, leidžiančius įtarti vaiką patyrus stresą. Sveikatos priežiūros specialistų vaidmuo, padedant atpažinti agresijos prieš vaikus atvejus, šeimoje vertinamas dėl jų darbo specifiškumo – vaikui patekus į sveikatos priežiūros įstaigą dėl pablogėjusios sveikatos ar patikros tikslais galima nustatyti galimus sužalojimus. Maždaug pusę fizinės agresijos atvejų sudaro atvejai, kai sužalojimų aptinkama kaukolės, kaklo srityje, todėl stomatologų prevencinis vaidmuo atpažįstant, nustatant vaikų sužalojimus yra reikšmingas (Crespo, Andrade, Magalhães, 2011).

I. Gincman-Dorošenko (2005), nagrinėjanti fizinio ir seksualinio smurto prieš vaikus atpažinimo kriterijus, siūlo atkreipti dėmesį į neatitiktinius sužalojimus, pavyzdžiui, kraujosruvas ant kūdikių kūno, ypač veido bei sėdmenų, vaiko rankų viršutinės dalies (dažniausiai atsiranda vaikui mėginant gintis), liemens, priekinės šlaunies dalies, veido, ausų, kaklo, lytinių organų, pilvo ir sėdmenų sužalojimus. Autorė, apibendrinama kitų mokslininkų tyrimus, teigia, kad papildoma aplinkybė įtarti patirtą fizinę, seksualinę agresiją yra ta, kad tėvai pavėluotai kreipiasi į gydytojus, pateikia neatitinkančius vaiko sužalojimo parodymus arba juos keičia, negali paaiškinti, kaip vaikas buvo sužalotas, turima duomenų apie ankstesnius sužalojimus, tėvai yra iš anksto priešiški nusiteikę sveikatos priežiūros ir kitų specialistų atžvilgiu, išvyksta iš sveikatos priežiūros įstaigos nesulaukę tyrimo rezultatų, vaikas nenori pasakoti apie įvykį (Gincman-Dorošenko, 2005).

Gautos informacijos tikrinimo etape svarbūs keli veiklos aspektai. Pirmas informacijos tikrinimo etapo tikslas – patvirtinti arba paneigti pirminę informaciją. Šiuo atveju reikšmingi visi įmanomi informacijos šaltiniai, nes nuo galutinio rezultato priklauso, ar bus pažeistas šeimos autonomiškumas ir privatumas ir bus pradėta intervencija į šeimą. Vai-

ko gerovės tyrimai nukreipti į situacijas, kai vaikas rizikuoja patirti netinkamą elgesį, ir situacijas, kai vaikas patyrė netinkamą elgesį (Berger, Brooks-Gunn 2005; Jaudes, Mackey-Bilaver, 2008). Jei tėvų veiksmai ar neveikimas kelia pavojų vaiko gerovei, intervencija į šeimą ne tik galima, bet būtina. Nors tėvams suteikta pirmumo teisė globoti savo vaiką, kai kuriais atvejais valstybės kišimasis į šeimos gyvenimą yra vienintelis būdas užtikrinti geriausius vaiko interesus (Lind, 2008). Galimą valstybės intervenciją į šeimą būtina vertinti ne tik valstybės ir jos institucijų teisių, bet ir pareigų požiūriu – svarbu ne tik tai, kiek valstybės institucijoms leidžiama kištis į vaiko ir tėvų santykius, bet ir kiek valstybė privalo pasirūpinti vaiku šeimoje (Sagatys, 2005).

Antra, svarbu įvertinti vaiko galimybę teikti informaciją. Vaiko informatyvumas apie patirtą agresiją šeimoje paprastai svarbus todėl, kad, be agresyviai besielgusio tėvo / motinos, vaikas dažniausiai yra vienintelis įvykio dalyvis, galintis suteikti informaciją apie įvykį. Kaip jau minėta, vaiko galimybes liudyti lemia vidiniai, susiję su vaiko amžiumi, ir išoriniai veiksniai, susiję su apklausos organizavimu (Runyan, 1988; Kendall-Tackett, Williams, D. Finkelhor, 1993), todėl iškyla asmens, tikrinančio pirminę informaciją apie įvykį, bendravimo su vaiku kompetencijos klausimas, nes netinkamai atlikta apklausa gali lemti antrinę vaiko viktimizaciją (Uscila, 2005).

Galimi sunkumai bendraujant su vaiku siejami su jo nenoru papasakoti apie įvykį. Tai lemia įvairios priežastys. Agresyvaus tėvų elgesio su vaiku atskleidimo padarinių baimė atsiranda tuomet, kai vaikas yra prigrasintas tylėti – dažniausiai seksualinės agresijos atvejais. Vaiko priklausomybė nuo tėvų, dėl kurios vaikas išgyvena ambivalentiškus jausmus, nežinomybė dėl ateities įvykių atskleidus agresijos faktą ar spėjama baimė prarasti ryšius su tėvu ar motina dėl gresiančios bausmės lemia jo apsisprendimą tylėti. Tėvo ar motinos grasinimas tylėti gali būti grindžiamas manipuliavimu paties vaiko prieraišumu ir jausmais ar veiksmais kitam šeimos nariui. Tėvo ar motinos grasinimas gali būti siejamas su išankstine nuostata, kad vaiku vis tiek nebus patikėta. Jei vaikas anksčiau jau mėgino kam nors papasakoti apie patirtą agresiją šeimoje ir juo nebuvo patikėta, tokio pobūdžio grasinimas gali būti veiksmingas ir vaikas bus linkęs įvykį nutylėti.

Vaikas gali nenorėti atskleisti įvykio dėl baimės būti nubaustam. Šeimoje, kurioje vaiko kontrolė grindžiama baismėmis, prilygstančiomis agresyviai elgesiui, vaiko sąmonėje bausmė siejama su netinkamu elgesiu, kalte ir suprantama kaip pelnyta. Tyrimo, atlikto apklausus 10–20 metų respondentus, duomenimis, dauguma vaikų mano, kad jie nusipelnė fizinės bausmės ir trečdalis tokias bausmes įvardijo kaip žiaurias (Newell, 2001). Tokiais atvejais vaiko patiriama bausmė aiškinama kaip visiškai priimtinas atsakas į jo elgesį, kuris yra netinkamas, o bausmė „užtarnauta“. Panašiai nenorą kalbėti apie patirtį gali lemti vaiko nežinojimas, kaip vertinti įvykį (Reid, 2006). Kaip teigia A. Margevičiūtė (2008), vaikas, būdamas priklausomas nuo šeimos, sunkiau gali priešintis ir menkiausiems teisės pažeidimams – žinoma, jei tik jis suvokia, kad jo teisės pažeidžiamos. Dažniausiai dėl amžiaus, patirties stokos jam sunku įvertinti patirtą agresiją, juolab jeigu su juo agresyviai elgėsi tėvai, kurių autoritetu ir veiksmų teisingumu, bent kol yra mažas, vaikas neabejoja. Šeima savo narių elgesiui koreguoti atlieka socialinės kontrolės funkciją (Rimkus, 2007). Kol vaikas mažas, vyrauja šeimos kontrolė ir vaikas savo elgesį vertina per elgesio kontrolės nuostatą – *gerai-blogai*. Jei vaikas nežino, kaip vertinti tėvų agresiją, ir nėra tikras, ar nėra jo kaltės, jis linkęs nepasakoti, tarsi iš anksto apsidrausdamas. Pokalbis su vaiku, mėginant išsiaiškinti įvykio aplinkybes, gali būti vertinami kaip prevenciniai veiksmai išaiškinant vaiką ir tėvų santykius.

Tylėjimas kaip paslapties saugojimas būdingas vaikams, patyrusiems seksualinę agresiją. Tėvas arba motina, pasinaudodami ryšiu su vaiku, seksualinio pobūdžio veiksmus pateikia kaip jūdvių paslaptį, kurią reikia saugoti. Vaikai linkę pasiduoti suaugusiųjų įtaigai, juolab kai tai daro artimas žmogus – tėvai, broliai, seserys (Reid, 2006).

Vaikas gali sąmoningai slėpti agresyvų tėvų elgesį su juo siekdamas, kad aplinkiniai – kaimynai, mokytojai, draugai, bendramoksliai – nesužinotų. Gėda gali būti priežastis tylėti tuomet, kai šeimos reputacija vertinama aukščiau už vaiko saugumą ir gerovę, ypač seksualinės agresijos atvejais (Summary of the Report of the independent Expert ..., 2006). Toks elgesys būdingas vyresniems vaikams, dažniau patyrusiems seksualinę agresiją. Tai susiję su baime patirti kitų pašaipą, patyčias, pažeminimą.

Vaikai jautrūs aplinkinių, bendraamžių nuomonei ir reakcijai, ypač neigiamai. Taigi, vaikas sąmoningai siekia išvengti antrinės viktimizacijos.

Gėda ar kaltė dėl to, kas nutiko, gali taip pat turėti įtakos vaiko pasiryžimui nepasakoti apie įvykį. Gėdos jausmas nėra būdingas mažamečiams, tačiau nuo 6–7-erių metų vaikai patiria gėdos jausmą, nesvarbu, kokios formos agresiją yra patyrę. Kalbant su vaiku svarbu pabrėžti, kad už tai, kas jam nutiko, yra atsakingi suaugusieji. Patyręs seksualinę agresiją vaikas gali jausti ne tik gėdą, bet ir kaltę, ypač jei jis kaltinamas provokavęs seksualinius santykius. Vaiko patirta tėvų agresija leidžia daryti prielaidą, kad vaikas prarado pasitikėjimą suaugusiais. Siekiant gauti informaciją apie įvykį iš vaiko, visų pirma reikia įgyti vaiko pasitikėjimą paaiškinant, kad nebus apsiribojama tik informacijos apie įvykį gavimu, bet ir siūloma konkreti pagalba – reikia nupasakoti preliminarių įvykių eigą ir vaiko dalyvavimo jo apsaugos procese galimybes.

Į šeimą gali būti kišamasi tik esant svarbiam pagrindui. Tik nustačius patirtos agresijos faktą, gali būti pradėta intervencija į šeimą, kuri priklauso valstybės institucijų kompetencijai. Pirmi veiksmai visuomet siejami su vaiko buvimo šeimoje saugumo laipsnio nustatymu išsiaiškinant, ar yra pagrindas imtis neatidėliotinių priemonių paimant vaiką iš šeimos. Šiuo atveju reikšmingi situacijos vertinimo aspektai – agresyvaus elgesio raiška ir dažnumas, žalos vaikui pobūdis ir sunkumas, galimybė patirti pakartotinę viktimizaciją, rizikos ir apsauginiai veiksniai. Rizikos veiksnių įtaka aptariama dviem lygmenimis – pirmine ir antrine intervencija (prevencija), atspindinčia skirtingas paslaugas (Fallon et. al., 2011). Pirminė prevencija apima veiksmus, kol netinkamas elgesys įvyks, t. y. tik esant rizikos veiksnių įtakai kaip galimas pavojus. Antrinė prevencija apima veiksmus po įvykio siekiant užkirsti kelią pakartotiniams veiksams. Jeigu intervencija į šeimą, susijusi su antrine prevencija, jau nekelia abejonių, t. y. agresyvūs veiksmai prieš vaiką išaiškinti, nustatyti įvykio dalyviai ir aplinkybės, tai pirminės prevencijos galimybė siejama tik su prielaida, remiantis galima rizika dėl įtakos turinčių rizikos veiksnių. Vaiko gerovės šeimoje vertinimas apima du procesus – galimo pavojaus vaikui vertinimą numatant galimą žalą ir vaiko bei šeimos funkcionavimo vertinimą (Shlonsky, Wagner, 2005). Be to, reikėtų vertinti ir apsauginius veiksmus bei jų poveikio galimybes. Toks vertinimas padidina galimybę išnagrinėti esamą padėtį,

kad, esant būtinybei, būtų atlikta intervencija, tačiau jei nėra būtinybės, šeima būtų apsaugota nuo nepagrįsto kišimosi.

Agresyvaus elgesio raiška parodo agresyviais veiksmais padarytos žalos laipsnį ir grėsmę vaiko saugumui. Vaiko saugumas šeimoje tampa esminiu kriterijumi priimant sprendimą dėl vaiko galimybės likti šeimoje. Agresyvaus elgesio dažnumas leidžia numanyti tikimybę agresiją patirti pakartotinai. Dėl agresyvių veiksmų padaryta žala rodo, kokio pobūdžio pagalba reikalinga vaikui. Vaiko paėmimas iš šeimos yra kraštutinė priemonė vykdant intervenciją į šeimą ir gali būti taikoma tik esant neatidėliotinam ir pagrįstam būtinumui (Sagatys, 2006), kurią lemia vaiko buvimo šeimoje aplinkybės. Priimant tokį sprendimą, pirmiausia reikia įvertinti teiktą pagalbą vaikui ir šeimai – ar buvo įdėta pakankamai pastangų, kad vaikas nebūtų atskirtas nuo šeimos (Erickson, 2000; Wulczyn, 2004).

Padėtis, kai vaiko teisės šeimoje nuolat pažeidžiamos, rodo, kad šeimos aplinka yra nepalanki vaiko raidai. Tačiau bet kokie veiksmai, susiję su intervencija į šeimą, turi derėti su nuostata, kad šeima yra geriausia aplinka vaikui augti ir vystytis, tėvai turi teisę ir pareigą auginti ir auklėti savo vaikus (Fraser et al., 1996; Delfabbro et al., 2003). Daugumoje pasaulio valstybių, taip pat ir Lietuvoje vaiko gerovės politika grindžiama nuostata, kad sprendžiant klausimus, susijusius su pagalba vaikui, prioritetas teikiamas vaiko galimybei likti biologinėje šeimoje, o ne alternatyvioms globos formoms (Harris, Courtney, 2003; Spragt, Callan, 2004; Wulczyn, 2004; Zeira, 2004), nes vaiko gerovės paslaugos negali kompensuoti tėvų netekties (Collin-Hansen, 2012). Pagalbos prielaidos visų pirma siejamos su tėvų ir vaiko santykių atkūrimu. Vadinasi, pirmiausia turi būti įvertinama šeimos aplinka, šeimos narių ryšiai, tėvų požiūris į vaiką, galimybės ir ketinimas atkurti šeimos funkcijas sudarant palankias vaiko raidos sąlygas. Jei vaiko atskirtis nuo šeimos neišvengiama, tolesnės pastangos, kai vaikui skirta laikinoji globa, turi būti nukreipiamos į vaiko grąžinimą į šeimą (Delfabbro et al., 2003).

Vertinti tėvų ir vaiko sąveiką svarbu ne tik numatant prevencinius veiksmus, bet ir steigiant alternatyvią globą, kai globos funkcijas laikinai atlieka kitas asmuo, sykiu mėginant atkurti vaiko ryšius su tėvais. Vaiko ir tėvų sąveikai apibūdinti reikšminga yra prieraišumo teorija, žmogaus psichosocialinę raidą aiškinant per santykius su aplinkiniais. J. Bowlby

(1951) pritarė psichoanalitiniam požiūriui, kad santykių patirtis ankstyvoje vaikystėje turi įtakos tolesnei individo raidai, socializacijai. Nuo to, kokią bendravimą kūdikis patirs su jį globojančiu asmeniu, priklausys prieraišumo ir bendravimo pobūdis. Prieraišumas – tai besitęsianti psichologinė sąsaja su kitais žmonėmis (Bowlby, 1951). Prieraišumas ima formuotis vaikui gimus. Pagrindinis asmuo, nuo kurio elgesio su vaiku priklausys, koks prieraišumo tipas formuosis, yra vaiką globojantis asmuo. Esminis prieraišumą formuojantis veiksnys yra vaiką globojančio asmens santykis su vaiku, tiksliau jo atsakas į vaiko poreikius, ypač tada, kai vaikas jaučia nerimą arba yra susijaudinęs. Problema ta, kad tėvai ne visuomet žino, kaip reaguoti į vaiko poreikius, arba tėvai, augindami vaiką, mėgina laikytis bendrų taisyklių, neatsižvelgdami į konkretaus vaiko poreikius (Žukauskienė, 2012).

M. D. S. Ainsworthas (1989) išskyrė tris prieraišumo stilius – saugaus prieraišumo, ambivalentiško nesaugaus prieraišumo ir vengiančio nesaugaus prieraišumo. Saugus prieraišumas atsiranda tuomet, kai vaikas jaučia jį supančių žmonių palankumą, patikimumą, bendrumą su juo – motina yra jautri vaiko poreikiams, emociškai ir fiziškai bendrauja su vaiku, yra nuolat pasiekama. Susiformavęs saugus prieraišumas vaikystėje pasireiškia pasitikėjimu suaugusiaisiais, ypač tėvais – vaikas lengvai su jais išsiskiria ir džiaugsmingai juos pasitinka, išgyvendamas nerimą, visų pirma siekia paguodos ir pagalbos iš tėvų. Nesant grėsmės, vaikas jaučiasi saugus atskirtas nuo tėvų, lengvai bendrauja, išitraukia į žaidimus, tyrinėja aplinką, todėl yra palankios vaiko kognityvios raidos sąlygos (Žukauskienė, 2012). Būdamas suaugęs, toks žmogus sugeba sukurti ir išlaikyti pasitikėjimu grįstus santykius su aplinkiniais, pasitiki savimi.

Ambivalentiškas prieraišumas formuojasi tuomet, kad vaikas jį globojančius asmenis suvokia kaip nepatikimus, nesirūpinančius juo, nejautrius jo poreikiams. Tokie vaikai sunkiai išsiskiria su tėvais, o susitikę labiau nerimauja, nei džiaugiasi. Vaikai išgyvena ambivalentiškus jausmus tėvams – ir pyksta, kad juos palieka, nereaguoja į jų poreikius, ir kartu siekia bendrauti su jais. Vaiko dėmesys dažniau sutelktas į baimę ir nerimą dėl išsiskyrimo su tėvais, todėl jiems sunku susitelkti į aplinkos pažinimą, susikaupti žaidžiant ir tai apsunkina pažintinę raidą. Ambivalentišku prieraišumu pasižymintys vaikai vengia bendrauti su aplinkiniais, linkę manipuluoti, jaučiasi įžeisti, apgauti. Vaikystėje išgyvenę ambivalentišką

prieraišumą, būdami suaugę patiria sunkumų užmezgdami artimus santykius, nepasitiki partneriu, sunkiai išgyvena išsiskyrimą.

Nesaugus, arba vengiantis, prieraišumas formuojasi tada, kai tėvai ne-reaguoja į vaiko poreikius arba juos neteisingai supranta. Vaikas aplinkinius suvokia kaip nepatikimus. Tokie vaikai yra atsargūs ir nepasitikintys aplinkiniais. Jie nesijaudina išsiskirdami su artimaisiais ir nereaguoja juos vėl matydami. Bendraudamas su artimaisiais, vaikas nepasitiki jų gebėjimu reaguoti ir patenkinti jo poreikius, jį paguosti ar nuraminti, veikiau tikisi būti atstumtas. Bendraudamas su aplinkiniais, vaikas laikosi atskirai nuo kitų, dažniau reiškia neigiamas nei teigiamas emocijas.

Vaikams, patyrusiems agresyvų tėvų elgesį, netekusiems tėvų globos, išgyvenusiems ilgalaikį išsiskyrimą su jais, dažniausiai nebūna susiformavęs saugus prieraišumas. Vaikystėje neturėję saugumo ir pasitikėjimo šaltinio, jie sunkiai užmezga pasitikėjimu grįstus ryšius. Jeigu tėvai dėl vienoikių ar kitokių priežasčių negali globoti savo vaiko ar negeba to tinkamai padaryti, steigiant vaikui alternatyvią globą, svarbu, kad vaiką globojantis asmuo padėtų vaikui suformuoti saugų prieraišumą. Teikiant pagalbą vaikui ir šeimai, kai vaikas yra patyręs agresyvų tėvų elgesį, svarbu padėti pastebėti, suprasti ir tinkamai reaguoti į vaiko poreikius.

Siekiant suformuoti saugų prieraišumą, V. Fahlbergas (1996) siūlo tris strategijas: sužadavimo ir relaksacijos rato, pozityvios sąveikos, priklausymo įtvirtinimo. *Suzadinimo ir relaksacijos rato* taikymo pradžia siejama su vaiko poreikiu. Vaikui išreiškus poreikį, suaugęs reaguoja jį patenkindamas. Vaikas, sulaukęs atsako į jo siunčiamą signalą, atsipalaiduoja. *Suzadinimo ir relaksacijos rato* taikymo esmė yra suaugusiojo teigiamas atsakas į vaiko siunčiamą signalą siekiant patenkinti poreikį – dėl to vaikas ima pasitikėti suaugusiuoju. Kaskart pasikartojantis suaugusiojo atsakas į vaiko signalus stiprina ir saugumo jausmą. *Pozityvios sąveikos* strategija paremta psichosocialinio kontakto siūlymu vaikui – šypsena, meiliu žodžiu, žaidimu kartu su vaiku, kalbėjimu. Manoma, kad pozityvi sąveika prisideda prie prieraišumo formavimosi sukuriant nuolatinį saugiu bendravimu grindžiamą aplinką. Čia, kitaip nei sužadavimo ir relaksacijos strategijos, sąveikos iniciatoriai yra tėvai. *Priklausymo įtvirtinimas* paremtas vaiko saugumo ir pasitikėjimo aplinkos kūrimu tam tikroje socialinėje aplinkoje – šeimoje, bendruomenėje. Priklausymas bendruo-

menei, kurioje kiekvienas narys yra gerbiamas ir vertinamas, sukuria prielaidas saugiam prieraišumui formuotis, didina pasitikėjimą savimi.

Dirbant su patyrusiais agresyvų tėvų elgesį, išgyvenusiais ilgalaikį išsiskyrimą, netekusiais tėvų globos, globojamais, įvaikinamais ir įvaikintais vaikais, taikyti prieraišumo teoriją svarbu keliais aspektais. Pirma, siekiant grąžinti vaiką į šeimą (laikinosios globos atveju), steigiant globą, įvaikinant, ji padeda įvertinti vaiko ir tėvų santykius ir, jais remiantis, kurti vaiko santykius su globėjais, tėvais, tėvais. Nuo savo šeimos atskirtas ir patekęs pas globėjus vaikas pamažu iš naujo prisiriša – tai priklauso nuo globos rūšies, globėjų ir vaiko savybių. Kaip teigia V. Falbergas (1991), vaikai, kurie buvo prisirišę prie juos globojusių asmenų, lengviau prisiriš ir prie naujos šeimos narių. Taigi, vaiko patirtos agresijos prevencijos prielaida tampa saugaus prieraišumo formavimosi užtikrinimas vaikui parenkant globėjus, kad laikinos globos metu atsiradusio prieraišumo pagrindu vaikui būtų lengviau užmegzti ryšius su tėvais arba tėvais. Antra, teikiant pagalbą vaikui ir šeimai, galima nustatyti vaiko raidos ypatumus. Trečia, dirbant su vaikais, turinčiais bendravimo ir elgesio sunkumų, svarbu išsiaiškinti ir įvertinti galimas priežastis ir numatyti veiklos kryptis.

Vertinant apsauginius veiksnius, mažinančius agresijos raiškos padarinių tikimybę, reikėtų atsižvelgti į individualius, šeimos ir bendruomenės veiksnius. Individualūs apsauginiai veiksniai siejami su teigiamu požiūriu į save ir aplinkinius, gebėjimu megzti ir išlaikyti pozityvius santykius. Apsauginiai šeimos veiksniai siejami su socialiniu tinklu, stipriais emociniais ryšiais, socialiniu artimųjų palaikymu. Apsauginiai bendruomenės veiksniai vertinami kaip esama ar galima pagalba ir socialinis palaikymas įvairiose socialinėse struktūrose – mokykloje, kaimynystėje, religinėje bendruomenėje ir pačioje visuomenėje.

Jei vaikas lanko ugdymo instituciją, reikėtų įvertinti mokytojų, socialinių pedagogų pagalbą ir vaikui, ir tėvui, atlikusiam agresyvius veiksmus, ir šeimai. Šeimos ir mokyklos bendradarbiavimo reikšmė neabejojama. L. Rupšienė, J. Grikšienė (2007) pabrėžia socialinių pedagogų vaidmenį teikiant pagalbą šeimai kaip pedagoginį tėvų švietimą, tėvų skatinimą prisiiinti daugiau atsakomybės už vaikus, tėvų ir vaikų teigiamų emocinių santykių skatinimą ir tėvų iniciatyvos palaikymą.

Kultūrinis kontekstas integruoja visuomenės ir tėvų požiūrį į vaiką, kuris savo ruožtu lemia tinkamo elgesio su vaikais kriterijus, auklėjamas nuostatas, vaikų auklėjimo principus ir nurodo elgesio ribas, nubrėžiančias priimtina elgesį su vaiku. Aplinkinių neįtakojamumas ir nesupratinamumas gali veikti agresijos raiškos šeimoje neišaiškinamumą. Čia svarbus visuomenės narių iniciatyvumas, pilietinė atsakomybė neliekant abejingiems ir reaguojant į esamą agresijos faktą. Tuomet tikėtina, kad ir vaikas, jausdamas aplinkinių užtarimą ir paramą, labiau pasitikės savimi ir kitais bei kreipsis pagalbos. Be to, visuomenėje vyraujantis neigiamas požiūris į taikomą agresiją prieš vaikus gali inspiruoti ir pačius tėvus kreiptis pagalbos iš specialistų. Taigi, adekvatus visuomenės požiūris gali paskatinti prevencinį vyksmą.

Vaiko patirta agresija šeimoje rodo, kad šeimos funkcionavimas sutrikęs (Sagatys, 2005) ir šeimos narių sąveika pasižymi destruktivumu. Šeimos kaip sistemos funkcionavimas pasižymi tuo, kad vienų šeimos narių sąveika turi įtakos ir kitiems šeimos nariams bei jų tarpusavio sąveikoms – kas vyksta su vienu šeimos nariu, veikia ir kitus. Nuostatos į šeimą kaip dinamišką ir kintančią sistemą lemia, kad prevenciškai vertinamos visų šeimos narių sąveikos, ne tik vaiko, patyrusio agresiją, bet ir tėvo, atlikusio agresyvių veiksmus, kad intervencija į šeimą būtų šeimos narius vienijantis, o ne skaidantis veiksnys. Taip nagrinėjami šeimos posistemių ryšiai: vyro ir žmonos, tėvo / motinos ir vaiko, vaiko ir vaiko (brolių, seserų ryšiai), ryšiai už šeimos ribų – su giminaičiais, draugais (Turnbull et al., 1993). Kitų šeimos narių santykiai su agresiją patyrusiu vaiku nagrinėjami kaip socialinio palaikymo vaikui prielaida išnaudojant socialinių ryšių galimybes, pavyzdžiui, artimi ir pasitikėjimu grindžiami vaiko santykiai su kuriuo nors šeimos nariu gali būti panaudojami teikti vaikui socialinį palaikymą, kol bus atkurta konstruktyvi vaiko ir tėvo sąveika, kompensuojant šeimos palaikymo trūkumą.

Socialinis ekologinis modelis grindžia šeimos funkcionavimą socialinės aplinkos įtaka (Bronfenbrenner, 1979; Hornby, 1994). Modelio esmė glūdi sistemų (mikro-, mezo- ir makro-) tarpusavio sąveikoje – pokyčiai bet kurioje sistemos dalyje veikia kitas sistemos dalis ir skatina sistemos adaptaciją (pusiausvyrą). Pagrindinis modelio principas yra tas, kad asmeninė raida yra nuolat veikiamą kokybinių socialinės aplinkos, kurioje vaikas gyvena ar dalyvauja ir su ja sąveikauja, charakteristikų (Gorman-

Smith, 2012). Vaiko raidai ir elgesiui įtakos turi šeimos funkcionavimas, santykiai su bendraamžiais, mokykla, bendruomene ir kitais socialiniais institutais.

Šis modelis taip pat pabrėžia raidos svarbą, pripažindamas vaiko gebėjimą nuolat keistis, todėl, priklausomai nuo vaiko amžiaus, tas pats veiksnys gali turėti skirtingą poveikį. M. Mulvaney, C. Meberto (2010) teigimu, beveik visi vaikai yra patyrę fizines bausmes, tačiau daugeliu atvejų neigiami padariniai nepasireiškia. Trečdalis kontrolinės grupės vaikų, patyrusių gimimo traumą, skurdą, netinkamą elgesį, tėvų psichopatologiją ir šeimos iširimą, tapo kompetentingais ir gerai prisitaikančiais jaunais žmonėmis (Werner, 1989). M. Rutterio (1985) teigimu, maždaug pusė vaikų, patyrusių žiaurų elgesį ir neigiamą namų aplinkos įtaką, neturėjo psichopatologinių požymių. Tai reiškia, kad tam tikro veiksnio veikimas yra lemiamas kitų, tuo metu veikiančių veiksnių, įtakos, todėl jo paveikumas skirtingiems asmenims skiriasi. Čia slypi prevencijos esmė – svarbu ne tik mėginti sumažinti veiksnio daromą poveikį, bet panaudoti kitus, galimus veiksnius, kurių veikimas mažintų jo daromą neigiamą įtaką.

Tiriant vaikų gebėjimą prisitaikyti, buvo siekiama nustatyti reguliuojamuosius veiksnius, veikiančius nevienodą prisitaikymą. Reguluojamaisiais vadinami tokie veiksniai, kurių veikimas yra kintamas (nepastovus) ir priklauso nuo kitų veiksnių įtakos. Reguluojamieji veiksniai skirstomi į tris grupes: individualūs – priklausantys individualiai kiekvienam vaikui; šeimos – priklausantys tų vaikų šeimoms; aplinkos – esantys platesnėje aplinkoje ir kultūrinėje terpėje (Malinosky-Rummell, Hansen, 1993).

Reguluojamieji veiksniai neturėtų būti pernelyg kategoriškai vertinami, nes vienu atveju tas pats kintamasis gali būti suprantamas kaip rizikos, o kitu atveju – kaip kompensuojamasis veiksnys. Pavyzdžiui, toks kintamasis veiksnys kaip sėkmingas vaiko mokymasis dėl patiriamų malonių išgyvenimų, susijusių su vaiko pasiekimais ir pripažinimu, gali sumažinti patiriamos agresijos šeimoje poveikį. Tačiau jei sėkmingo vaiko mokymosi reikalauja tėvai (kartais net neįvertinę vaiko gebėjimų), o priežastis patirti agresiją yra, tėvų nuomone, nepakankamai geri pažymiai, tuomet sėkmingas vaiko mokymasis tampa rizikos veiksnium. Taigi, vaiko raidos stadija turi būti nustatyta, kai vertinama intervencijos galimybė ar

apsauginiai veiksniai. Individuali raida iš dalies priklauso nuo socialinės aplinkos, prevencija priklauso nuo socialinio konteksto ypatybių (Gorman-Smith, 2012).

Socialinė aplinka, kurioje gyvuoja šeima, teikia jos funkcionavimui būtinus išteklius ir socialinę paramą. Aplinkos poveikis šeimai reiškiasi ne tik agresijos riziką didinančiais veiksniais, tokiais kaip bedarbystė, skurdas, ne itin palanki socialinė politika vieno tėvo, daugiavaikių šeimų atžvilgiu (Berger, Brooks-Gunn 2005; Leschied et al., 2006; Kahn, Schwalbe, 2010), bet ir parama – socialiniu palaikymu, dar vadinamu socialiniu kapitalu (Runyan, 1998), stipriais socialiniais ryšiais (Korbin, 1991), neigiamu visuomenės požiūriu į agresijos raišką šeimoje (Brock, 2005). Socialinis palaikymas vertinamas kaip bendras apsauginis veiksnys patyrus stresą (Beckman, Porkorni, 1988; Runyan, 1998).

Bendraudama su socialine aplinka, gerai funkcionuojanti šeima pasižymi lankstumu, atvirumu ir priešišku permainingoms (Singer, Powers, 1993). Šeima neišvengia sunkumų mėgindama prisitaikyti prie aplinkoje vykstančių pokyčių, todėl atkurti ir sustiprinti šeimos funkcijas yra pagrindinis pagalbos šeimai tikslas.

Socialinio palaikymo teorija pabrėžia asmens socialinio tinklo plėtrą, emocinių santykių stiprinimą bei visokeriopos aplinkinių paramos teikimą ir stiprinimą (Rimkus, 2007). Socialinio ekologinio modelio kontekste socialinis palaikymas gali būti vertinamas trimis lygiais: mikro- (arba artimosios aplinkos – šeimos nariai), mezo- ir makro- (arba bendruomenės). Kiekvienu lygiu taikant socialinį palaikymą svarbios kiekybinės socialinių ryšių charakteristikos – socialinio tinklo dydis ir tankumas – ir kokybinės – ryšių abipusiškumas ir funkcionalumas. Dydį nurodo žmonių, galinčių teikti socialinį palaikymą, skaičius. Kuo didesnis socialinio tinklas, tuo didesnė sėkmingos prevencijos tikimybė. Prevenciškai reikšmingos visų lygių socialinio palaikymo galimybės. Socialinio tinklo tankumas rodo socialiniam tinklui priklausančių asmenų tarpusavio ryšius. Socialinių ryšių abipusiškumas rodo, ar ryšiai grindžiami vienpusiu ryšiu, t. y. pagalba teikiama, tačiau negaunamas grįžtamasis ryšys. Socialiniam palaikymui, kaip apsauginiam ir prevenciniam veiksmui, svarbus pasirengimas priimti paramą (Pierce, Sarason, Sarason, 1996). Socialinis palaikymas, vykstantis tarp kelių subjektų, veiksmingas tik tada, kai jų santykiui būdinga sąveika, apibrėžiama abipusiškumu ir paveikumu. Todėl išplečiant socialinio

palaikymo svarbą galima teigti, kad reikšmingas abiejų santykio dalyvių dispozityvus nusiteikimas sąveikauti – iš vienos pusės, įvertinus galimybes ir norą, ją teikti, iš kitos – ją priimti.

Ne mažiau svarbus ir socialinio palaikymo pastovumas. Pagrindinis agresyvaus tėvų elgesio prevencijos tikslas nukreiptas į tėvo ir vaiko ugdomojo santykio bei šeimos funkcionavimo atkūrimą, tačiau, jei agresyvus tėvų elgesys nebuvo vienkartinis įvykis, o ilgai trunkantis procesas, socialinis palaikymas irgi turėtų būti kuo pastovesnis. Ryšių funkcionalumas rodo, kokio pobūdžio pagalba yra teikiama – kuo įvairesnę pagalbą socialiniai ryšiai gali suteikti, juo geriau. Kaip teigia B. Kreiviniene (2007), palaikymo jausmas pasireiškia socialiniam tinklui išreiškiant palaikomąją elgseną, o socialinio tinklo narių elgsenos būdai gali pasireikšti: meile ir intymumu – kaip nuoširdūs pokalbiai, rodomas susirūpinimas, nedidelės paslaugos, fizinis artumas; pagarba – visi veiksmai, požiūris, laikysena, dėl kurios asmuo jaučiasi gerbiamas; saugumu – saugumo jausmas sudaro prielaidas pasitikėti ir savimi, ir aplinkiniais, ir aplinka apskritai; įvertinimu – per klausymą, atjautą, atliepimą sukuriamos prielaidos asmeniui įvertinti susidariusią padėtį pačiam ir ieškoti, kaip ją spręsti. Kiekvienu konkrečiu atveju socialinio tinklo analizė visais trimis lygmenimis padės nustatyti prevencines socialinio palaikymo galimybes.

Socialinio ekologinio modelio taikymą agresyvaus tėvų elgesio prevencijai galima išreikšti pagrindine nuostata: norint paveikti tėvų požiūrio į vaiką ir elgesio su juo kaitą, reikia paveikti socialinėje aplinkoje, kurioje šeima funkcionuoja, esančius veiksnius, turinčius įtakos agresyvaus elgesio atsiradimui ir raiškai. Teikiant pagalbą agresyviai besielgiantiems tėvams, galima išskirti tris socialinio palaikymo formas: emocinį palaikymą, informacinį palaikymą, materialinę paramą (Lemme, 2003). Emocinis palaikymas reikšmingas kaip teigiamos nuostatos dėl tėvų pastangų keičiant požiūrį į vaiką ir elgesį su juo. Tėvų elgesio su vaiku kaita – ilgas ir sudėtingas procesas, reikalaujantis ne tik pačių tėvų motyvacijos keistis, bet ir išorinio palaikymo, kuris būtinas įveikiant sunkumus ir nesėkmes, kad ryžtas ir pastangos keistis nemažėtų. Informacinis palaikymas reikšmingas kaip metodinė pagalba tėvams keičiant savo elgesį ir santykius su vaiku, išlaikant pozityvias, ugdomasias nuostatas. Čia galima įžvelgti ugdymo insti-

tucijų, susijusių su šeima, galimybę ir poreikį teikti informacinę palaikymą tėvams. Institucinių ugdymo veikėjų – mokytojų, auklėtojų, kaip ugdymo specialistų, pagalba tėvams svarbi dėl kelių aplinkybių. Mokykloje dirbantys asmenys apie vaikų viktimizaciją žino dažniau (42 proc.) negu policija (13 proc.) ar sveikatos priežiūros personalas (2 proc.) (Finkelhor, Ormrod, Turner, Hamby, 2012). Mokytojai, nebendradarbiaudami su vaikų tėvais ir neteikdami jiems pagalbos, negalės veiksmingai įgyvendinti pagrindinės, auklėjamosios, funkcijos. Mokytojai, nuolat bendraudami su vaiku, stebėdami jo raidą, gali įvertinti ugdomąsias tėvų nuostatas vaiko atžvilgiu ir teikti tikslingą informacinę pagalbą. Tolesnis mokytojo bendravimas su vaiku sudaro galimybę mokytojui stebėti tėvų santykių su vaiku pokyčius ir juos vertinti ilgalaikėje perspektyvoje.

Apibendrinant norėtusi pasakyti, kad kiekvieno atvejo istorijos unikalumas, veiksnų ir požymių raiškos ir dermės nepakartojamumas lemia, kad esminės prevencijos prielaidos glūdi ne psichologijos, sociologijos, teisės, medicinos, edukologijos mokslų faktuose, empirinių tyrimų rezultatuose, o esminėse teorinėse nuostatose dėl vaiko, tėvų, tėvystės, tėvų ir vaiko santykių, vaiko poreikių, teisių, interesų, tėvų teisių, pareigų ir pan. Teorinės nuostatos talkina nagrinėjant, aiškinant, apibendrinant reiškinių pažinimo elementus, juos grupuojant ir kuriant sisteminių vaizdą ir kartu gali būti taikomos kaip esminė nuostata, kuria grindžiamas prevencijos tikslas, organizuojama veikla. Pavienė prevencinė veikla, nukreipta į atskirų neigiamam reiškiniui įtakos turinčių veiksnų panaikinimą, negali būti veiksminga. Atskiri reiškinio elementai, pavyzdžiui, agresyviai tėvų elgesiui su savo vaikais įtakos turintys veiksniai prevenciškai svarbūs tik kaip visų reiškinio elementų visumos, sistemos dalis, nes prevencinis poveikis turi būti daromas siekiant visos sistemos kaitos.

IŠVADOS

– Šeimos autonomiškumas – būtina šeimos gyvenimo, šeimos narių santykių puoselėjimo, tradicijų kūrimo sąlyga, atspindinti šeimos unikalumą. Valstybė, pripažindama šeimos gyvenimo reikšmę kiekvienam šeimos nariui, numato teises sąlygas apsaugoti šeimos gyvenimo privatumą, sudarydama prielaidas jai funkcionuoti autonomiškai. Tėvų ir vaiko ryšys savaime pripažįstamas vertybe, todėl saugomas nuo nepagrįsto kišimosi.

– Šeimos narių santykiai, palyginti su visuomeniniais santykiais, skiriasi ne tik artumo, prierašumo, intymumo, bet ir elgesio vertinimo prasme – visuomenėje tiksliai ir aiškiai apibrėžtas agresyvus elgesys šeimoje įgauna santykinę prasmę, ypač tėvams bendraujant su savo vaikais. Agresyvus tėvų elgesys su vaikais, sukeliantis objektyviai nustatomus vaiko sužalojimus, sulaukia visuotinio pasmerkimo ir teisėsaugos institucijų vertinimo. Dalis agresyvaus elgesio su vaikais atvejų suprantama kaip tėvų valdžios įgyvendinimas vaikui, kai agresija pateikiama kaip būtina ir veiksminga auklėjimo priemonė.

– Dėl paties agresijos reiškinio, kaip tyrinėjimų objekto sudėtingumo ir įvairiapusiškumo (didelė raiškos sklaida), agresijos sąvokinė apibrėžtis tampa diskutuotina, jeigu mėginama ją pritaikyti konkrečioms ir specifiniams veiksams, todėl įvardijant agresyvų tėvų elgesį siūloma vadovautis esminiu – žalos veiksniu – ir objektyviai nustatomu, ir numanomu.

– Agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos galimybes mažina metodologinės ir praktinės reiškinio nagrinėjimo problemos, tokios kaip tėvų agresyvaus elgesio su savo vaikais raiškos (paplitimo, agresijos formų konstatavimo, kriterijų, apibūdinančių reiškinį, išskyrimo ir nustatymo), padarinių vaikui nustatymas ir įvertinimas.

– Teisinis vaiko statusas apibrėžia savarankiškas, nepriklausančias nuo šeimos, vaiko teises. Tačiau vaiko galimybę savarankiškai įgyvendinti savo teises riboja vaiko raidos ypatumai. Todėl vaiko teises šeimoje (bent

jau ankstyvuoju vaikystės laikotarpiu) galima įgyvendinti tik per kitų asmenų – visų pirma tėvų, teises ir pareigas. Įgyvendinant vaiko teises šeimoje vyrauja paternalistinis požiūris į vaiko teises, gerovę, lūkesčius, poreikius.

– Atstovavimas vaiko teisėms atspindi teisinį atstovavimo pobūdį, grindžiamą teisės aktuose apibrėžtais veiksmais, tačiau prevencinėje veikloje siūloma atstovavimo sampratą išplėsti taikant ją visiems asmenims, kurių veiksmai ir veikla susiję su vaiku. Atstovavimas plačiąja prasme apibrėžiamas kaip kiekvieno asmens veikimas nepažeidžiant vaiko teisių ir veikiant jo interesus.

– Esminis principas, įgyvendinant vaiko teises, yra siejamas su vaiko interesais. Nustatant konkretaus asmens intereso turinį vadovaujamosi objektyviuoju interesu, kuris visada atitinka konkrečius poreikius. Interesai yra platesnė sąvoka negu poreikis, nes apibrėžia ne tik būtinas asmens gyvenimo sąlygas, tačiau numato prielaidas, būtinas jo raidai.

– Tėvų ir vaiko sąveika visuomet ugdomoji, nes yra grindžiama abiejų sąveikos narių asmenybių kuriančiu bendravimu. Sąveika pasižymi abipusiu veikimu – vieno asmens elgesys veikia ir keičia kito asmens elgesį ir atvirkščiai. Tik esant sąveikos narių lygybei, pripažįstant abipusę pagarbą ir orumą, kaip kiekvieno žmogaus absoliučią vertybę, abiejų sąveikos dalyvių kokybinės charakteristikos kinta darnaus sambūvio linkme.

– Vaiko patirtos agresijos prevencijos prielaida yra saugaus prierašumo formavimosi užtikrinimas vaikui parenkant globėjus, kad laikinos globos metu atsiradęs prierašumas leistų vaikui lengviau užmegzti ryšius su tėvais (grįžtant į biologinę šeimą) arba įtėviais.

– Vaiko įgalinimas agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais požiūriu yra reikšmingas visais trimis prevencijos lygmenimis ir sudaro prielaidas įgyvendinti vaiko, kaip aktyvaus teisių turėtojo, vaidmenį ir dalyvavimo teisę. Įgalinimas grindžiamas pozityvių santykių su savimi ir aplinka didinimu pabrėžiant asmens stiprybes kaip atsvarą neigiamiems išgyvenimams ir keičiant požiūrį į agresiją. Išskiriamos dvi agresyvaus tėvų elgesio su vaikais prevencijos kryptys – viena nukreipta į reiškiniui įtakos turinčių veiksnių poveikio naikinimą arba mažinimą, kita – į apsauginių veiksnių paiešką bei jų poveikio didinimą.

– Intervencija į šeimą galima tik esant pagrįstam būtinumui, o vaiko paėmimas iš šeimos turi būti kraštutinė priemonė. Bet kokie prevenciniai

veiksmai, susiję su kišimusi į šeimą, turi derėti su nuostata, kad šeimos nario teisė į šeimos ryšius yra saugoma vertybė, šeima yra geriausia aplinka vaikui augti ir vystytis, tėvai turi pareigą ir pirmumo teisę prieš kitus asmenis auginti ir auklėti savo vaikus. Prioritetas teikiamas pagalbai vaikui ir šeimai, vaikui liekiant šeimoje, o ne alternatyviai globai. Vaiko, patyrusio agresyvų tėvų elgesį, svarbiausia prevencijos sąlyga yra atkuri šeimos funkcijas ir konstrukcinius šeimos narių sąveikos ryšius, kad vaikas galėtų likti šeimoje arba grįžti į šeimą, kuri išlaikytų darnų būvį ir galėtų būti vertinama kaip palankiausia aplinka vaikui augti ir vystytis.

Preconditions of Prevention of the Parents' Aggressive Behaviour With Their Children

Summary

Aggressive behaviour of parents with their children is not a recent phenomenon in the world, as is evidenced by historical and scientific sources. For many years, the status of children in the society was dependent on the absolute authority of adults and their will to act appropriately; the behaviour was not questioned in the society. The modern society sees the status of a child changing – now, an aggressive and harmful behaviour, previously considered as a matter of fact and acceptable, is now questioned and regarded as violent, brutal, infringing the rights of children, incompatible with the interests of a child etc. Essential changes related to considering and estimation of the child's status in the family and society began with the United Nations adopting the Convention on the Rights of the Child to which almost all countries of the world have acceded, thereby recognising the need of protection of the child's rights.

Approach to a child in Lithuania saw transformation, simultaneously with the restoration of statehood. On 8 January 1992, Lithuania acceded to the UN Convention on the Rights of the Child and legally and morally committed to ensure the rights of a child by means of administrative, legal, educational and other measures. Legal provision with regards to a child changed - a child acquired the status of a rights holder. Although the child was recognized as an active legal subject enjoying his/her rights, however, given the child's development particularities, the rights of the child may be enjoyed only through other persons rights and obligations and, primarily, through those of the parents. The change in approach of the State to the child has not produced change in the parents' upbringing approach with regards to their children. In Lithuania, and in other countries of Central and Eastern Europe alike, children, as a group of the society, still remain

the most vulnerable. Aggressive behaviour of parents with regards to their children remains a pressing issue in Lithuania and across the world.

Aggressive behaviour of parents with their children is a complex issue, combining social, educational, legal, psychological, medical and other characteristics. From the legal point of view, aggressive behaviour of parents is treated as infringement of the rights of a child or a criminal offence; from the psychosocial point of view, it is estimated through its results of child development; from a medical point of view, it is injury, from the educational point of view – destruction of educational relation, as family dysfunctions. The complexity of the issue of the aggressive behaviour of parents with regards to their child requires a systemic interdisciplinary approach to the phenomenon by seeking possibilities of preventive solutions of issue of the aggressive behaviour of parents.

It is believed that human aggressiveness is, primarily, caused by psychic phenomena; therefore, it has been decided to consider the concept of aggression as the main concept defining the parent's behaviour as causing negative consequences to a child, and all other concepts – as derivative and applicable in order to discover certain particularities of the phenomenon. Because aggression phenomena represents a complex and multi-faceted research object, the definitiveness of the concept of aggression becomes disputable, when seeking to apply it to concrete and specific acts. It is considered that the most acceptable criteria to qualify the aggressive acts of parents against their child is that of harm, both expressed and implied.

After examining the theories dealing with expression of aggressiveness, one may conclude that, despite extensive research, there is still no general opinion either on genesis of aggressiveness or on reasons causing aggressive behaviour. Multiple theories explaining the origin and expression of aggressive human behaviour only confirm complexity of the phenomenon and variety of aspects affecting aggressiveness. From the point of view of the prevention of parents' aggressive behaviour with their children, analysis of theories explaining aggressive behaviour is significant in estimation of aspects affecting the efficacy of prevention of parents' aggressive behaviour with their children.

Learning and prevention of the parents' aggressive behaviour with their children is hindered by methodological and practical problems of the phenomenon research: different concept of a child – the concept of a child in legal, psychological, pedagogical literature is defined and used differently (child, underage child, minor, adolescent); statement of the aggression form suffered by a child – child primarily suffers from several forms of aggression but only one is recorded and the effect of other aggression forms components is eliminated; the issues of establishment of the extent of the parents' aggressive behaviour with regards to their children are related to latency of the phenomenon, anonymous functioning of the family and methodological problems – different criteria defining the phenomena selected by the researchers; various identification and interpretation of the phenomenon – definitions of the aggression phenomenon use different identifications of the same phenomenon – violence, brutality, cruel behaviour, child abuse, domestic violence; variety of criteria defining aggressive behaviour with children (defining acts); attribution of physical punishment as educational measure to aggression; reliability of information about event of violence; establishment and measurement prevention measures criteria.

Family represents most stable and intimate social structure, providing the background for meeting of individual psychological, communication, parenthood, intimacy, self-expression needs, where human values, the values of nation's continuance are cherished. Family represents a unique system for socialization process, whereon human life is based and the background for a positive relation with environment and oneself is created. Family functions as a closed system. Family autonomy is a necessary condition of family life, fostering relationship between family members, and creating traditions reflecting uniqueness of the family. By recognizing the family significance for each family member, the State provides for legal conditions protecting privacy of family life and forming background for autonomous functioning of the family. Relationship between parents and children is recognized as a value *per se* and is, therefore, protected from invalid interference.

The relationship between family members differs from public relations not only in its closeness, affection, and intimacy, but also in the

sense of behaviour estimation – aggressive behaviour is defined exactly and clearly in public relations, but aggressive behaviour in the family has relative sense, particularly in the parents' relationship with their children. Aggressive behaviour of parents with regards to their children causing objectively found injuries of the child is publicly condemned and assessed by law-enforcement agencies. However, a part of the parents' aggressive behaviour with their children is treated as realisation of power of parents with regards to the child, with aggression regarded as necessary and effective educational measure.

The dependency of a child on his parents is estimated mostly positively, representing a condition of formation of safe affection creating background of successful socialization of a child. However, a child, who has suffered from aggressive behaviour of his/her parents, experiences ambivalent feelings: both negative (fear, hate, grievance) and positive (love, affection). The relationship of a child with his parents and dependence on them often influences the child's solution to conceal the experienced aggression. The situation when the child experiences the aggressive behaviour of the parents evidences that the family environment is not favourable to the child's development. However, any acts related to interference with the family have to comply with the statement that a family is the best environment for the child's growth and development, the parents have the right and obligation to bring up and educate their children, the parents have a pre-emption right to bring up and educate their children, as compared to other persons. In most countries of the world and in Lithuania, the child's well-being policy is based on a statement that when resolving the issues related to assistance to a child, possibility to remain in biological family prevails as compared to alternative places of guardianship. Prevention background is related, first of all, to restoration of family relationship. Thus, first of all, one must assess the family environment, relations among family members, parents' view to their child, possibilities and intention to restore family functioning making favourable conditions for the child's development.

There are two directions of prevention from the parents' aggressive behaviour with their children: one is directed to eliminate or reduce the result of aspects influencing the phenomenon, and the other is directed to

the search of protection aspects and increase of their influence. It is believed that social phenomena have no direct positive or negative influence on occurrence or expression of a certain phenomenon, even if the phenomena at issue are estimated negatively *per se*. The effect of a social phenomenon depends on interaction with other phenomena. The effect of interaction with some phenomena may be estimated as positive, and with other as neutral or negative. Social phenomena exist as environment around a human being, but whether the phenomenon becomes and affecting aspect it, depends not only on interaction with other phenomena, but also on individual features.

Analysis of risk factors of the parents' aggressive behaviour with their children is important for learning of the phenomenon and general phenomenon prevention, for instance, while educating separate social groups, parents, children seeking to pay attention to the problems of the phenomenon and change the approach to the child and expression of aggression in the society and family. However, the factors increasing and regulating risk of the parents' aggressive behaviour with regards to their children in any particular case are different and their expression, character and intensity differ too. Analysis of factors regulating the result of the parents' aggressive behaviour with their children showed that influence of any factor on appearance of the phenomenon is conditioned by individual criteria defining the situation and influence of protective factors that determine whether aggressive expression and the results thereof appear and of what character and intensity it will be.

Two aspects are important in preventive activity of the parents' aggressive behaviour with their children. First, a comprehensive analysis of an individual case seeking to establish what risk and protective factors are actual for manifestation of the phenomenon and what of them may be affected by efficacy in order to purposely direct the effect to reduce the effect of risk factors and increase that of protective factors. Second, manifestation of aggressive behaviour is usually the result of several factors that can be ranged to the micro, *mezzo* and macro levels. It is important for preventive activity not only to establish the factors influencing each level, but also to pay attention to the interaction of all three levels.

The analysis of the results of the parents' aggressive behaviour with their children suggests that experience of any aggressive manifestation is

harmful for a child, even if the results thereof take time to materialise. The range of the said results is very broad and depends on characteristics of the child development at the moment of experience of aggressiveness, manifestation and duration of aggressiveness, relationship between parents and the child, environment. Usually, the aggressive behaviour of the parents is affected by several factors, interacting mutually and with protective factors may determine different manifestation of the results. It is important to establish result, to ensure preventive activity as an essential criterion for defining the parents' acts as aggressive. Analysis of the results is also important when providing help to the child, since it shows needs of a child due to aggression suffered.

From victimology point of view, the status of the child experienced aggressive behaviour in the family is still undefined. Given special relations of the parents and children, manifestation of aggressive behaviour and character of harm determine that the status of the child may be legally assessed in some instances only, and aggressive behaviour with the child may qualify as victim event. From victimology point of view, there are two important elements in analysis of the parents' aggressive behaviour with children: establishment of the event and harm. From the point of view of the parents' aggressive behaviour with their children, there are certain difficulties in establishing each of those elements. Internal difficulties are determined by the situation itself, as defined by social roles of participants of the victim event: the victim – a child, a person committing criminal acts – the child's father/ mother. Due to special relations between the parents and children, characterized by the closed functioning of the family, close relationships, dependence of the child on the parents restricts establishment of the parents' aggressive behaviour; therefore, only a small part of the events is reported, which, in turn, restricts preventive activity. Moreover, establishment of the event is restricted by the circumstance that the child and the father/ mother are the only witnesses of the event and the child becomes the only person being able to report an event. Law does not limit the capacity to witness of the child, however, given particular development of child, his/her competence to witness calls for doubt.

The other element basing a victim event is the fact of harm. There are several issues. When establishing harm, one must determine the criteria

defining the harm. There are no doubts in the event the child is physically injured, as evidenced by means of medical inspection or research. The aspect of time becomes important for establishment of physical injury, i.e. the injuries may be established, provided an event was reported in time. Otherwise, if there are no other witnesses except for participants of victim event, it is hardly possible to prove the fact of harm. However, it is difficult to estimate harm resulted from psychological aggression experienced by the child separately or together with other forms of aggression. It is characterized by wide variety and latency and may appear and be noticed after some time or in certain circumstances. Therefore, it is not always established, with least attention given to its consequences. The harm to the child may be done by direct or indirect actions. For example, the child sees how his father is always beating, humbling the mother and threatening to kill her. The question now arises whether not only the mother, but also the child is a victim experienced indirect harm that would be assessed.

Legal status of a person is formalized in the document of the supreme legal power – the Constitution which guarantees respect to the human rights and freedoms, including right to life, freedom, right to security of person, dignity, right of privacy, inviolability of property, freedom of thought, belief, speech and protection thereof. The natural character of human rights formalized in the Constitution means that they are an integral part of the individual and not related to territory, nation, the person possesses them independently on his age, sex, social status or education. From the constitutional point of view, legal status of the child does not differ from the legal status of the adult person; therefore, even parents of the child may not establish or change the extent of natural rights.

Although the rights of the child are an integral part of the human rights institute, i.e. the child possesses human rights and freedoms just as any other person, given general purposes of the society seeking social harmony and special needs and interests of the society members, the rights of the child are marked out. The children possess all general human rights and freedoms, but due to child's age, physical, emotional and social maturity, affecting the child's interests and needs, the rights of the child may be expanded or restricted as compared to the adult person. The child development features bring about special needs of the child, which the

child cannot satisfy himself, and limited possibility to protect his rights and realise his interests; therefore, the children have the rights that no adults have, including right to parents' guardianship, right to live with his parents, right to communicate with his brothers, sisters, right to healthy development, right to play, right to express his opinion and be heard on issues related to him etc. The rights of the child are considered as the background of his development, based on the holistic approach to the child including not only physical and mental growth, but also cultural, moral, social and spiritual development.

The legal status of the child is defined by the child's age except for cases of marriage and emancipation. The child's age is a relative category since from the developmental point of view the period of eighteen years is very different with regards to his ability to realise his rights himself – the newborn child is absolutely dependent on other persons; however, this ability is quite different of the mature child being able to assess the behaviour of other people with regard to him.

The legal status of the child, formalized in the UN Convention on the Rights of the Child, provides a possibility to participate actively in enjoyment of his rights and, if necessary, in protection thereof. But the child's legal status, changed from passive to active, caused practical issues of enjoying the child's rights when reconciling approaches of the adult persons and children. The imperative requirement to hear the child's opinion, without regard to his/her age is formalized in legal acts, but the attention is paid thereto only in cases when this does not prejudice child's interests. When faced with practical question, as to who decides how much the child's opinion is favourable and does not contradict to the child's interests, clearly, it is adult who decides. Thus, despite the changed legal status of the child and defined autonomous rights, the enjoyment of the child's rights depends absolutely on the will of adults and real possibility for children to enjoy their rights is stipulated only in several cases.

For the purpose of analysis of the aspects of enjoyment and protection of the child's rights, it is important to consider representation of the child's rights in both narrow and in broad respect. In narrow respect, the representation of the child's rights means the actions of parents and other guardians (curators) and representatives of the institutions provided

for by laws representing the rights of the child and protecting the public interests. In broad respect, representation of the child's rights is interpreted as the action in compliance with the child's rights and interests. In this case, representation of the child's rights is assigned to all persons whose acts or activity relate to the child. Representation of the child's rights in a broad respect is the action of any person without infringement of the child's rights in compliance with his interests.

The essential principle in enjoyment of the child's rights is related to the child's interests. The concept of interests is related to two mutually related categories: objective interest and subjective interest. The interest as objective category reflects objective needs of the child's status in the society. The interest as subjective category reflects perception of objective interests in the child's conscience. For the purpose of establishment of the contents of the child's interest, it is usually guided by objective interest that always meet certain needs, since the establishment of subjective aspect of the interest may be restricted by particularities of the child development. the concept of interests is broader the concept of needs, since it defines not only the necessary conditions for the child's life, but also includes child development and self-realization possibilities in the future.

The interaction between the parents and child is always educational, since it is based by communication of personalities of both interaction members. The interaction is characterized by reciprocity, as the behaviour of one person influences and changes the behaviour of another person and vice versa. Only in case of equality of the interaction members, mutual respect and recognition of dignity as absolute value of each person, the quality characteristics of both interaction participants reach harmonious coexistence, due to the said interaction. The character of interaction between the parents and child is determined by the parents' view towards their child. The problem is that the parents do not always keep the positive relation with their child, which is of fundamental importance to educational interaction. Education of children in the family depends on the educational power of the family and understanding of parents, and the understanding of parents is usually determined by personal experience – the children adopt the parents' model of behaviour and apply it in relation to the outside world as well as with their children in the future. The learned

model becomes the essential orientation, implementing the parent's role, even when a person tries to negate the learned model, for instance, if experienced aggressive behaviour from his parents. Therefore, creation of interaction between the parents and child, based on equality and mutual respect, becomes the essential condition and purpose of prevention.

The dispositions of the UN Convention on the Rights of the Child oblige to respect and realize the rights of the child, encourage reacting appropriately organizing educational activity. In order to prevent from infringement of the child's rights in the family and in the society, legal education of the society is necessary, and to do it at school is the easiest way. One of the aspects of enjoying the child's rights has to do with possibility for the child to actively enjoy his rights and protect them; therefore, legal education becomes an enabling measure. Enabling of the child with regards to the parents' aggressive behaviour with their children is significant in all three levels of prevention, since this is what creates the background to realize the child's role as of the active rights holder and the right to participate. The enabling is based on increase of positive relation with oneself and environment, emphasizing individual strengths as the opposition of the negative experience and changing views to aggression. The change of views is related to the child's awareness about the event applying the model of factual knowledge. There is a direct relation between the knowledge and behaviour; change of views determines the changes in behaviour, conditioned by accumulated knowledge.

When providing assistance to the child, who has experienced the parents' aggression, three prevention subjects are significant: the child subject to aggression, the parent committing aggressive actions and the family as the system requiring help. Intervention into the family may be applied only in case of the reasonable necessity and taking the child from the family must be the measure of last resort. Any preventive actions related to intervention into the family must be in line with the view that the right of the family member to family relations is a protected value, the family is the best environment for the child's growth and development, the parents have the right and obligation to bring up and educate their children, and the parents have a priority right to bring up and educate their children as compared to other people. The help to the child and family when the

child remains in the family prevails over alternative guardianship. The main prevention condition of the child experienced requires to restore the functioning of the family and constructive interaction relations between the family members in order the child could remain in the family or to return to the family, which would keep harmonious existence and could be estimated as the most favourable environment for the child's growth and development.

Due to unique history of each case, expression and consistency of factors and features (one of a kind), key assumptions of prevention lie with key theoretical notions concerning a child, parents, paternity, relationship of parents and children, needs, rights, and interests of a child, rights and duties of parents, etc., rather than with the scientific facts of psychology, sociology, law, medicine, and educology, or results of empirical studies. Theoretical notions facilitate analysis, interpretation, and overview of cognitive elements of a phenomenon, their grouping and developing a systemic view; these notions can also serve as a key notion, providing a basis for objective of prevention, and organisation of activity. Individual prevention activity, focused on elimination of specific factors affecting negative phenomenon can not prove successful. Specific elements of a phenomenon, e.g. factors affecting aggressive conduct of parents towards their children matter to the prevention impact in the context of all elements of the phenomenon and the system only, as prevention impact must be implemented seeking transformation of the entire system.

LITERATŪRA

1. Abramson, L. Y. Learned Helplessness: Critique and Reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*. 1978, 87 (1): 49–62.
2. Abromaitienė, L.; Liaudinskienė, G. Smurto šeimoje poveikis vaikų socializacijai vidurinėje mokykloje. *Socialiniai mokslai*. 2004, 3 (45): 25–26.
3. Adamsbaum, C.; Husson, B. Shaken baby syndrome: Which lesions in imaging? *Archives de Pédiatrie*. 2012, 19 (9): 1002–1007.
4. Adinkrah, M. Maternal infanticides in Fiji. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2000, 24: 1543–1555.
5. Acus, A.; Kraniauskas, L. *Socialinio elgesio nukrypimų sociologija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
6. Agnew, R. Determinism, Indeterminism and Crime: An Empirical Exploration. *Journal of Criminal and Criminology*. 1995, 33: 83–109.
7. Ainsworth, M. D. S. Attachments beyond infancy. *American Psychologist*. 1989, 44: 709–716.
8. Allen, C. M.; Jacobson, B. J. *Obtaining in interview samples of female and male child sexual abusers from state child abuse registries: Obstacles and recommendations*. Brigham Young University: Provo, 1988.
9. Ancelis, P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę. Teisinės valstybės link. *Jurisprudencija*. 2000, 15 (7): 153–160.
10. Anderson, S. A.; Sabatelli, R. M. *Family Interaction: A Multigenerational Developmental Perspective*. Boston: Pearson Allyn & Bacon, 2011.
11. Annerbäck, E.-M.; Sahlqvist, L.; Svedin, C. G.; Wingren, G.; Gustafsson, P. A. Child physical abuse and concurrence of other types of child abuse in Sweden – Associations with health and risk behaviors. *Child Abuse & Neglect*. 2012, 36 (7/8): 585–595.
12. Aramavičiūtė, V. *Auklėjimas ir asmenybės dvasinė branda*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
13. Aramavičiūtė, V. *Nedarnių šeimų vaikai ir jų auklėjimo ypatumai*. Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1975.
14. Aramavičiūtė, V. *Vaikas ir šeima*. Kaunas: Šviesa, 1978.

15. Aramavičiūtė, V.; Martišauskienė, E. Santykių su tėvais pokyčių aspektai: pauglių požiūris. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2008, 20: 204–212.
16. Archard, D.; Skivenes, M. Balancing a Child's Best Interests and a Child's Views. *The International Journal of Children's Rights*. 2009, 17: 1–21.
17. Arendt, H. *Tarp praeities ir ateities*. Vilnius: Aidai, 1995.
18. Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990.
19. Averett, S.; Argys, L.; Rees, D. Older siblings and adolescent risky behavior: does parenting play a role? *Journal of Population Economics*. 2011, 24 (3): 957–978.
20. Babachinaitė, G. *Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai*. Vilnius: LTU, 2000.
21. Bajoriūnas, Z. Psichopedagoginis bendravimas šeimoje. *Mokslas ir gyvenimas*. 1995, 8–9: 18–19.
22. Bajoriūnas, Z. *Šeimos edukologija*. Vilnius: Jošara, 1997.
23. Bajoriūnas, Z. *Šeimos ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius: Kronta, 2004.
24. Balcı, E.; Gün, I.; Mutlu, Ş. Ş.; Akpınar, F.; Yağmur, F.; Öztürk, A.; Günay, O. Still an unknown topic: child abuse and „shaken baby syndrome“. *Turkish Journal Of Trauma & Emergency Surgery*. 2011, 17 (5): 430–434.
25. Bandura, A. *Aggression: a social learning analysis*. New Jersey: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1973.
26. Bandura, A. Psychological mechanisms of aggression. *Aggression: Theoretical and empirical reviews*. (Eds. R. G. Green, E. I. Donnerstein). New York: Academic Press. 1983, 1: 1–40.
27. Bandura, A. *Social learning theory*. New York: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1977.
28. Bandura, A.; Walters R. H. *Adolescent aggression*. New York: Ronald Press, 1959.
29. Barnes, P. M.; Norton, C. M.; Dunstan, F. D.; Kemp, A. M.; Sibert, J. R. Abdominal injury due to child abuse. *Lancet*. 2005, 366 (9481): 187–198.
30. Baron, R. A. Control of aggression in a nurse school class. *Journal of Experimental Child Psychology*. 1986, 2: 103–107.
31. Bates, J. E.; Dodge, K. A.; Strassberg, Z.; Pettit, G. S. Spanking in the Home and Children's Subsequent Aggression Toward Kindergarten Peers. *Development & Psychopathology*. 1994, 6 (3): 445–461.
32. Bath, H. I.; Haapala, D. A. Family preservation services: What does the outcome research really tell us? *Social Services Review*. 1994, 68 (3): 386–404.

33. Baum, W. M. *Understanding Behaviorism: Behavior, Culture and Evolution*. UK: Blackwell Publishing, 2005: 71–72.
34. Beckman, P. J.; Porkorni, J. L. A longitudinal study of families of preterm infants: Canga in strese and support over the first two years. *The Journal of Special Education*. 1988, 22: 66–75.
35. Beccaria, C. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis, 1993.
36. Bell, S. M.; Ainsworth, M. D. Infant crying and maternal responsiveness. *Child Development*. 1972, 43: 1171–1190.
37. Belsky, J. Child maltreatment: An ecological integration. *American Psychologist*. 1980, 35: 320–335.
38. Belsky, J. Etiology of child maltreatment: A developmental-ecological analysis. *Psychological Bulletin*. 1993, 114: 413–434.....
39. Berger, L. M., Brooks-Gunn, J. Socioeconomic Status, Parenting Knowledge and Behaviors, and Perceived Maltreatment of Young Low-Birth-Weight Children. *Social Service Review*. 2005, 79 (2): 237–267.
40. Berkowitz, L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*. 1989, 106: 59–73.
41. Berkowitz, L. Situational and personal conditions governing reactions to aggressive cues. In D. Magnusson, D. Enler, N. S. Hillsdale (Eds.). *Personality at the crossroads: current issues in interactional psychology*. New York: Erlbaum, 1977.....
42. Biehal, N. Reuniting children with their families: Reconsidering the evidence on timing, contact and outcomes. *British Journal of Social Work*. 2007, 37: 807–23.
43. Bieliauskaitė, R.; Garckija, R.; Jusienė, R. Bronchine astma sergančių ikimokyklinio amžiaus vaikų psichologinio prisitaikymo, tėvų konfliktiškumo ir auklėjimo būdų sąsajos. *Psichologija*. 2009, 40: 37–52.
44. Bilson, A.; White, S. Representing Children's Views and Best Interests in Court: An International Comparison. *Child Abuse Review*. 2005, 14: 220–239.
45. Bitinas, B. *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija, 2000.
46. Bjornstig, U.; Bjornstig, J.; Ahlm, K.; Fleming, P. Violent deaths in all children in Northern Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*. 2006, 65: 28–34.
47. Blažys, V. Metodinė medžiaga sveikatos priežiūros specialistams darbui su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku. *Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinę seksualinę išnaudojimą ir seksualinę prievartą*. Vilnius: UAB Efrata, 2001: 56–75.

48. Blažys, V. Seksualinė prievarta ir vaiko raida. *Socialinis ugdymas*, 1999, 2: 36–41.
49. Bliumas, R. Sutuoaktinių psichologinė darva ir vaikų neurozės. *Šeima, moteris, visuomenė*. Vilnius, 1990.
50. Blythe, B.; Patterson, S. M.; Jayaratne, S. A review of intensive family preservation services research. *Social Work Research*. 1994, 18 (4): 213–224.
51. Boothby, N.; Wessells, M.; Williamson, J.; Huebner, G.; Canter, K.; Rolland, E. G.; Kutlesic, V.; Bader, F.; Diaw, L.; Levine, M.; Malley, A.; Michels, K.; Patel, S.; Rasa, T.; Ssewamala, F.; Walker, V. What Are the Most Effective Early Response Strategies and Interventions to Assess and Address the Immediate Needs of Children outside of Family Care? *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2012, 36 (10): 711–721.
52. Bordin, I. A.; Duarte, C. S.; Peres, C. A.; Nascimento, R.; Curto, B. M.; Paula C. S. Severe physical punishment: risk of mental health problems for poor urban children in Brazil. *Bull World Health Organ*. 2009, 87: 336–344.
53. Bordin, I. A.; Paula, C. S.; Nascimento, R.; Duarte, C. S. Severe physical punishment and mental health problems in an economically disadvantaged population of children and adolescents. *Rev Bras Psiquiatr*. 2006, 28: 290–306.
54. Borse, N. N.; Gilchrist, J.; Dellinger, A. M.; Rudd, R. A.; Ballesteros, M. F.; Sleet, D. A. *CDC Childhood Injury Report: Patterns of Unintentional Injuries among 0-19 Year Olds in the United States, 2000-2006*. Atlanta (GA): Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, 2008.
55. Bowlby, J. *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organization, 1951.
56. Braslauskienė, R.; Jonutytė, I. *Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2005.
57. Brock, D. W. Shaping Future Children: Parental Rights and Societal Interests. *The Journal of Political Philosophy*. 2005, 13 (4): 377–398.
58. Browning, D. H.; Boatman, B. Incest: Child at risk. *American J Psychiatry*. 1977, 134: 69–72.
59. Bross, D. C. *World perspectives on child abuse: the fourth international resource book*. Denver: Kempe Childrens Center, University of Colorado School of Medicine, 2000.
60. Bronfenbrenner, U. *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

61. Bulotaitė, L.; Pivorienė, R. V.; Sturlienė, N. *Drauge su vaiku*. Vilnius: Efrata, 2000.
62. Burg, R. Un-convicting the Innocent: the Case for Shaken Baby Syndrome Review Panels. *University of Michigan Journal of Law Reform*. 2012, 45 (3): 657–694.
63. Burhans, K. K.; Dweck, C. S. Helplessness in Early Childhood: The Role of Contingent Worth. *Child Development*. 1995, 66 (6): 1719–1738.
64. Button, D.; Gealt, R. High Risk Behaviors Among Victims of Sibling Violence. *Journal of Family Violence*. 2010, 25 (2): 131–140.
65. Buzaitytė-Kašalynienė, J. Socialinis palaikymas ir sėkmė mokykloje. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2005, 14: 145–156.
66. Caffaro-Rouget, A.; Lang, R. A.; Santen, V. The impact of child sexual abuse. *Annals of Sex Research*. 1989, 2: 29–47.
67. Cavalcante, F. G.; Goldson, E. Situational analysis of poverty and violence among children and youth with disabilities in the Americas – an agenda proposal. *Ciência & Saúde Coletiva*. 2009, 14 (1): 7–20.
68. Česnienė, I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai. *Jurisprudencija*. 2003, 41 (33): 106–117.
69. Chew, J. Women survivors of childhood sexual abuse. Binghamton, NY: Haworth Press, 1997.
70. Cicchetti, D.; Rogosch, F. A. The roll of child maltreatment on the developing child. *Child and adolescent psychiatric clinics of North America*. 1994, 3: 759–776.
71. Cigno, K.; Burke, P. Listening to parents: The lay view of services for families with a child with learning disabilities. *V European Conference on Child Abuse and Neglect*, 1995.
72. Clark, J. Against the corporal punishment of children. *Cambridge Journal of Education*. 2004, 34 (3): 363–371.
73. Clarke, R. V.; Corinsh, D. Modeling Offenders Decisions: A framework for research and policy. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, 1985.
74. Claussen, A. H.; Crittenden, P. M. Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment. *Child Abuse and Neglect*. 1991, 15 (1/2): 5–18.
75. Cohen, M.; Raphling, D.; Green, P. Psychological aspects of the maltreatment syndrome of childhood. *J Pediatrics*. 1966, 69: 279–284.
76. Collin-Hansen, R. Education at Risk-Educational Care as Part of the Parental Responsibilities for the Child. *Online Submission, US-China Education Review*. 2012: 124–129.

77. Collins, W. A.; Maccoby, E. E.; Steinberg, L.; Hetherington, E. M.; Bornstein, M. H. Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture. *American Psychologist*. 2000, 55: 218–232.
78. Corinsh, D.; Klarke, R. V. *The Reasoning Criminal*. New York, 1986.
79. Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA). *Official Journal* L 082, 22/03/2001, 1–4.
80. Creighton, J. Children's homicide: An exchange. *British Journal of Social Work*. 1993, 23 (4): 643–654.
81. Crespo, M.; Andrade, D. A. A.; Magalhães, T. The dentist's role in the child abuse: diagnosis and report. *Acta Médica Portuguesa*. 2011, 24 (4): 939–948.
82. Crick, N. R.; Dodge, K. A. A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*. 1994, 115: 74–101.
83. Crowe, J.; Toohey, L. From Good Intentions to Ethical Outcomes: The Paramountcy of Children's Interests in the Family Law Act. *Melbourne University Law Review*. 2009, 33: 391–414.
84. Česnuitytė, V. Socialinių sluoksnių matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos strategijos: bruožai ir jų kaita. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2004, 1: 97–103.
85. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Kompaktinė plokštelė / redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; [internetinė versija], 2011. [žiūrėta: 2012-08-01]. <http://dz.lki.lt>.
86. Dapšys, A.; Sakalauskas, G. *Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai*. Vilnius: Teisės institutas, 2005.
87. Davidson-Arad, B. Four Perspectives on the Quality of Life of Children at Risk Kept at Home and Removed from Home in Israel. *British Journal of Social Work*. 2010, 40: 1719–1735.
88. Davidson, J. *The sex exploiter*. Theme paper for the Second World Congress Against Commercial Sexual Exploitation of Children. Philadelphia, 2001.
89. Declaration of the Rights of the Child – 1923 [žiūrėta: 2007-01-29]. <http://volint.it/areavolint/educazione/areetematiche/diritti/suibambini/html/1923.htm>.
90. Delfabbro, P.; Barber, G.; Cooper, L. Predictors of short-term reunification in south Australian substitute care. *Child Welfare*. 2003, 82 (1): 27–51.
91. Derėškevičius, P.; Rimkevičienė, V.; Targamadžė, V. *Mokyklos nelankymo priežastys*. Vilnius: Žuvėdra, 2000.

92. Dereškevičius, P. *Paauglių egesija (pabėgimai) ir jos šalinimo būdai*. Vilnius: Pedagoginis mokslinio tyrimo institutas, 1976.
93. Didžiokienė, A.; Žemaitienė, N. Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta. *Medicina*. 2005, 41 (1): 59–66.
94. Doak, M. J. *Child abuse and domestic violence*. London: Thomson, 2007.
95. Dodge, K. A.; Pettit, G. S.; McClaskey, C. L.; Brown, M. M. Social competence in children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 1986, 51 (2): 1–85.
96. Dolan, Y. M. *Resolving sexual abuse: Solution-focused therapy and Ericksonian hypnosis for adult survivors*. New York: Norton, 1991.
97. Dollard, J.; Doob, L. W.; Miller, N. E.; Mowrer, O. H.; Sears, R. R. *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press, 1939.
98. Draucker, C. B. *Counseling survivors of childhood sexual abuse*. Sage Publication, London: Newbury Park, 1992.
99. Dromanienė, L.; Česnuitytė, V. *Europos sąjungos socialinė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011.
100. Dromantienė, L.; Šalaševičiūtė, R. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje: socialinių darbuotojų vaidmuo. *Socialinis darbas*. 2006, 5 (1): 79–88.
101. Dube, S. R.; Anda, R. F.; Whitfield, C. L.; Brown, D. W.; Felitti, V. J.; Dong, M.; Giles, W. H. Long-term consequences of childhood sexual abuse by gender of victim. *American Journal of Preventive Medicine*. 2005, 28: 430–438.
102. Dubowitz, H.; Black, M. B. Child Neglect. *Child Abuse: medical dzagnosis and management* (Eds. R. M. Reece, S. Ludwig). Philadelphia: PA, Lippincott, Williams&Wilkins, 2001: 339–362.
103. Dunne, M. P.; Purdie, D. M.; Cook, M. D.; Boyle, F. M.; Najman, J. M. Is Child Sexual Abuse Declining? Evidence from a Population-Based Survey of Men and Women in Australia. *Child Abuse and Neglect*. 2003, 27 (2): 141–152.
104. Erickson, P. E. Federal child abuse and child neglect policy in the United States since 1974: A review and critique. *Criminal Justice Review*. 2000, 25 (1): 77–92.
105. Esteban, E. J. Parental verbal abuse: Culture-specific coping behavior of college students in the Philippines. *Child psychiatry and human development*. 2006, 36: 243–259.
106. Fahlberg, V. A. *Child's Journey Trough Placement*. Indianapolis: Perspectives Press, 1991.
107. Fahlberg, V. A. *Child's Journey Throught Placement*. London: BAAF, 1996.

108. Fallon, B.; Trocmé, N.; MacLaurin, B.; Sinha, V.; Black, T. Untangling Risk of Maltreatment from Events of Maltreatment: An Analysis of the 2008 Canadian Incidence Study of Reported Child Abuse and Neglect (CIS-2008). *International Journal of Mental Health & Addiction*. 2011, 9 (5), 460–479.
109. Fanconi, M.; Lips, U. Shaken baby syndrome in Switzerland: results of a prospective follow-up study, 2002–2007. *European Journal of Pediatrics*. 2010, 169 (8): 1023–1028.
110. Fanti, K. A.; Frick, P. J.; Georgiou, S. Linking Callous-Unemotional Traits to Instrumental and Non-Instrumental Forms of Aggression. *Journal of Psychopathology & Behavioral Assessment*. 2009, 31 (4): 285–298.
111. Felitti, V. J.; Anda, R. F.; Nordenberg, D.; Williamson, D. F.; Spitz, A. M.; Edwards, V.; Koss, M. P.; Marks, J. S. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. *American journal of Preventive Medicine*. 1998, 14 (4): 245–258.
112. Finkelhor, D. *Child Sexual Abuse*. New York: Free Press, 1984.
113. Finkelhor, D. Current Information on the Scope and Nature of Child Sexual Abuse. *The Future of Children*. 1994, 4 (2): 31–53.
114. Finkelhor, D.; Ormrod, R.; Turner, H.; Hamby, S. Child and Youth Victimization Known to Police, School, and Medical Authorities. National Survey of Children's Exposure to Violence. Juvenile Justice Bulletin. *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*. 2012
115. *Fizinių bausmių taikymo tradicija šeimoje. Ar teišus stipresnis?* Vilnius: Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 1999.
116. Fleming, J. Prevalence of Childhood Sexual Abuse in a Community Sample of Australian Women. *Medical Journal of Australia*. 1997, 166 (2): 65–68.
117. Fluke, J. D.; Shusterman, G. R.; Hollinshead, D. M.; Yuan, Y. T. Longitudinal Analysis of Repeated Child Abuse Reporting and Victimization: Multistate Analysis of Associated Factors. *Child Maltreatment*. 2008, 13 (1): 76–88.
118. Foucault, M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
119. Fraser, M. W.; Walton, E.; Lewis, R. E.; Pecora, P. J. An experiment in family reunification: Correlates of outcomes at one-year follow-up. *Children and Youth Services Review*. 1996, 18(4/5): 335–61.
120. Freeman, M. D. A. Upholding the Dignity and Best Interests of Children: International Law and the Corporal Punishment of Children. *Law & Contemporary Problems*. 2010, 73 (2): 211–251.

121. Freud, S. *Civilization and its discontents*. New York: Norton and Company, 1962.
122. Fujiwara, T.; Yamada, F.; Okuyama, M.; Kamimaki, I.; Shikoro, N.; Barr, R. G. Effectiveness of educational materials designed to change knowledge and behavior about crying and shaken baby syndrome: A replication of a randomized controlled trial in Japan. *Child Abuse & Neglect*. 2012, 36 (9): 613–620.....
123. Galdston, R. Dysfunctions of parenting the battered child, the neglected child, the exploited child. *Modern perspectives in international child psychiatry* (Eds. J. G. Howells). New York: Brunner/Mazel Publishers, 1971: 571–588.
124. Gailienė, I.; Kuklinskaitė, K. Prievara prieš vaikus: pradinė klasių mokinių patirties ir elgesio analizė. *Ugdymo psichologija*. 2004, 11 (12): 109–118.
125. Garbarino, J.; Sherman, D. High-risk neighborhoods and high-risk families: The human ecology of child maltreatment. *Child Development*. 1980, 51(1): 188–198.
126. Gasparavičiūtė, D. D. Metodinė medžiaga socialiniams darbuotojams su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku. *Bendroji bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą*. Vilnius: UAB Efrata, 2001: 76–102.
127. Gavėnaitė, A. *Baumės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
128. Gaižutis, A. *Žvilgsnis*. Kaunas: Santara, 2001.
129. Gelles, R. J. *Family Violence*. Beverley Hills: Sage, 1979.
130. Geniušas, J. *Rinktiniai pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa, 1968.
131. Gerber, P.; Coffman, K. Nonaccidental head trauma in infants. *Child's Nervous System*. 2007, 23 (5), 499–507.
132. Gershoff, E. T. Parental corporal punishment and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*. 2002, 128: 539–579.
133. Gil, D. *Violence Against Children*. Cambridge: Harvard University Press, 1970.
134. Gilligan, J. *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
135. Gincman-Dorošenko, J. *Smurtas prieš vaikus teismo medicininio požiūriu*. Daktaro disertacija. Biomedicinos mokslai (07B). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005.

136. Gorman-Smith, D. Violence Prevention and Students with Disabilities: Perspectives from the Field of Youth Violence Prevention. *Behavioral Disorders*. 2012, 37 (3): 210–214.
137. Grady, J. *Stop Verbal Abuse*. Houston: Therepia Publishing, 2003.
138. Green, A. H. A Psychodynamic approach to the study and treatment of abusing parents. *J American Academy Child Psychiatry*. 1976, 15: 414–429.
139. Green, A. H. Child abuse. *Child Psychiatry and the Law*. (Eds. D. H. Schetky, E. P. Benedek). New York: Brunner/Mazel, Publishers, 1980: 71–88.
140. Green, R. G.; Qanty, M. B. The catharsis of aggression: An evaluation of a hypothesis. *Advances in experimental social psychology*. 1977, 10: 1–37.
141. Greenland, C. *Preventing child Abuse and Neglect Deaths: An International Study of Deaths due to Child Abuse and Neglect*. London: Tavistock Publications, 1987.
142. Grigutytė, N.; Karmaza, E.; Kemerienė, S. *Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ir jų artimųjų reabilitacija ir reintegracija: metodinės rekomendacijos socialiniams darbuotojams ir socialiniams pedagogams*. Kaunas: Arx Baltica, 2004.
143. Grinevičiūtė, K. Fizinės bausmės vaikams: baudžiamasis teisinis vertinimas. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (2): 721–736.
144. Grinevičiūtė, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98): 81–88.
145. Grinevičiūtė, K. Žiauraus elgesio su vaiku samprata baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*. 2008, 11 (113): 107–113.
146. Haefel, G. J.; Abramson, L. Y.; Brazy, P. C.; Shah, J., Y. *Hopelessness Theory and the Approach System: Cognitive Vulnerability Predicts Decreases in Goal-Directed Behavior*. Cogn Ther Res, 2008.
147. Hamilton-Giachritsis, C. E.; Browne, K. D. A retrospective study of risk to siblings in abusing families. *Journal of Family Psychology*. 2005, 19 (4): 619–624.
148. Harris, M. S.; Courtney, M. E. The interaction of race, ethnicity, and family structure with respect to the timing of family reunification. *Children and Youth Services Review*. 2003, 25 (5–6): 409–429.
149. Heckman, C. J.; Westefeld, S. The relationship between traumatization and pain: What is the role of emotion? *Journal of Family Violence*. 2006, 21: 63–73.
150. Heger, A.; Ticson, L.; Velasquez, O.; Bernier, R. Children referred for possible sexual abuse: Medical findings in 2384 children. *Child Abuse & Neglect*. 2002, 26 (6/7): 645–659.

151. Helfer, M. E.; Kempe, R. S.; Krugman, R. D. *The battered child*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
152. Hibbard, R.; Barlow, J.; Macmillan, H. Psychological maltreatment. *Pediatrics*. 2012, 130 (2): 372-378.
153. Hochstadt, N. J. Child death review teams: A vital component of child protection. *Child Welfare*. 2006, 85: 653-670.
154. Hornby, G. *Counselling in child disability: Skills for working with parents*. London: Chapman&Hall, 1994.
155. Huesmann, L. R. An information processing model for the development of aggression. *Aggressive Behavior*. 1988, 14: 13-24.
156. Huesmann, L. R.; Guerra, N. G. Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997, 72: 408-419.
157. Huesmann, L. R. Psychological processes promoting the relation between exposure to media violence and aggressive behavior by the viewer. *Journal of Social Issues*. 1986, 42: 125-139.
158. Hundeide, K.; Armstrong, N. ICDP Approach to Awareness-Raising about Children's Rights and Preventing Violence, Child Abuse, and Neglect. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2011, 35 (12): 1053-1062.
159. Ivanauskienė, F. Pozityvusis vaikų skatinimas ir stimuliavimas šeimoje. *Pedagogika*. 2002, 61: 92-97.
160. Ivanauskienė, V. Socialinio darbo su šeima teoriniai ir praktiniai aspektai. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2008, 2 (2): 77-86.
161. Janoff-Bulman, R. Charakterological Versus Behavioral Self-Blame: Inquiries Into Depression and Rape. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979, 37 (10): 1798-1809.
162. Januškienė, J.; Šimonis, M. Vaiko teisės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje. *Teisės problemos*. 2001, 4: 63-84.
163. Jatkevičius, A. *Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003.
164. Jaudes, P. K.; Mackey-Bilaver, L. Do Chronic Conditions Increase Young Children's Risk of Being Maltreated? *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2008, 32 (7): 671-681.
165. Jonynienė, V. Ž. Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2005, 15: 129-142.

166. Jonynienė, Ž. Vaiko teisių įgyvendinimas: mokyklos demokratėjimo rodiklis. *Socialinis darbas*. 2009, 8 (2): 51–64.
167. Jovaiša, L. Auklėjimas priedermės masteliu. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2009, 22: 52–64.
168. Jovaiša, L. Enciklopedinis edukologijos žodynas. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007.
169. Jovaiša, L. Edukologijos pradmenys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994.
170. Jovaiša, L. Pedagogikos terminai. Kaunas: Šviesa, 1993.
171. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 142. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 24-739.
172. Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 359–376.
173. Juodaitytė, A.; Palubaitytė, R. Vaikų (9–12 m.) vasaros laisvalaikio edukacinis diskursas tėvų, kaip suaugusiųjų, koncepcijų kontekste. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2007, 19: 115–126.
174. Juodaitytė, A.; Taroza, L. Vaikų nusikalstamumo raiškos socialinės-edukacinės dimensijos. *Pedagogika*. 2001, 50: 115–125.
175. Jusienė, R. Fizinis bausmių taikymas šeimoje ugdant vaikus: tėvų požiūris ir galimos priežastys. *Socialinis darbas*. 2006, 5 (1): 63–71.
176. Kahn, J. M.; Schwalbe, C. The timing to and risk factors associated with child welfare system recidivism at two decision-making points. *Children & Youth Services Review*. 2010, 32 (7): 1035–1044.
177. Kairienė, B. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais: pedagoginės korekcijos prielaidos. *Socialinis darbas*. 2006, 5 (1): 89–95.
178. Kairienė, B. *Jaunuolių, patyrusių tėvų agresiją, psichosocialinė raida ir pedagoginės korekcijos galimybės*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Kaunas: Kūno kultūros akademija, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2002.
179. Kairienė, B. Orumo kategorija bausmės koncepcijoje. *LOGOS*. 2010, 65: 144–153.
180. Kairienė, B. Suicidinių minčių atsiradimas jaunuolių savimonės raiškoje dėl patirtos agresijos šeimoje. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2004, 13: 19–27.
181. Kairienė, B. *Vaikų, gyvenančių globos institucijose, poreikiai: atvejo analizė*. Konferencijos „Vaiko teisė dalyvauti priimant sprendimus“ medžiaga. Vilnius, 2007 m. lapkričio 22-23 d. 2007: 28–29.

182. Kairienė, B. Vaikų, patyrusių smurtą šeimoje, globos problemos. *Socialinis darbas*. 2005, 4 (2): 70–77.
183. Kairienė, B.; Jekaitytė, L. Vaiko interesų įgyvendinimas santuokos nutraukimo proceso metu. *Socialinis darbas*. 2010, 9 (1): 99–106.
184. Kairienė, B.; Kučinova, N. Prekyba vaikais: pagalba aukai ir prevencijos galimybės. *Socialinis darbas*. 2008, 7 (1): 118–126.
185. Kairienė, B.; Žiemienė, R. Vaiko teisių įgyvendinimo ypatumai šeimoje. *Socialinis darbas*. 2007, 6 (2): 43–50.
186. Kant, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980.
187. Kaplan, Y. S. Child Custody in Jewish Law: From Authority of the Father to the Best Interest of the Child. *Journal of Law & Religion*. 2009, 35 (1): 89–122.
188. Kasim, M. S.; Shafie, H. M.; Chean, J. Social factors in relation to physical abuse in Kuala Lumpur, Malaysia. *Child Abuse and Neglect*. 1994, 18 (5): 401–407.
189. Kaučikienė, J.; Švedaitė-Sakalauskienė, B. Tėvo vaidmuo probleminėse šeimose: kokybinė analizė. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*. 2007, 4: 104–115.
190. Kavoliūnaitė, E. Žmogaus gyvybės teisinės apsaugos pradžios koncepcijos. *Teisės problemos*. 2005, 2: 5–26.
191. Keller, K.; Fox, R. A. Toddlers with developmental delays and challenging behaviors. *Early child development & Care*. 2009, 179: 87–92.
192. Kelly, L.; Regan, L. *Rhetorics and realities: sexual exploitation of children in Europe*. London, 2000.
193. Kempe, C. H.; Silverman, F.; Steele, B.; Droegenmueller, W.; Silver, H. The battered child syndrome. *J American Medical Association*. 1962, 181: 17–24.
194. Kendall-Tackett, K. A.; Williams, L. M.; Finkelhor, D. Impact of Sexual Abuse on Children: A Review and Synthesis of Recent Empirical Studies. *Psychological Bulletin*. 1993, 113: 164–180.
195. Kiguolytė, R.; Valickas, G. Smurto rodymas Lietuvos televizijos laidose. *Psichologija*. 2008, 37: 57–70.
196. Kinard, E. M. Methodological issues and practical problems in conducting research on maltreated children. *Child abuse and Neglect*. 1994, 18 (8): 645–656.
197. Kirschner, R. H.; Wilson, H. *Fatal child abuse and sudden infant death syndrome*. *Child abuse: medical diagnosis and management*. Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins, 2001.
198. Konfucijus. *Apmąstymai ir pašnekesiai*. Vilnius: Pradai, 1994.

199. Kontautienė, R.; Melnikova, J.; Šilienė, S. „Gatvės vaikų“ gyvenimo ypatumai ir sociopedagoginės pagalbos teikimo jiems galimybės. *Tiltai*. 2007, 4: 1–16.
200. Korbin, J. E. Cross-cultural perspectives and research directions for the 21st mentury. *Child Abuse&Neglect*. 1991, 15: 67–77.
201. Korczak, J. *Prawo dziecka do szacunku*. Warszawa, Kraków: Książka, 1948.
202. Kreivinienė, B. Šeimos, auginančios neįgalų vaiką, gyvenimo kokybės palai-kymas socialiniame tinkle. *Specialusis ugdymas*. 2007, 1 (16): 105–115.
203. Krivka, E. Intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2007, 5 (95): 25–31.....
204. Krivka, E. *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese*. Vilnius: Mykolo Ro-merio universiteto Leidybos centras, 2009.
205. Kučinskas, V.; Kučinskienė, R. *Socialinis darbas švietimo sistemoje. Teoriniai aspektai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000.
206. Kuklianskis, S.; Gimelstein, R.; Justickis, V. Psichologinė bausmės samprata. *Socialinis darbas*. 2005, 4 (2): 50–59.
207. Kuklianskis, S. Nusikaltimų latentiskumas: prigimtis, pobūdis, rūšys, preven-cijos metmenys. *Teisės problemos*. 2005, 2 (48): 61–78.
208. Kvedaravičiūtė, I. Nevyriausybių organizacijų vaidmuo sprendžiant socia-lines „gatvės vaikų“ problemas. *Pedagogika*. 2007, 88: 131–137.
209. Kvieskienė, G. Prievarotos prevencija (pedagoginiai aspektai). *Socialinis ugdymas*. 1999, 2: 42–49.
210. Kwast, E.; Laws, S. *United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children Adapted for Children and Young People*, 2007 [žiūrėta: 2007-02-13]. <http://www.unicef.org/ceecis/sgsvac-cyp.pdf>
211. Laužikas, J. *Paskatinimai ir bausmės auklėjant vaikus šeimoje*. Vilnius: Vals-tybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
212. Laužikas, J. *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa, 1993.
213. Leeb, R. T.; Bitsko, R. H.; Merrick, M. T.; Armour, B. S. Does Childhood Disability Increase Risk for Child Abuse and Neglect? *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*. 2012, 5 (1): 4–31.
214. Legauskas, V. Žmogaus socialinės motyvacijos pagrindai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004, 2: 35–40.
215. Leliūgienė, I. *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija, 2003.
216. Leliūgienė, I. *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija, 1997.
217. Leliūgienė, I.; Simanavičiūtė, G. Pedagoginis tėvų švietimas kaip sėkmingos vaikų socializacijos prielaida. *Socialinis darbas*. 2010, 9 (1): 114–121.
218. Lemme, B. H. *Suaugusiojo raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003.

219. Leschied, A. W.; Chiodo, D.; Whitehead, P. C.; Hurley, D. The Association of Poverty with Child Welfare Service and Child and Family Clinical Outcomes. *Community, Work & Family*. 2006, 9: 29–46.
220. Leventhal, J. M.; Murphy, J. L.; Asnes, A. G. Evaluations of Child Sexual Abuse: Recognition of Overt and Latent Family Concerns. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2010, 34 (5): 289–295.
221. Leventhal, J. M. Risk factors for child abuse: Methodologic standards in case-control studies. *Pediatrics*. 1981, 68, 5: 684–690.
222. Leventhal, J. M. Research strategies and methodologic standards in studies of risk factors for child abuse. *Child Abuse and Neglect*. 1982, 6: 113–123.
223. Leventhal, J. M. Twenty years later: we do know how to prevent child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*. 1996, 20: 647–653.
224. Lewis, D. O.; Mallouh, C.; Webb, V. Childs abuse, delinquency and violent criminality. *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect* (Eds. D. Cicchetti, V. Carlson). New York: Cambridge University Press, 1989: 707–721.
225. Liesienė, R.; Šinkūnienė, B.; Stirbienė, I.; Dagys, A.; Jonynienė, V. Sukrėsto vaiko sindromas intensyvioje terapijoje. *Pedrija*. 2003, 5: 10–14.
226. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741; 2003, Nr. 76.
227. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
228. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
229. Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 119-5406.
230. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
231. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2001 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 1667 „Dėl socialinio pedagogo kvalifikacinių reikalavimų ir pareiginių instrukcijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 14-628.
232. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 72-2688.
233. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. kovo 27 d. nutarimas Nr. 405 „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 35-1275.
234. Lietuvos Respublikos 1995 m. liepos 3 d. įstatymas Nr. I-983 „Dėl Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

235. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. 1983 „Dėl bendrųjų vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 145-6437.
236. Lin, D.; Li, X.; Fan, X.; Fang, X. Child Sexual Abuse and Its Relationship with Health Risk Behaviors among Rural Children and Adolescents in Hunan, China. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2011, 35 (9): 680–687.
237. Lind, J. The Best Interest of the Child as an Argument in Assessments of Parent Potential in Sweden. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2008, 22: 1–21.
238. Lindsey, D.; Martin, S.; Doh, J. The failure of intensive casework services to reduce foster care placements: An examination of family preservation studies. *Children and Youth Services Review*. 2002, 24 (9/10): 743–758.
239. Liobikienė, T. N. Sisteminė pozityvios tėvystės raiškos ir ugdymo perspektyva. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2009, 4 (2): 107c123.
240. Lyon, T. D.; Scurich, N.; Choi, K.; Handmaker, S.; Blank, R. “How did you feel?”: Increasing child sexual abuse witnesses’ production of evaluative information. *Law and Human Behavior*. 2012, 36 (5): 448–457.
241. Lorenz, K. *On Aggression*. London, 1967.
242. Lusting, N.; Dresser, J.; Spellman, S.; Murray, T. B. Incest. *Arch Gen Psychiatry*. 1966, 14: 31–40.
243. Maddux, J. E. Stopping the „Madness“. *Handbook of Positive Psychology* (Eds. C. R. Synder, S. J. Lopez). Oxford University Press, 2005.
244. Maisch, H. *Incest*. London: Andre Deutch Ltd, 1973.
245. May-Chahal, C.; Cawson, P. Measuring Child Maltreatment in the United Kingdom: A Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect. *Child Abuse and Neglect*. 2005, 29 (9): 969–984.
246. Malinosky-Rummell, R.; Hansen, D. J. Long-term consequences of childhood physical abuse. *Psychological Bulletin*. 1993, 114: 68–79.
247. Maluccio, A.; Ainsworth, F. Drug use by parents: A challenge for family reunification practice. *Children and Youth Services Review*. 2003, 25 (7): 511–533.
248. Manful, E.; McCrystal, P. Conceptualisation of Children’s Rights: What Do Child Care Professionals in Northern Ireland Say? *Child Care in Practise*. 2010, 16 (1): 83–97.
249. Mano nuomone... Vilnius: „Gelbėkit vaikus.“, 2003: 4–7.
250. Margolin, G.; Gordis, E. B. The effects of family and community violence on children. *Annual Review of Psychology*. 2000, 51: 445–479.

251. Margevičiūtė, A. Konkretizuotų konstitucinių teisės normų suponuojama socialinė tikrovė, vaiko, kaip ginamos ir globojamos vertybės, atžvilgiu. *Jurisprudencija*. 2008, 4 (106): 75–80.
252. Martin, H. A.; Woodson, A.; Christian, C. W.; Helfaer, M. A.; Raghupathi, R.; Huh, J. W. Shaken baby syndrome. *Critical Care Nursing Clinics Of North America*. 2006, 18 (3): 279–86.
253. Mash, E. J.; Wolfe, D. A. Methodological issues in research on physical child abuse. *Criminal Justice and Behaviour*. 1991, 18 (1): 8–29.
254. Maslow, A. *Būties psichologija*. Vilnius: Vaga, 2011.
255. Maslow, A. H. *Motivation and Personality*. New York: Viking Press, 1970.
256. Maslow, A. H. *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa, 2006.
257. Maslauskaitė, A. *Lietuvos šeima: tarp rinkos ir politikos*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.
258. Matulienė, G. *Šeimos psichologija*. Kaunas: Technologija, 1997.
259. McDaniel, M.; Slack, K. S. Major life events and the risk of a child maltreatment investigation. *Children & Youth Services Review*. 2005, 27 (2): 171–195.
260. Meilius, K.; Jonaitis, M. Šeimos struktūros ir tėvystės sampratos pokyčiai, turintys įtakos vaiko teisėms ir interesams. *Jurisprudencija*. 2007, 12 (102): 7–15.
261. Merrill, E. Physical abuse of children: an agency study (Eds. V. DeFrancis). *Protecting the battered child*. Denver: American Human Association, 1962.
262. Miethe, T. D.; Meier, R. F. *Crime and Its Social Context. Toward an Integrated Theory of Offenders, Victims, and Situations*. Albany: State University of New York Press, 1994.
263. Miller-Perrin, C. L.; Perrin, R. D.; Kocur, J. L. Parental Physical and Psychological Aggression: Psychological Symptoms in Young Adults. *The International Journal*. 2009, 33 (1): 1–11.
264. Minuchin, S. *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974.
265. Miškinis, K. *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas: Aušra, 2003.
266. Myers, D. G. *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000.
267. Moll, A.; Niwald, A. Difficulties of Differential Diagnosis of Ocular Findings in Shaken Baby Syndrome. *Przegląd Pediatryczny*. 2012, 42 (1): 34–37.....
268. Moore, T.; Pepler, D. J. Wounding Words: Maternal Verbal Aggression and Children's Adjustment. *Journal of Family Violence*. 2006, 21 (1): 89–93.
269. Morkūnienė, J. Filosofija šiuolaikinėje mąstymo paradigmoje. *Šiuolaikinė filosofija: Globalizacijos amžius*. Vilnius: LTU leidybos centras, 2004: 14–37.

270. Morkūnienė, J. *Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys*. Vlinius: Baltic ECO, 1995a.
271. Morkūnienė, J. Šiuolaikinės humanizmo filosofijos tikslai. *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis*. 1995b, 5 (1): 91–94.
272. Morrongiello, B. A.; Schell, S. L.; Schmidt, S. Please keep an eye on your younger sister: sibling supervision and young children's risk of unintentional injury. *Injury Prevention*. 2010, 16 (6): 398–402.
273. Moss, H. A.; Robson, K. S. The relation between the amount of time infant spend at various states and the development of visual behavior. *Child Development*. 1970, 41 (2): 509–517.
274. Mulvaney, M.; Mebert, C. Stress Appraisal and Attitudes Towards Corporal Punishment as Intervening Processes Between Corporal Punishment and Subsequent Mental Health. *Journal of Family Violence*. 2010, 25 (4): 401–412.
275. National Research Council. *Understanding child abuse and neglect*. Washington: DC, National Academy of Science Press, 1993.
276. *Neglectful Parenting & Children's Aggression*, 2000.
277. Newell, P. Global progress towards giving up the habit of hitting children. *New Handbook of Children's Rights*. 2001: 374–387.
278. Newton, A. W.; Vandeven, A. M. Unexplained infant and child death: A review of SIDS, sudden unexplained deaths and child maltreatment fatalities including shaken baby syndrome. *Current Opinion in Paediatrics*. 2006, 18: 196–200.
279. Nicol, R. The treatment of child abuse in the home environment. *Early Prediction and Prevention of Child Abuse*. (Eds. K. Browne, C. Davies, P. Stratton). Chichester: Wiley, 1988.
280. Noh, C. H. C.; Wan Talaat, W. I. A. Verbal Abuse on Children: Does It Amount to Child Abuse under the Malaysian Law? *Asian Social Science*. 2012, 8 (6): 224–228.
281. Nuttall, R., Jackson, H. Personal history of childhood abuse among clinicals. *Child Abuse and Neglect*. 1994, 18 (5): 455–472.
282. Ollendick, T. H.; Jarrett, M. A.; Wolff, J. C.; Scarpa, A. Reactive and Proactive Aggression: Cross-informant Agreement and the Clinical Utility of Different Informants. *Journal of Psychopathology & Behavioral Assessment*. 2009, 31 (1): 51–59.
283. Oral, R. Child abuse in Turkey: an experience in overcoming denial and description of 50 cases. *Child Abuse and Neglect*. 2001, 25: 109–121.

284. Oweis, A.; Diabat, K. M. Jordanian nurses perception of physicians' verbal abuse: findings from a questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*. 2005, 42 (8): 881–888.
285. Pagani, L.; Tremblay, R.; Nagin, D.; Zoccolillo, M.; Vitaro, F.; McDuff, P. Risk factors models for adolescent verbal and physical aggression toward fathers. *Journal of Family Violence*. 2009, 24: 173–182.
286. Paintal, S. Banning Corporal Punishment of Children: An ACEI Position Paper. *Childhood Education*. 2007, 83 (6): 410–414.
287. Patterson, G. R. *Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia, 1982.
288. Patterson, G. R.; DeBaryshe, B. D.; Ramsey, E. A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*. 1989, 44: 329–335.
289. Palavinskienė, B. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis. *Jurisprudencija*. 2001, 20 (12): 56–67.
290. *Parenthood in America: An Encyclopedia* (Eds. L. Balter, foreword by R. B. McCall). Santa Barbara: ABC-CLIO, 2000.
291. Paulauskas, R. *Delinkventiškos asmenybės formavimosi priežastys ir jos perauklėjimo problemos*. Vilnius: Pedagoginis mokslinio tyrimo institutas, 1988.
292. Pereda, N.; Guilera, G.; Forns, M.; Gómez-Benito, J. The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*. 2009, 29 (4): 328–338.
293. Peterson, Ch. *Learnes Helplessness: A Theory for the Age of Personal Control*. Oxford University Press, 1995.
294. Peterson, Ch.; Seligman, M. E. P. *Charakter Strengths and Virtues: A Handbook and Classifications*. Oxford University Press, 2004.
295. Peterson, Ch.; Steen, T. A. Optimistic Explanatory Style. *Handbook of Positive Psychology* (Eds. C. R. Snyder, S. J. Lopez). Oxford university Press, 2005: 250–251.
296. Petrenko, C. L. M.; Friend, A.; Garrido, E. F.; Taussig, H. N.; Culhane, S. E. Does Subtype Matter? Assessing the Effects of Maltreatment on Functioning in Preadolescent Youth in Out-of-Home Care. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2012, 36 (9): 633–644.
297. Phillips, A.; Daniluk, C. Beyond 'survivor': How childhood sexual abuse informs the identity of adult women at the end of the therapeutic process. *Journal of Counseling & Development*. 2004, 82: 177–184.
298. Pierce, G. *Sourcebook of social support and personality*. New York; London: Plenum Press, 1997.

299. Pierce, G. R.; Sarason, B. R.; Sarason, I. G. *Handbook of Social Support and the Family*. New York; London: Plenum, 1996.
300. Pivorienė, J.; Jurkonytė, R. Moksleivių smurtas prieš pedagogus mokyklose. *Socialinis darbas*. 2008, 7 (2): 76–82.
301. Pitch, T. Pervasive Prevention: A Feminist Reading of the Rise of the Security Society. *Advances in Criminology*. Ashgate Publishing Ltd, 2010.
302. Pollock, C.; Steele, B. A therapeutic approach to parents. *Helping the battered child and his family* (Eds. C. H. Kempe, R. E. Helfer). Philadelphia: J. B. Lippincott, 1972.
303. Preventing violence against children. *Congress of Local and Regional Authorities 17th Plenary session*, Strasbourg, 13–15 October 2009, Resolution 289, 2009.
304. Pritchard, C. *The Child Abusers: Research and Controversy*. Buckingham: Open University Press, 2004.
305. Pritchard, C.; Hansen, L. Adolescent and youth suicide in England and Wales: An international comparison. *International Journal of Adolescent Medicine Health*. 2005, 17: 239–253.
306. Pritchard, C.; Sayers, T. Exploring potential extra-family child homicide assailants in the UK and estimating their homicide rate: Perception of risk and the need for debate, *British Journal of Social Work*. 2008, 38: 290–307.
307. Pritchard, C.; Williams, R. Comparing Possible ‘Child-Abuse-Related-Deaths’ in England and Wales with the Major Developed Countries 1974–2006: Signs of Progress? *British Journal of Social Work*. 2010, 40: 1700–1718.
308. *Protect the ones you love: Child Injures are Preventable*, 2012 [žiūrėta: 2012-04-03]. http://www.cdc.gov/SafeChild/Fact_Sheets/Overview-Fact-Sheet-a.pdf.
309. Pruskus, V. Smurtas prieš mokytojus bendrojo lavinimo mokykloje: atsiradimo priežastys, raiškos formos ir pasekmės. *Santalka. Filologija. Edukologija*. 2009, 17 (4): 44–51.
310. *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
311. Pūras, D. Vaikų patiriamas smurtas ir prievarta: kas, kam ir kaip teiks pagalbą Lietuvoje? *Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta: mokslo darbų rinkinys*. Vilnius: Universitetas sutrikusio vystymosi vaikų centras, 1996: 7–12.
312. Purvaneckienė, G. Bendromis jėgomis užkirs kelią smurtui. *Smurto prieš moteris problema šiandieninėje Lietuvoje: konferencijos pranešimai*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 1997: 6–10.

313. Ramanauskienė, R.; Valantinas, A.; Endriulaitienė, A. Paauglių savęs vertinimo bei santykių su bendraamžiais ir tėvais sąveikos ypatumai. *Pedagogika*. 2004, 71: 91–96.
314. Rapoport, D.; Roubergue, A. Les enfants en danger ou maltraités: Role d'une équipe hospitalière face à la pathologie parentale. *Neuropsychiatr Enfance Adolesc*. 1988, 36 (1): 35–40.
315. Reece, R. M.; Krous, H. F. Fatal child abuse and sudden infant death syndrome. *Child abuse: medical diagnosis and management*. Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins, 2001.
316. Reid, S. T. *Crime and criminology*. Boston: McGraw-Hill, 2006.
317. Reivich, K.; Gillham, J. Learned Optimism: The Measurement of Explanatory Style. *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures* (Eds. C. R. Snyder, S. J. Lopez). American Psychological Association, 2003.
318. Renk, K.; Liljequist, L.; Steinberg, A.; Bosco, G.; Phares, V. Prevention of Child Sexual Abuse. *Trauma, Violence & Abuse*. 2002, 3 (1): 68–84.
319. Rimkus, V. Socialinės kontrolės ir palaikymo dėmė, kaip nusikalstamumo prevencijos šeimoje prielaida. *Tiltai*. 2007, 1: 37–54.
320. Rohner, R. P. *The warmth dimension. Foundations of parental acceptance – rejection theory*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc. Reprinted by Rohner Research Publications, 1986.
321. Rosenfeld, A.; Nadelson, C.; Krieger, M. Fantasy and reality in patients reports of incest. *J Clinical Psychiatry*. 1979, 40: 159–164.
322. Runyan, D. K. Children who prosper in unfavorable environments: the relationships to social capital. *Pediatrics*. 1998, 12: 12–18.
323. Ruiz-Casares, M.; Trocme, N.; Fallon, B. Supervisory Neglect and Risk of Harm. Evidence from the Canadian Child Welfare System. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2012, 36 (6): 471–480.
324. Rupšienė, L. Smurtas prieš vaiką šeimoje ir visuomenėje: teorinis aspektas. *Smurtas prieš vaiką šeimoje ir visuomenėje*. Konferencijos medžiaga. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001: 4–11.
325. Rupšienė, L.; Grikšienė, J. Socialinių pedagogų bendradarbiavimas su paauglių tėvais, vykdamas mokyklos nelankymo prevenciją. *Tiltai*. 2007, 2 (39): 79–100.
326. Russell, B. S. Revisiting the measurement of Shaken Baby Syndrome Awareness. *Child Abuse & Neglect*. 2010, 34 (9): 671–6.
327. Rutter, M. Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British J of Psychiatry*. 1985, 147: 598–611.

328. Sagatys, G. Įvaikinimo teisinio reguliavimo problemos Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104): 18–27.
329. Sagatys, G. Vaiko atskyrimas nuo tėvų ir alternatyvioji globa Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2003, 41 (33): 25–38.
330. Sagatys, G. Vaiko nepriežiūra ir smurtas šeimoje: naujos Europos žmogaus teisių konvencijos taikymo galimybės. *Justitia*. 2005, 4 (58): 11–21.
331. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
332. Sakalauskas, G. Vaikų ir jaunimo teisių apsauga Lietuvoje. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: Vilspa, 2001: 89–94.
333. Sakalauskas, G.; Ūselė, L. Smurto prieš vaikus draudimo socialiniai ir teisiniai aspektai. *Teisės problemos*. 2007, 2 (56): 7–54.
334. Sanghera, P. Abuse of children with disabilities in hospital: issues and implications. *Paediatric Nursing*. 2007, 19 (6): 29–32.
335. Schnitzer, P. G.; Covington, T. M.; Wirtz, S. J.; Verhoek-Oftedahl, W., Palusci, V. Public health surveillance of fatal child maltreatment: Analysis of three state programs. *American Journal of Public Health*. 2008, 98: 296–303.
336. Schramm, D. G. Merging Relationship Education and Child Abuse Prevention Knowledge: An Evaluation of Effectiveness with Adolescents. *Marriage & Family Review*. 2012, 48 (8): 792–808.
337. Scholz, C. L. Integrating the Rights of the Child with the Responsibility of the Parent. *Forum on Public Policy Online*. 2011, 1: 1–7.
338. Seligman, M. E.; P. *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. New York: Vintage books, 2006.
339. Shapiro-Mendoza, C. K.; Kimball, M.; Tomashek, K.; Blanding, S. US infant mortality trends attributable to accidental suffocation and strangulation in bed from 1984 through 2004: Are rates increasing? *Pediatrics*. 2009, 123: 533–549.
340. Shatté, A. J. Et al. *Learned Optimism in Children*. Coping – the Psychology of What Works (Eds. C. R Snyder). Oxford University Press, 1999.
341. Shlonsky, A.; Wagner, D. The next step: Integrating actuarial risk assessment and clinical judgment into an evidence-based practice framework in CPS case management. *Children & Youth Services Review*. 2005, 27 (4): 409–427.
342. Sibert, R. J.; Payne, E. H.; Kemp, A. M.; Barber, M.; Rolfe, K.; Butler, I. The incidente of severe physical child abuse in Wales. *Child Abuse Neglect*. 2002, 26 (3): 267–276.

343. Sipavičienė, A. *Prekyba moterimis: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacijos Vilniaus biuras, 2004.
344. Simons, B.; Downs, E.; Hurster, M.; Archer, M. Child abuse. *N Y State J Med*. 1966, 66: 2783–2788.
345. Simons, D. A.; Wurtele, S. K. Relationships between parents' use of *corporal punishment* and their children's endorsement of spanking and hitting other children. *Child Abuse & Neglect*. 2010, 34 (9): 639–646.
346. Singer, G. H. S.; Powers, L. E. *Families, disability, and empowerment*. Baltimore: Brookers, 1993.
347. Smeyers, P. Child Rearing in the „Risk“ Society: On the Discourse of Rights and the „Best Interests of a Child“. *Educational Theory*. 2010, 60 (3): 271–284.
348. Snow, P.; Powell, M.; Murfett, R. Getting the story from child witnesses: exploring the application of a story grammar framework. *Psychology, Crime & Law*. 2009, 15 (6): 555–568.
349. Smurto mokyklose paplitimas, 2010 http://www.children.lt/?_nm_mid=TUN3d0xEQXNNQ3d3&_nm_lid=0&session=no [žiūrėta: 2010-09-27].
350. *Socialinis pranešimas*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003.
351. Spinetta, J.; Rigler, D. The child abusing parents: A psychological review. *Psychological Bulletin*. 1972, 77: 296–304.
352. Spragt, T.; Callan, C. Parents views on social work interventions in child welfare cases. *British Journal of Social Work*, 2004, 34: 199–224.
353. Spruogis, E. Dar kartą apie subjektines teises: subjektinių teisių sampratos, jų santykio su objektine teise bei prigimties problemos. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (2): 561–574.
354. Spruogis, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
355. Stanistreet, D.; Taylor, S.; Jeffrey, V.; Gabby, M. 'Accident or suicide? Predictors of coroners decisions in suicide and accident verdicts. *Medicine, Science and Law*. 2001, 41: 111–15.
356. Steele, B. F.; Pollock, C. B. A psychiatric study of parents who abuse infants and small children (Eds. R. E. Helfer, C. H. Kempe). *The battered child*. Chicago: University of Chicago Press, 1968.
357. Stonkuvienė, I. Dorinio ugdymo metodai liaudies pedagogikoje. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2007, 18: 66–79.

358. Stonkuvienė, I. Etninės kultūros perdavimas: teorinis ir praktinis aspektas. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2011, 26: 9–21.
359. Stonkuvienė, I. Tradicija kaip praeities ir dabarties dialogas. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2008, 21: 52–58.
360. Stosiūnas, B. Apie vaikų baudimą. *Šaltinis*. 1907, 38: 597.
361. Straus, M. A. *Beating the Devil Out of Them: Corporal Punishment in American Families*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2001.
362. Straus, M. A.; Gelles, R. J. *Physical violence in American families: risk factors and adaptations to violence in 8,145 families*. New York: Transaction Publishers, 1990.
363. Straus, M. A.; Hamby, S. L.; Finkelhor, D.; Moore, D. W.; Runyan, D. Identification of Child Maltreatment with the Parent-Child Conflict Tactics Scales: Development and Psychometric Data for a National Sample of American Parents. *Child Abuse and Neglect*. 1998, 22 (4): 249–270.
364. Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 12–17.
365. *Summary of the Report of the independent Expert for the United Nations Study on Violence Against Children, A/61/299, 2006* http://www.crin.org/docs/VAC_Summary.pdf [žiūrėta: 2012-04-03].
366. Suslavičius, A. *Socialinė psichologija*. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija, 2006.
367. Suslavičius, A.; Valickas, G. *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
368. Šlapkauskas, V. Teisės vaidmens silpnėjimas komercializuotoje visuomenėje. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 265–284.
369. Štuopytė, E. Socioedukacinė veikla: jos formos ir būdai, siekiant socialinės aprėptiems. *Socialiniai mokslai*. 2010, 2 (68): 103–111.
370. Talarowska, M.; Florkowski, A.; Mossakowska, J.; Gałeczki, P. The shaken baby syndrome as a kind of domestic abuse. *Polski Merkuriusz Lekarski: Organ Polskiego Towarzystwa Lekarskiego*. 2010, 29 (169): 70–3.
371. Talwar, V.; Crossman, A. M. Children's Lies and Their Detection: Implications for Child Witness Testimony. *Developmental Review*. 2012, 32 (4): 337–359.
372. Tamutienė, I. *Vaiko teisių apsaugos institutai ir jų sąveika prievartos prieš vaiką atvejais*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05S). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004.
373. Tamutienė, I. Vaikų aukų teisinės ir socialinės apsaugos struktūrinių trūkumų šalinimo galimybės Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2005, 78 (70): 69–77.

374. Tempel, L. R. Loosening the Soil of Their Thinking: A Theoretical Integration for Contracting with Low-Income Single Mothers to Stop Physical Aggression Toward Their Children. *Child & Adolescent Social Work*. 2009, 26: 39–48.
375. Theodore, A. D.; Runyan, D. K. A medical research agenda for child maltreatment: negotiating the next steps. *Pediatrics*. 1999, 104 (1/2): 168–177.
376. Tong, L.; Oates, K.; McDowell, M. *Personality development following sexual abuse*, 1987.
377. Turnbull, A. P.; Patterson, J. M.; Behr, S. K.; Murphy, D. L.; Marquis, J. G.; Blue-Banning, M. J. *Cognitive coping, families, and disability*. Baltimore: Brookes, 1993.
378. Ulba, P. Fizinės prievartos įtaka vaikų elgesiui ir intelekto raidai. *Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta: mokslo darbų rinkinys*. Vilnius: Universitetinis sutrikusio vystymosi vaikų centras, 1996: 21–25.
379. UN A/61/299 General Assembly Sixty-first session Promotion and protection of the rights of children, 29 August, 2006.
380. Uscila, R. Nusikalstamumo prevencija. *Kriminologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010: 334–351.
381. Uscila, R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
382. Uscila, R. *Nusikaltimo aukos – vaiko ir nusikaltėlio inversija: viktimologinė analizė*, 2005 [žiūrėta: 2005-01-12]. <http://www.children.lt/straipsnis.php?ID=125>.
383. Uscila, R. *Viktimologijos pagrindai: nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo aidai, 2005.
384. Uzdila, J. V. *Lietuvių šeimotyra*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001.
385. Uzdila, J. V. Šeimotyros kaip dalyko poveikis studentų matrimonialinėms nuostatoms. *Pedagogika*. 2008, 89:151–150.....
386. Vabalas-Gudaitis, J. Baumės pedagogika. *Lietuviškoji enciklopedija*. 1935, III: 107.
387. Vabalas Gudaitis, J. *Konstruktinės sąveikos pedagogika*. Klaipėda: Rytas, 1929.
388. Vabalas-Gudaitis, J. Motinų pedagoginiams. *Motina ir vaikas*. 1937, 4: 7.
389. Vabalas-Gudaitis, J. *Psichologijos ir pedagogikos straipsniai*. Vilnius: Mokslas, 1983.
390. Vabalas-Gudaitis, J. Sinergatiška nusikaltėlių klasifikacija. *Kriminalistikos žinynas: Kriminalistikos mokslų ir praktikos žurnalas*. 1936, 8.

391. Valickas, G. Paklusnumo įstatymams psichologiniai aspektai. *Psichologija*. 2001, 23: 111–118.
392. Valickas, G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
393. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009.
394. Vejar, C. *Informal & Formal Social Control*. Great Neck Publishing, 2009.
395. Venckienė, E. The Right to Dignity: Terminological Aspects. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1): 91–109.
396. Venckienė, E. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
397. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
398. Von Fraunhofer, N. Working with the victims: Adult survivors of child sex abuse. *Psychiatry*. 2006, 5: 248–250.
399. Walsh, C.; MacMillan, H. L.; Jamieson, E. The Relationship between Parental Substance Abuse and Child Maltreatment: Findings from the Ontario Health Supplement. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*. 2003, 27 (2): 1409–1425.
400. Walsh, K.; Brandon, L. Their Children's First Educators: Parents' Views about Child Sexual Abuse Prevention Education. *Journal of Child and Family Studies*. 2012, 21(5): 734–746.
401. Weber, M. A.; Ashworth, M. T.; Risodon, R.; Sebire, N. J. The role of the post-mortem investigations in determining the cause of sudden unexpected death in infancy. *Archives of Childhood Diseases*. 2009, 94: 170–181.
402. Werner, E. E. High risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American J of Orthopsychiatry*. 1989, 59: 72–81.
403. Wilfond, B. S.; Miller, P. S.; Korfiatis, C.; Diekema, D. S.; Dudzinski, D. M.; Goering, S. and the Seattle Growth Attenuation and Ethics Working Group. Navigating Growth Attenuation in Children with Profound Disabilities: Children's Interests, Family Decision-Making, and Community Concerns. *Hastings Center Report*. 2010, 40 (6): 27–40.
404. Viliūnas, V. Žmogaus agresijos ir dominavimo instinktai. *Ugdymo psichologija*. 2008, 19: 74–83.
405. Wind, T. W.; Silvern, L. Parenting and family stress as mediators of the long-term affects of child abuse. *Child Abuse and Neglect*. 1994, 18 (5): 439–453.

406. Windom, C. Tail of an untold tale: Response to „biological and genetic contributors to violence – widom’s untold Tale“. *Psychological Bulletin*. 1991, 109 (1): 130–132.
407. Winemiller, D. Measurement strategies in social support: a descriptive of literature. *Journal of Clinical psychology*. New York, 1993.
408. Wolfe, D. A. *Child abuse: implications for children development and psychopathology*. 1999.
409. Wulczyn, F. Family reunification. *The Future of Children*. 2004, 14 (1): 95–113.
410. Zeira, A. New initiatives in out-of-home placements in Israel. *Child and Family Social Work*. 2004, 9: 305–317.
411. Zillmann, D. Arousal and affression. *Aggression: Theoretical and empirical reviews* (Eds. R. G. Geen, E. I. Donnerstein). San-Diego, CA: Academic press, 1983: 75–101.
412. Žėkas, T. Vaiko išnaudojimas pornografijai ir prostitucijai – nusikalstamų veikų vaikui ir šeimai sudedamoji dalis. *Teisė*. 2008, 66 (1): 95–109.
413. Žemaitė. *Sučiuptas velnias. Raštai*, 1, 1995.
414. *Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
415. Žukauskas, G. *Abilitacija, stresas, reabilitacija*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998.
416. Žukauskienė, R. *Kriminalinio elgesio psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
417. Žukauskienė, R.; Malinauskienė, O. Parental rearing practices and problem behaviours in male delinquent adolescents versus controls. *Socialinis darbas*. 2003, 1 (3): 58–100.
418. Žukauskienė, R. *Raidos psichologija: integruotas požiūris*. Vilnius: Margi raštai, 2012.
419. Абельцев, С. Н. *Личность преступника и проблемы криминального насилия*. Москва: Закон и право, 2000.
420. Адомавичене, Э. П. *Поощрения и наказания в воспитании школьников в семье: диссертация*. Вильнюс, 1980.
421. Аронсон, Э. *Общественное животное*. Москва: Аспект пресс, 1999.
422. Асанова, Н. К. Жестокое обращение с детьми: основные методологические вопросы, практические и правовые аспекты. *Руководство по предупреждению насилия над детьми*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997: 16–45.

423. Бэрон, Р.; Ричардсон, Д. *Агрессия*. Санкт-Петербург: Питер, 1998.
424. Гусейнов, А. А.; Апресян, Р. Г. *Этика*. Москва: Гардарики, 1999.
425. Личко, А. Е. *Психопатии и акцентуации характера у подростков*. Ленинград: Медицина, 1983.
426. Титаренко, В. А. *О путях усилия социализации семьи*. Individuo socializacija ir šeima. Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1972.

Kairienė, Brigita

Ka-155 AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO SU SAVO VAIKAIS PREVENCIJOS PRIELAIDOS. Monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 184 p.

Bibliogr.: 156–184 p.

ISBN 978-9955-19-524-5

Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais nagrinėjamas kaip kompleksinė problema, kurios sprendimo galimybių paieška reikalauja sisteminio tarpdalykinio požiūrio į reiškinį. Darbe pateikiamos trijų grupių agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidos: teisinės, edukacinės ir psichosocialinės. Teisinės prevencijos prielaidos apima tėvų ir vaiko santykių raišką vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu, vaiko viktimiškumo charakteristikas, vaiko teisinio statuso įgyvendinimo galimybes. Edukacinės prevencijos prielaidos siejamos su tėvo ir vaiko sąveika, kaip esmine ugdomąjį santykį atspindinčia kategorija, grindžiama sąveikos narių lygybe, abipuse pagarba ir orumo pripažinimu. Psichosocialinės prevencijos prielaidos apima vaiko įgalinimo, grindžiamo pozityvaus santykio su savimi ir aplinka kūrimu, galimybes.

UDK 343.5(474.5)

Brigita Kairienė

**AGRESYVAUS TĖVŲ ELGESIO SU SAVO VAIKAIS
PREVENCIJOS PRIELAIDOS**
Monografija

Redaktorė Jūratė Balčiūnienė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2013 03 23. 10,8 leidyb. apsk. l.

Tiražas 200 egz. Užsakymas 18 490.

Išleido Mykolo Romerio universitetas,

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,

Kareivių g. 13b, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaie Litera“,

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais nagrinėjamas kaip kompleksinė problema, kurios sprendimo galimybių paieška reikalauja sisteminio tarpdalykinio požiūrio į reiškinį. Darbe pateikiamos trijų grupių agresyvaus tėvų elgesio su savo vaikais prevencijos prielaidos: teisinės, edukacinės ir psichosocialinės. Teisinės prevencijos prielaidos apima tėvų ir vaiko santykių raišką vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu, vaiko viktimiškumo charakteristikas, vaiko teisinio statuso įgyvendinimo galimybes. Edukacinės prevencijos prielaidos siejamos su tėvo ir vaiko sąveika, kaip esmine ugdomąjį santykį atspindinčia kategorija, grindžiama sąveikos narių lygybe, abipuse pagarba ir orumo pripažinimu. Psichosocialinės prevencijos prielaidos apima vaiko įgalinimo, grindžiamo pozityvaus santykio su savimi ir aplinka kūrimu, galimybes.

ISBN 978-9955-19-524-5

